

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Χώρος, Σχεδιασμός & Δομημένο Περιβάλλον

Κατεύθυνση:

**Ολοκληρωμένη προστασία ιστορικού δομημένου περιβάλλοντος με
προηγμένες τεχνολογίες & υλικά**

Μεταπτυχιακή εργασία:

**Αποκατάσταση λίθινων αρχαίων θεάτρων στην Ελλάδα
(1980-2020)**

Ελένη Μαθιουδάκη

Επιβλέπων:

Κλήμης Ασλανίδης
Αναπληρωτής Καθηγητής

Χανιά
Μάρτιος 2024

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

**Αποκατάσταση λίθινων αρχαίων θεάτρων στην Ελλάδα
(1980-2020)**

Ελένη Μαθιουδάκη
Αρχαιολόγος

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Επιβλέπων

Αμαλία Κωτσάκη
Καθηγήτρια Π.Κ.

Κλήμης Ασλανίδης
Αναπληρωτής
Καθηγητής Π.Κ.

Νικόλαος Σκουτέλης
Καθηγητής Π.Κ.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα καταρχάς να ευχαριστήσω το μεταπτυχιακό πρόγραμμα της σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών για τη δυνατότητα που μου παρείχε να διευρύνω τις γνώσεις μου πάνω στο ιστορικό δομημένο περιβάλλον και να καταλήξω στην επιτυχή ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου διατριβής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον επιβλέποντά μου Αναπληρωτή Καθηγητή Κλήμη Ασλανίδη για την ανελλιπή υποστήριξή του στη διάρκεια εκπόνησής της. Με ενθάρρυνε ήδη από την επιλογή του θέματος, με καθοδήγησε και βοήθησε να τη φέρω εις πέρας.

Θερμά ευχαριστώ τον δρ Κωνσταντίνο Μπολέτη, ο οποίος με βοήθησε να επικοινωνήσω με τον Ομότιμο Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Βασίλειο Λαμπρινουδάκη, όπως και τον τελευταίο για τις πληροφορίες που μου παρείχε για το θέατρο της πόλης της Επιδαύρου.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στο προσωπικό των Εφορειών Αρχαιοτήτων της χώρας που απάντησαν στις ερωτήσεις που έθεσα για τα θέατρα.

Ευχαριστώ θερμά το προσωπικό της βιβλιοθήκης του Πολυτεχνείου Κρήτης για την αρωγή του και ιδιαίτερα τη Μαρία Μπολιεράκη για τη βοήθειά της στις συνεχείς αναζητήσεις διαδανεισμού τεκμηρίων.

Τις τελευταίες ευχαριστίες μου οφείλω στην οικογένεια και τους οικείους μου για την κατανόηση, υπομονή και ενθάρρυνσή τους σε όλη τη διάρκεια εκπόνησής της.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	6
A. Θεωρητικές αρχές αποκατάστασης αρχαίων θεάτρων	7
Διακήρυξη της Εγέστας	7
Χάρτα της Βερόνας.....	7
B. Ιστορία των επεμβάσεων σε θέατρα και ωδεία στην Ελλάδα	10
Γ. Κατάλογος θεάτρων.....	12
I. Θέατρα με δημοσιευμένες τις υλοποιημένες εργασίες αποκατάστασης	12
Ανατολική Μακεδονία-Θράκη	12
Αρχαίο θέατρο Θάσου.....	12
Αρχαίο θέατρο Μαρώνειας.....	18
Αρχαίο θέατρο Φιλίππων	23
Κεντρική Μακεδονία	28
Αρχαίο θέατρο Μιέζας	28
Ήπειρος.....	33
Αρχαίο θέατρο Γιτάνων	33
Αρχαίο θέατρο Δωδώνης	36
Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο)	42
Αρχαίο θέατρο Νικόπολης	45
Θεσσαλίας.....	50
Θέατρο Λάρισας Α'	50
Δυτική Ελλάδα.....	54
Αρχαίο θέατρο Αιγείρας.....	54
Στερεά Ελλάδα.....	57
Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος	57
Αρχαίο θέατρο Ερέτριας	61
Αρχαίο θέατρο Στράτου	65
Αττική.....	68
Αρχαίο θέατρο Διονύσου Ελευθερέως	68
Αρχαίο θέατρο Θορικού	77
Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας	79
Ωδείο Ηρώδη Αττικού	83
Πελοπόννησος.....	90
Αρχαίο θέατρο Άργους.....	90
Αρχαίο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου	95
Αρχαίο θέατρο της πόλης της Επιδαύρου.....	100
Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης	103
Βόρειο Αιγαίο	108

Αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας.....	108
Νότιο Αιγαίο	111
Αρχαίο θέατρο Μήλου.....	111
Κρήτης.....	113
Αρχαίο θέατρο Απτέρας.....	113
II. Θέατρα για τα οποία έχει δημοσιευτεί μόνο ποιες εργασίες αποκατάστασης έχουν εγκριθεί	117
Στερεά Ελλάδα.....	117
Αρχαίο θέατρο Δελφών.....	117
Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας.....	122
Πελοπόννησος.....	125
Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης.....	125
Αρχαίο θέατρο Σπάρτης	129
Δ. Παρατηρήσεις αναφορικά με την κατάταξη των επεμβάσεων με βάση	133
1. τη σκοπιμότητα, την αναγνωσιμότητα και την αναστρεψιμότητα.....	133
2. την έκταση, τα υλικά και την επέμβαση σε διαφορετικά τμήματα του θεάτρου	137
3. τον συσχετισμό με τη χρήση για παραστάσεις.....	155
E. Θέατρα και αρχές αποκατάστασης-Συμπεράσματα.....	156
Βιβλιογραφία	158

Εισαγωγή

Η εργασία πραγματεύεται τις αποκαταστάσεις των αρχαίων θεάτρων και ωδείων από λίθο στην Ελλάδα τα τελευταία 40 έτη (1980-2020). Στην περίοδο αυτή εκτελέστηκαν εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης, οι οποίες, σε αντίθεση με τα έργα παλαιότερων εποχών, ακολούθησαν συστηματικές μελέτες. Κίνητρο υπήρξε το ενδιαφέρον για τις αποκαταστάσεις αυτών των μνημείων και η έλλειψη μιας σχετικής συγκεντρωτικής εργασίας. Στόχοι της έρευνας ήταν η δημιουργία μιας βάσης δεδομένων για τους ερευνητές, η διερεύνηση των αρχών οι οποίες ακολουθήθηκαν και η σχέση των εργασιών με τις αρχές αποκατάστασης σε ισχύ και των τάσεων στην αποκατάσταση αυτών των θεάτρων. Επιχειρήθηκε να διαπιστωθεί αν οι εργασίες ακολουθούν μια κεντρική γραμμή/τάση ή αν εφαρμόζονται διαφορετικές αρχές και μέθοδοι επέμβασης. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα.

Τα θέατρα και ωδεία ταξινομούνται ανά διοικητική περιφέρεια. Η παρουσίαση ξεκινά με την περιγραφή και τα ιστορικά στοιχεία του μνημείου και συνεχίζεται με τα στοιχεία των εργασιών αποκατάστασης. Ακολουθεί ένα συνθετικό κεφάλαιο με παρατηρήσεις σχετικά με την κατάταξη των επεμβάσεων με βάση τη σκοπιμότητα, την αναγνωσιμότητα και την αναστρεψιμότητα, την έκταση, τα υλικά και τις εργασίες σε διαφορετικά τμήματα του θεάτρου, τον συσχετισμό με τη χρήση για παραστάσεις. Τέλος επιχειρείται ο συσχετισμός των επεμβάσεων με τις συστάσεις της Διακήρυξης της Εγέστας και της Χάρτας της Βερόνας και η εξαγωγή συμπερασμάτων.

A. Θεωρητικές αρχές αποκατάστασης αρχαίων θεάτρων

Πέρα από τα κείμενα γενικά για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, υπάρχουν κάποια στοχευμένα στους αρχαίους χώρους παράστασης.

Διακήρυξη της Εγέστας

Η Διεθνής Συνδιάσκεψη για τη Συντήρηση και Χρήση Αρχαίων Θεάτρων που οργάνωσε το Συμβούλιο της Ευρώπης τον Σεπτέμβριο του 1995, και στην οποία γίνονται συστάσεις προς τα κράτη-μέλη, είχε ως καρπό της τη Διακήρυξη της Εγέστας στην οποία τέθηκαν οι βασικές αρχές της προστασίας και κατάλληλης χρήσης των αρχαίων θεάτρων. Στοχεύει στη διαφύλαξη των αρχαίων θεάτρων μέσω της νομοθεσίας, της προστασίας και συντήρησής τους, της ανάπτυξης γνώσης γύρω από αυτά και της προώθησης επανάχρησής τους μέσω της σύγχρονης καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Εκτενής αναφορά γίνεται στους τρόπους με τους οποίους είναι απαραίτητο να προστατεύονται τα αρχαία θέατρα: θέσπιση και εφαρμογή νόμων και εξασφάλιση πόρων αποκλειστικά για τη συγκεκριμένη κατηγορία μνημείων, μέτρα για την προστασία και συντήρηση των αρχιτεκτονικών τους καταλοίπων, προώθηση της εκπαίδευσης για τα υλικά και μεθόδους κατασκευής τους και για τα αντίστοιχα που μπορούν να τα αντικαταστήσουν, προώθηση σπουδών για προετοιμασία των εν δυνάμει διαχειριστών τους με έμφαση στη συντήρηση και αποκατάσταση μόνο με τις απολύτως απαραίτητες επεμβάσεις για τη συντήρηση του αρχιτεκτονήματος και μετά από επιστημονική μελέτη, συγκέντρωση όλων των σχετικών εκθέσεων εργασιών και «εξασφάλιση ενότητας του περιβάλλοντος χώρου» (άρθρο I).

Εξίσου σημαντική κρίνεται και η διάδοση γνώσης και η εμπέδωση του σεβασμού για τους τόπους παράστασης με την κατάρτιση καταλόγων, αλλά και κάθε πρόσφορο μέσο, προκειμένου να εκτιμήσει καθένας από τους επισκέπτες, τους ειδικούς και τις αρχές τον συγκεκριμένο τόπο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Τέλος απαραίτητη κρίνεται η καλλιέργεια της ιδέας ότι οι τόποι θέασης είναι τόποι γέννησης τέχνης (άρθρο II).

Τα θέατρα δεν είναι απαραίτητα κατάλληλα για σύγχρονη χρήση, ιδιαίτερα λόγω της ευπάθειας τους. Η χρήση τους χρειάζεται να προσελκύει το ενδιαφέρον του κοινού και για το ίδιο το αρχιτεκτόνημα. Είναι απαραίτητο να βρεθεί η χρυσή τομή μεταξύ της προστασίας του μνημείου και των προσδοκιών του κοινού, κάτι που θα επιτευχθεί με συνεργασία των ενδιαφερόμενων πλευρών, απαγόρευση μόνιμων κατασκευών και συνακόλουθη δημιουργία αποσπώμενων σκηνικών, θέσπιση κανόνων χρήσης και προστασίας τόσο του μνημείου όσο και του κοινού, ορισμό ορίου κορεσμού από θεατές και μέγιστου ορίου θορύβου (άρθρο II)¹.

Χάρτα της Βερόνας

Η Χάρτα της Βερόνας (1997) για τη Χρήση των Αρχαίων Τόπων Παράστασης ήταν το αποτέλεσμα της Συνδιάσκεψης για τις Νέες Τεχνολογίες και την Ενίσχυση των Αρχαίων Τόπων Παράστασης. Επιχείρησε να θέσει αρχές στις οποίες να συμφωνήσουν αρχαιολόγοι καθώς και ειδικοί στην πολιτιστική κληρονομιά, τον τουρισμό, την ανάπτυξη και το θέατρο. Δίνει έμφαση στην επανάχρηση των

¹ The conservation and use of ancient theatres

θεάτρων και προτείνει παραμέτρους που θα την καταστήσουν μη επιβλαβή για το μνημείο (νέες τεχνολογίες και ιδιαίτερα ψηφιακή εικόνα αντί μόνιμων σκηνικών, περιορισμός κοινού, πολυεπιστημονική συνεργασία). Προτρέπει τη διευκόλυνση κατανόησης των μνημείων από το κοινό και τη μεταφορά ακριβών πληροφοριών. Σε σχέση με τη Χάρτα της Εγέστας προσθέτει τις οικονομικές παραμέτρους χρήσης των θεάτρων, την πρόσδεσή τους στη ανάπτυξη και τη θεώρησή τους ως πλουτοπαραγωγικού πόρου των τόπων.

Ζητά οι εργασίες αποκατάστασης στα αρχαία θέατρα να ενσωματώσουν τις αρχές της Χάρτας της Βενετίας² και ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην επιστημονική τεκμηρίωση, την αρχαιολογική ανάλυση, την αναστρεψιμότητα και το σεβασμό της ακεραιότητας. Στις εργασίες τεκμηρίωσης και αποκατάστασης η τεχνολογία της πληροφορίας συνιστά αρωγό και δίνει τη δυνατότητα για απομακρυσμένη πρόσβαση στους χώρους παράστασης και για διάδοση πληροφοριών (άρθρα 1, 2, 4, Παράρτημα άρθρο 1).

Αναφορικά με τη χρήση των μνημείων υπερθεματίζει την επανάχρηση των χώρων παράστασης για το σκοπό για τον οποίο χτίστηκαν, αφού με αυτό τον τρόπο νοηματοδοτούνται και πάλι. Η ορθή χρήση πρεσβεύει την απαγόρευση μη αφαιρούμενων σκηνικών ή τροποποιήσεων για το κοινό και τη δημιουργία εγκαταστάσεων που μειώνουν τον κίνδυνο βλάβης και ρύπανσης. Λαμβάνει υπόψη τις απαιτήσεις παράστασης κατά τον προγραμματισμό της συντήρησης και αποκατάστασης του μνημείου, έτσι ώστε να διασφαλίζεται ότι οι λειτουργίες του ως τόπου παράστασης και ως μνημείο συνδέονται όσο πιο φυσικά γίνεται. Οι νέες τεχνολογίες για φωτισμό, ήχο κλπ. ενθαρρύνονται, και ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ψηφιακή εικόνα η οποία μπορεί να αντικαταστήσει τη χρήση υλικών σκηνικών (άρθρο 4, Παράρτημα άρθρο 3).

Σχετικά με τους επισκέπτες προτείνει τρόπους για ελαχιστοποίηση του κινδύνου για ζημιές από μεγάλο αριθμό τους, όπως τον ορισμό σημείου κορεσμού και την ανακατεύθυνση σε άλλους τουριστικούς προορισμούς, τη δημιουργία

² Συνοπτικά αναφέρονται οι βασικές αρχές και έννοιες της Χάρτας: Προστατεύονται τα μνημεία τέχνης και ιστορίας και λιγότερο σημαίνοντα πολιτιστικά μνημεία, σύνολα και τόποι. Στόχος της αποκατάστασης είναι η αποκάλυψη των ιστορικών και αισθητικών αξιών του μνημείου βασισμένη στο σεβασμό στο αρχικό υλικό. Είναι απαραίτητη η διεπιστημονική συνεργασία και η τεκμηρίωση των εργασιών, προσιτή στους ερευνητές και μετά την ολοκλήρωση σε όλους. Αναφορικά με τη συντήρηση, απαιτείται να είναι συνεχής και προληπτική, να διατηρείται και το περιβάλλον των μνημείων, να αποκλείεται η μεταφορά των μνημείων και η απόσπαση του πλαστικού διακόσμου, εκτός κι αν είναι η έσχατη λύση για διάσωσή τους, ενώ γίνεται προτροπή για απόδοση νέων χρήσεων στα μνημεία αρκεί να είναι συμβατές με αυτά. Η αποκατάσταση αποκλείει αυθαίρετες υποθέσεις. Οι συμπληρώσεις χρειάζεται να διαχωρίζονται από το αρχικό υλικό. Οι παραδοσιακές τεχνικές προτιμούνται κατά την εκτέλεση των εργασιών, αλλά όταν δεν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν μπορεί κάποιος να καταφύγει σε σύγχρονες, που βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα και υπάρχει πείρα χρήσης τους. Δεν νοείται καταστροφή προσθηκών νεότερων φάσεων παρά μόνο αν η αφαίρεση τους είναι πολύ μικρής σημασίας και η φάση που αποκαλύπτεται είναι μείζονος. Όταν τα κατεστραμμένα τμήματα αντικαθίστανται χρειάζεται να ξεχωρίζουν από τα αρχικά, αλλά συγχρόνως να ενσωματώνονται αρμονικά σε αυτά. Οι προσθήκες είναι απαραίτητο να σέβονται το μνημείο και τον περιβάλλοντα χώρο του. Αναφορικά με τις ανασκαφές προτάσσεται η διενέργειά τους σύμφωνα με τις αρχές της Διεθνούς Σύμβασης του Νέου Δελχί. Τα αποκαλυφθέντα ερείπια χρειάζεται να διευθετούνται με εργασίες συντήρησης, να εμπλουτίζονται με τρόπους οι οποίοι θα αυξάνουν την αναγνωσιμότητά τους, να μην ανακατασκευάζονται. Η αναστήλωση είναι αποδεκτή, με τις ελάχιστες δυνατές συμπληρώσεις, έτσι ώστε να αποκατασταθεί η μορφική συνέχεια του μνημείου (Χάρτα της Βενετίας).

κατάλληλων μονοπατιών, ενημέρωση για την ευπάθεια του μνημείου και την απαγόρευση πρόσβασης σε ευαίσθητες περιοχές. Για να κατανοήσει το κοινό τον χώρο προτείνεται η παροχή πληροφοριών και βοηθημάτων κατανόησης όπως οδηγών, κέντρου ενημέρωσης επισκεπτών και πολυμεσικών εργαλείων, σχετική και συνεχή εκπαίδευση του προσωπικού, δημιουργία διαδρομών που ταυτίζονται με τις αρχικές (άρθρα 3, 4, Παράρτημα άρθρο 2).

Όσον αφορά στη διαχείριση θεωρείται ότι οι αρχαίοι τόποι παράστασης μπορούν να αποτελέσουν μοχλό της οικονομίας ενός τόπου, αφού υιοθετηθούν υψηλά πρότυπα για την εικόνα και την ασφάλεια του χώρου. Απαιτείται χρήση τους ως μέρος της βιώσιμης ανάπτυξης, κάτι που θα επιτευχθεί με σχεδιασμό, συντονισμό και συναίνεση. Απαραίτητη θεωρείται και η δημιουργία θέσεων εργασίας για τους κατοίκους της περιοχής (άρθρο 5, Παράρτημα άρθρο 2).

Επιπλέον απαραίτητη κρίνεται η συνέργεια και δικτύωση όλων των ενδιαφερόμενων μελών, προκειμένου να υπάρξει συγκέντρωση δεδομένων και πρωτοβουλιών, έρευνα και επικοινωνία των ευρημάτων, εκπαίδευση και προώθηση εκδηλώσεων και προϊόντων πολιτισμικού τουρισμού. Προτάσσεται επίσης η διεθνής συνεργασία για ανταλλαγή πληροφοριών λόγω των παρόμοιων προβλημάτων που οι χώροι παράστασης παρουσιάζουν (άρθρο 6, Παράρτημα άρθρο 5)³.

³ The Verona Charter

Β. Ιστορία των επεμβάσεων σε θέατρα και ωδεία στην Ελλάδα

Ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι αποκαταστάσεις αρχαίων θεάτρων στην Ελλάδα υπήρξαν ελάχιστες. Το 1920 εκτελέστηκαν εργασίες μερικής αποκατάστασης του ωδείου της Γόρτυνας έτσι ώστε να στεγαστούν εντοιχισμένα αρχαιολογικά ευρήματα. Το διάστημα 1929-1930 αναστηλώθηκε το ωδείο της Κω. Την περίοδο ιταλικής κατοχής των Δωδεκανήσων (1912-1943) ανακατασκευάστηκε επίσης το θέατρο της Ακρόπολης της Ρόδου με λευκό μάρμαρο⁴.

Εικ. 1: Το θέατρο της Ακρόπολης της Ρόδου (Μπολέτης 2009, 143)

Εικ. 2: Το Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού από ΝΑ. Διακρίνεται το αναστηλωμένο ανατολικό κλιμακοστάσιο του 1965-67 (Μαλλούχου-Tufano 2012, 260)

Ο Αναστάσιος Ορλάνδος (1887-1979) τη δεκαετία του 1950-1960 στην Υπηρεσία Αναστήλωσης Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων υλοποιεί ένα τεράστιο έργο σε όλη τη χώρα και σε μνημεία όλων των χρονολογικών περιόδων. Μεταξύ αυτών ήταν η «αναμαρμάρωση»⁵ του ωδείου Ηρώδη Αττικού, του ωδείου Πατρών, η αναστήλωση του θεάτρου της Επιδαύρου. Στις περιπτώσεις των ωδείων ο Ορλάνδος επικαλύπτει το κοίλο με νεότερο υλικό ή προχωρά σε σχεδόν πλήρη ανακατασκευή. Στα κλασικών χρόνων έργα, όπως στο θέατρο της Επιδαύρου, προχωρά και σε αποκαταστάσεις ενδεικτικών τμημάτων των μνημείων που θα το καταστήσουν ευρέως αναγνώσιμο⁶.

Τη δεκαετία του 1960 ο Χαράλαμπος Μπούρας στο ωδείο Ηρώδη Αττικού συντάσσει τη μελέτη αποκατάστασης του ανατολικού κλιμακοστασίου, χάρις στην οποία διορθώνεται η λανθασμένη χάραξή του και του νέου θόλου που θα το κάλυπτε. Εισηγείται ανεπιτυχώς την κατασκευή θόλου με οπτοπλίνθους, όπως ήταν το αρχικό υλικό, και όχι με οπλισμένο σκυρόδεμα, όπως είχε αποφασιστεί. Το αρχαίο υπόστρωμα του κλιμακοστασίου καλύπτεται με πλαστικό, πάνω στο οποίο τοποθετούνται τα νέα σκαλοπάτια και τα αρχαία μέλη συμπληρώνονται με χρήση σημειοθέτη⁷.

Ήδη από το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα και στις αρχές του εικοστού μικρές επεμβάσεις αποκατάστασης πραγματοποιήθηκαν στο θέατρο του

⁴ Μπολέτης 1998, 142, 144, 151

⁵ Όρος που επινοήθηκε από τους Αν. Ορλάνδο και Ευ. Στίκα για τη συγκεκριμένη επέμβαση (Μαλλούχου-Tufano 2012, 17)

⁶ Μαλλούχου-Tufano 2016, 249-258

⁷ Ό.π., 258-259

Ασκληπιείου της Επιδαύρου. Από το 1954 ως το 1963 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης του θεάτρου προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για παραστάσεις⁸.

Στο θέατρο της Δωδώνης το 1960 επανατοποθετήθηκαν γρήγορα εδώλια στα δυο κατώτερα διαζώματα για να πραγματοποιηθούν παραστάσεις το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Στο θέατρο Φιλίππων την περίοδο 1957-1960 τοποθετήθηκαν νέοι λίθοι στα εδώλια του κοίλου⁹. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 αναστηλώθηκε το προσκήνιο του θεάτρου του Ωρωπού, επανατοποθετήθηκαν εδώλια στο «ωδείο» της Μεσσήνης¹⁰, συμπληρώθηκαν τα κενά στις δέκα πρώτες σειρές των εδωλίων στο ωδείο της Νικόπολης¹¹ και πραγματοποιήθηκαν στερεώσεις και συγκολλήσεις στο ωδείο της Θεσσαλονίκης (1975), συντηρήσεις και στερεώσεις στα θέατρα Δημητριάδος (1957-1959), Μυτιλήνης, Ήλιδας (1975)¹², στερέωση των παρόδων και συντήρηση στο θέατρο Μεγαλόπολης¹³, καθαρισμοί στο θέατρο Κασσώπης¹⁴.

Οι παραπάνω επεμβάσεις εκτελέστηκαν χωρίς μελέτες, τακτική που εγκαταλείφθηκε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Μετά το 1974 και ιδιαίτερα μετά το 1980 εισρέουν κοινοτικά κονδύλια στην Ελλάδα. Αποτέλεσμα είναι η έντονη δραστηριότητα που περιλαμβάνει κρατικές παρεμβάσεις σε ιστορικά οικιστικά σύνολα, εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης σε μνημεία¹⁵, ανάμεσα στα οποία βρίσκονται και πολλά θέατρα που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

⁸ Μπολέτης 2009, 144

⁹ Ό.π., 144, 146, Λαζαρίδης 1960, 219

¹⁰ Μπολέτης 2009, 146

¹¹ Δάκαρης 1963, 157. Αντίστοιχες εργασίες έγιναν και τα έτη 1970-1972 (Μπολέτης 1998, 151, σημ. 34)

¹² Μπολέτης 2009, 146

¹³ Μεγαλόπολις 1961, 236, Μεγαλόπολις 1963, 192-3

¹⁴ Εργασίαι Συντηρήσεως Αρχαίων 1973, 127

¹⁵ Μαλλούχου-Tufano 2016, 266, 272-273

Γ. Κατάλογος θεάτρων

Ι. Θέατρα με δημοσιευμένες τις υλοποιημένες εργασίες αποκατάστασης

Ανατολική Μακεδονία-Θράκη

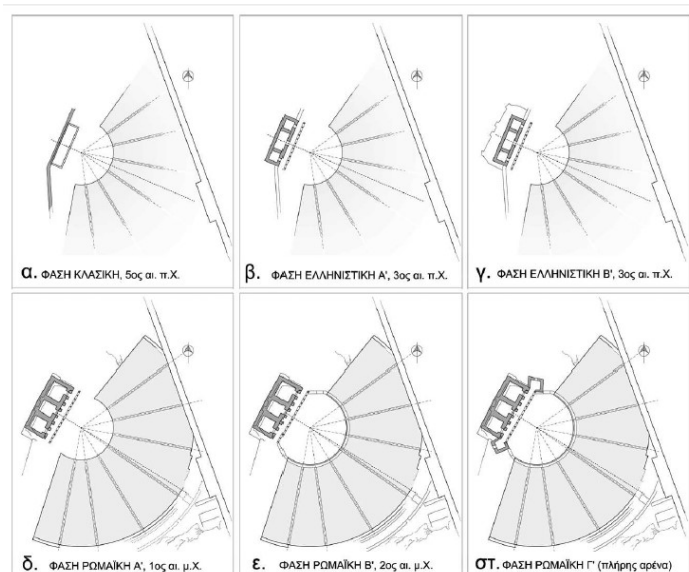
Αρχαίο θέατρο Θάσου

Το θέατρο της Θάσου έχει οικοδομηθεί στο βορειοανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης στο λόφο της ακρόπολης και τμήμα του εφάπτεται στην οχύρωση. Το κοίλο ανοίγεται προς τα δυτικά και είναι στραμμένο προς την κατεύθυνση της πόλης και της θάλασσας¹⁶.

Εικ. 3: Αεροφωτογραφία του θεάτρου κατά τις εργασίες στο κοίλο (<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-thassou/>)

Σύμφωνα με μαρτυρία του Ιπποκράτη, ο οποίος έμεινε στο νησί στα τέλη του πέμπτου αιώνα στη Θάσο υπήρχε θέατρο¹⁷. Παραμένει αβέβαιο αν βρισκόταν στην ίδια θέση με το οικοδόμημα που σώζεται σήμερα.

Εικ. 4: Οικοδομικές φάσεις του αρχαίου θεάτρου της Θάσου (Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 478)

¹⁶ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 475

¹⁷ Καραδέδος κ.ά. 2014, 668

Τα κατάλοιπα τριών τοίχων κάτω από τη σκηνή των ρωμαϊκών χρόνων ανήκουν στην κλασική και ελληνιστική οικοδομική φάση του¹⁸. Ο προσανατολισμός τους δείχνει ότι το ελληνιστικό σκηνικό κτήριο είχε ελαφρώς διαφορετικό προσανατολισμό από το ρωμαϊκό. Ο πρωιμότερος (εικ. 4α) είναι πιο κοντά στην ορχήστρα και θεωρείται ότι ήταν αναλημματικός του πέμπτου αιώνα π.Χ.. Ο δεύτερος (εικ. 4β), παράλληλος με τον προηγούμενο, χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους και χρησίμευε ως ο πίσω τοίχος της λίθινης σκηνής, ενώ τότε ο πρώτος λειτουργούσε ως εμπρόσθιος τοίχος της ίδιας κατασκευής¹⁹. Ο υστερότερος τρίτος με τις αντηρίδες (εικ. 4γ) λειτουργούσε ως ανάλημμα.

Κατά την ελληνιστική φάση το θέατρο περιλάμβανε σκηνή με μαρμάρινη πρόσοψη. Το μαρμάρινο προσκήνιο περιλάμβανε δέκα κίονες δωρικού ρυθμού και από ένα πεσσό σε κάθε άκρο του και είχε ανατεθεί στο θεό Διόνυσο, από τον Θάσιο Λυσίστρατο, γιο του Κόδιδος²⁰.

Τα στοιχεία που υπάρχουν για το κοίλο πριν τους ρωμαϊκούς χρόνους είναι ελάχιστα λόγω των ριζικών μετασκευών που υπέστη τον πρώτο και δεύτερο αιώνα μ.Χ.. Το σωζόμενο κοίλο είναι λίγο μικρότερο από ημικόκλιο και παρουσιάζει ασυμμετρία στα πέρατα. Είχε σαράντα δύο σειρές εδωλίων, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων είναι ορθογώνιοι λιθόπλινθοι και μόνο στη βάση υφίστανται και λίθοι με κοίλη διαμόρφωση στην μπροστινή πλευρά τους. Επτά κλίμακες το χώριζαν σε οκτώ κερκίδες και δεν προκύπτει από τις έρευνες να είχε διάζωμα. Η υποδομή των εδωλίων ήταν σχιστολιθικές πλάκες που συνδέονταν με λάσπη. Ούτε τα εδώλια ούτε οι αρχικοί αναβαθμοί των κλιμάκων ήταν σε επαφή μεταξύ τους²¹.

Κατά τον πρώτο αιώνα μ.Χ., οπότε ακόμα το θέατρο χρησιμοποιείται αποκλειστικά για παραστάσεις, το προσκήνιο διευρύνεται ακολουθώντας μια νέα διάταξη που περιελάμβανε δύο ακόμα κίονες και δυο τμήματα επιστυλίου μπροστά από το νέο μεγαλύτερο κτήριο της σκηνής (εικ. 4δ). Η τελευταία μετατοπίζεται προς τα πίσω και αλλάζει λίγο η κατεύθυνση της²². Το κοίλο αποκτά μεγαλύτερη κλίση, με τα εδώλια να ξηλώνονται και να προστίθεται επίχωση, προεκτείνεται προς το πρηνές και κατασκευάζονται νέοι αναλημματικοί τοίχοι και προστίθενται σειρές καθισμάτων. Πιθανόν να διατηρούνται τα εδώλια ως το επίπεδο της ορχήστρας, πολλά από τα οποία είναι μετασκευασμένα από την ελληνιστική φάση²³.

Τον δεύτερο αιώνα μ.Χ. το θέατρο χρησιμοποιείται και για μονομαχίες. Η ορχήστρα διευρύνεται με αφαίρεση καθισμάτων (εικ. 4ε). Το προσκήνιο έχει πρόσοψη με δώδεκα δωρικούς κιονίσκους ανάμεσα σε δύο παραστάδες, ζωφόρο με λαξευμένες τις μορφές του θεού Άρη, του Διόνυσου και Θράκα ιππέα, οι οποίες σώζονται ως σήμερα²⁴. Το κοίλο αποκτά υπερυψωμένο πόδιο μπροστά από το οποίο τοποθετούνται ορθοστάτες. Πίσω τους έχουν βρεθεί οπές για στήριξη υποστυλωμάτων για τοποθέτηση διχτυών. Τα εδώλια ξεκινούσαν 1,25μ. πιο ψηλά από την ορχήστρα. Στις δεκατέσσερις πρώτες σειρές εδωλίων οι αναβαθμοί των

¹⁸ Αν οι παραπάνω τοίχοι δεν ανήκουν στο θέατρο, η κατασκευή του ξεκίνησε στον ύστερο τέταρτο αιώνα π.Χ. (Νικολαΐδου-Πατέρα, Αρχαίο θέατρο Θάσου 1)

¹⁹ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 478, Καραδέδος κ.ά. 2014, 668-670

²⁰ Καραδέδος κ.ά. 2014, 670

²¹ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 475-7

²² Καραδέδος κ.ά. 2014, 672

²³ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 479

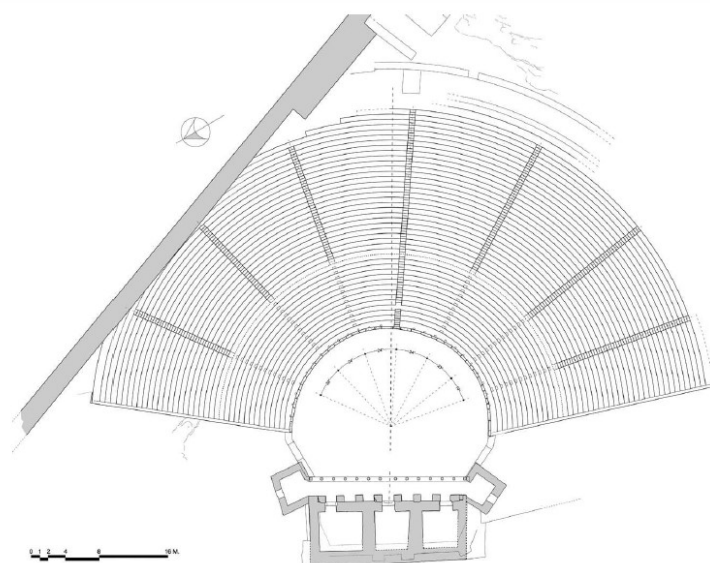
²⁴ Ο.π., 670

κλιμάκων αντικαθίστανται με εδώλια που λαξεύονται κατάλληλα. Η κεντρική κλίμακα του κοίλου συνέδεε το κοίλο με την ορχήστρα και στο άνοιγμα στο στηθαίο διατηρούνται ίχνη θύρας²⁵.

Με την κατάργηση των παραστάσεων το θέατρο λειτουργεί αποκλειστικά ως αρένα. Τοποθετήθηκαν μόνιμα κιγκλιδώματα στο μαρμάρινο στηθαίο που χωρίζει την ορχήστρα από το κοίλο αποτελούμενο από όρθιους λίθους. Τότε μάλλον κατασκευάστηκαν οι λοξοί χώροι στα άκρα του προσκηνίου, πιθανόν για εισαγωγή των θηρίων (εικ. 4στ)²⁶.

Οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου που σώζονται χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Είναι κατασκευασμένοι με ψευδοϊσόδομο σύστημα, με στρώσεις λιθοπλίνθων στην εξωτερική όψη και εσωτερικά αργολιθοδομή με ασβέστη²⁷.

Η ορχήστρα όπως διαμορφώθηκε στους ρωμαϊκούς χρόνους και τη μετατροπή του θεάτρου σε χώρο για μονομαχίες έχει διάμετρο 23,1μ..

Εικ. 5: Γραφική αναπαράσταση της τελευταίας μορφής του θεάτρου (γ' ρωμαϊκή φάση) (Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 480)

Οι λίθοι των εδωλίων στο κοίλο διαρπάγησαν μετά το τέλος χρήσης του και μόνο στο άνω τμήμα διατηρήθηκαν οι περισσότεροι. Στο μεσαίο και στο κατώτερο διατηρήθηκαν ελάχιστα εδώλια²⁸.

Το έργο της αποκατάστασης

Την περίοδο 1957-1960 γίνονται ανασκαφές στο θέατρο από τους Δ. Λαζαρίδη και F. Salviat, με τις οποίες εντοπίστηκε το σωζόμενο τμήμα του κοίλου και οι πάροδοι. Επανατοποθετήθηκαν τα εδώλια στις τρεις πρώτες σειρές και θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών που είχαν βρεθεί στις αμέσως επόμενες. Στο υπόλοιπο κοίλο ανάμεσα στα σωζόμενα εδώλια τοποθετήθηκαν λυόμενες κατασκευές καλυμμένες με σανίδες για να χρησιμοποιηθεί το θέατρο²⁹.

²⁵ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 475

²⁶ Ο.π., 479

²⁷ Ο.π., 475

²⁸ Ο.π., 479

²⁹ Ο.π., 479-480

Το 1988 ο αρχιτέκτονας Π. Παπαγιαννάκος εξαιτίας της άσχημης κατάστασης στην οποία ήταν το μνημείο εκπόνησε την προμελέτη «Αποκατάσταση και αξιοποίηση του θεάτρου της Θάσου» και το 1995 την οριστική μελέτη με τίτλο «Μελέτη αναστήλωσης – στερέωσης του κοίλου του αρχαίου θεάτρου Θάσου και προστασία του κατά την προβλεπόμενη διάθεσή του για παραστάσεις»³⁰. Υλοποιήθηκε την περίοδο 1997-2001. Κόπηκαν τα δέντρα, αποκαταστάθηκε το πόδιο και το μαρμάρινο στηθαίο και ανακτήθηκαν οι τρεις πρώτες σειρές καθισμάτων. Στο αμέσως ψηλότερο επίπεδο, όπου δεν υπήρχαν εδώλια, τοποθετήθηκε μεταλλική κατασκευή που καλύφθηκε με ξύλο για να δημιουργηθούν δεκατρείς σειρές καθισμάτων. Πιο ψηλά ανακτήθηκε τμήμα του κοίλου με 11-12 σειρές καθισμάτων, που μειώνονται προς τα άκρα, το οποίο φέρει αρχαία εδώλια και συμπληρώνεται με νέα μέλη. Το ανώτερο τμήμα του κοίλου δεν έφερε επεμβάσεις. Εκεί ανάμεσα στα διατηρούμενα επιτόπου μέλη εντοπίζονται και διάσπαρτα από την τοποθέτηση όσων βρέθηκαν με την απομάκρυνση των δέντρων³¹.

Όλες οι παραπάνω εργασίες αποδείχθηκαν προβληματικές. Από την τεκμηρίωση προέκυψε ότι μικρό μόνο τμήμα των εδωλίων που επανατοποθετήθηκαν ακολουθούν την αρχική θέση εύρεσης, ενώ μεγάλος αριθμός διάσπαρτων δεν χρησιμοποιήθηκε στην αποκατάσταση. Επιπλέον η μεταλλική κατασκευή στο τμήμα όπου δεν υπάρχουν εδώλια αλλοιώνει τη γεωμετρία του κοίλου, αφού δεν ακολουθεί τις αρχικές χαράξεις του θεάτρου. Η κεντρική κλίμακα διαμορφώθηκε με πλάτος μεγαλύτερο της αρχικής. Δεν υλοποιήθηκαν όλες οι κλίμακες και κατά συνέπεια οι κερκίδες ενοποιήθηκαν ανά δύο. Η κάλυψη των μεταλλικών κατασκευών με σανίδες προκαλεί αισθητική ασυνέχεια του νέου με το αυθεντικό υλικό του κοίλου. Επιπλέον το ανακτημένο τμήμα του κοίλου είναι πιο ψηλά από το αρχικό και κατά συνέπεια στο ανώτερο αδιατάρακτο «δημιουργείται η εντύπωση επίπεδου διαδρόμου σε θέση όπου πριν τις επεμβάσεις διατηρούνταν εδώλια»³².

Το 2010 εκπονήθηκε μελέτη αποκατάστασης από τους Ν. Χατζηδάκη, Μ. Χατζή και Α. Βαλαβάνη που περιλάμβανε την αναστήλωση του προσκηνίου, των αναλημματικών τοίχων και την ανάδειξη του μνημείου. Εγκρίθηκε από το ΚΑΣ και το 2011 το έργο εντάχθηκε στο Ε.Π. Μακεδονίας – Θράκης 2007-2013. Κατά την υλοποίηση του έργου διαπιστώθηκαν προβλήματα και ελλείψεις και αποφασίστηκε να εκπονηθούν νέες συμπληρωματικές μελέτες³³.

Η καινούρια αναστηλωτική μελέτη για το προσκήνιο συντάχθηκε από τους αρχιτέκτονες Γ. Καραδέδο, Γ. Μαυρίδη, Ι. Βασιλειάδη, την αρχαιολόγο Μ. Νικολαΐδου και τον πολιτικό μηχανικό Β. Φλεντζούρη³⁴. Η πρόταση προβλέπει την αποκατάσταση της ρωμαϊκής φάσης του προσκηνίου επειδή ήταν η πληρέστερα γνωστή με τη χρήση όλων των σωζόμενων αρχιτεκτονικών μελών και με νέες προσθήκες από χυτό υλικό. Αναλυτικά περιλαμβάνει την αποκατάσταση ολόκληρου του στυλοβάτη του προσκηνίου, με επανατοποθέτηση όλων των πλακών και ανακατασκευή των τμημάτων που λείπουν. Αποκαθίστώνται έντεκα από τους συνολικά δώδεκα κίονες, καθώς και οι δύο παραστάδες εκατέρωθέν τους. Επιπλέον,

³⁰ Νικολαΐδου-Πατέρα, Αρχαίο θέατρο Θάσου 2

³¹ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 480-481

³² Ο.π., 482-483

³³ Καραδέδος κ.ά. 2014, 665

³⁴ Καραδέδος - Βασιλειάδης 2016, 595

όλα τα τμήματα από το επιστύλιο, εκτός από τα δύο πρώτα στη νοτιοδυτική πλευρά, προτείνεται να αποκατασταθούν στη θέση τους. Τα μέλη του θριγκού συγκολλώνται και συμπληρώνονται με χυτό υλικό και ανακατασκευάζονται μέλη που λείπουν. Κατασκευάζονται εκμαγεία των τμημάτων του θριγκού με τις ανάγλυφες παραστάσεις, αφού τα αυθεντικά βρίσκονται στο μουσείο Θάσου και Κωνσταντινούπολης. Προκειμένου να διασφαλιστεί η δομική ακεραιότητα του προσκηνίου και για να επιτραπεί η καλύτερη σύλληψη του αρχικού του πλαισίου, προτείνεται να συνδεθεί δομικά με το σκηνικό κτίριο, με επεμβάσεις στους πεσσούς που εφάπτονται στην πρόσοψη της σκηνής. Επανατοποθετείται η μόνη σωζόμενη λίθινη δοκός του δαπέδου του λογείου και δύο νέες, πιστά αντίγραφα της, συνδέουν την κιονοστοιχία με το κτήριο της σκηνής. Για την εξασφάλιση των μαρμάρινων μελών μεταξύ τους τοποθετείται μικρής διατομής μεταλλική δοκός σε όλο το μήκος πίσω από το επανατοποθετημένο γείσο. Για την τοποθέτηση των αρχιτεκτονικών μελών χρησιμοποιούνται οι σωζόμενοι γόμφοι και όπου είναι απαραίτητο στα νέα μέλη ανοίγονται νέοι, στους οποίους τοποθετούνται μεταλλικοί σύνδεσμοι με μολυβδοχόηση³⁵. Οι εργασίες δεν έχουν πραγματοποιηθεί.

Εξαιτίας προβλημάτων προστασίας και συντήρησης των αρχαίων κατασκευών και αλλοίωση μορφής από σύγχρονες επεμβάσεις αποφασίστηκε να εκπονηθεί μελέτη τεκμηρίωσης και αποκατάστασης και για το κοίλο. Εκπονήθηκε κατά τα έτη 2014-2015 και εγκρίθηκε από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο τον Νοέμβριο του 2015. Η ομάδα μελέτης αποτελούνταν από τους Ι. Βασιλειάδη, Γ. Καραδέδο, Γ. Μαυρίδη, Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα και Σ. Γαλάνη³⁶.

Η προτεινόμενη επέμβαση αποκαθιστά την τελευταία οικοδομική φάση του κοίλου για την οποία υπάρχουν αυθεντικά στοιχεία και τεκμηριωμένη μορφή. Προτείνεται η επανατοποθέτηση εδωλίων στο κάτω μέρος του κοίλου, στερέωση και επανατοποθέτηση ταυτισμένων μελών στην άνω αδιατάρακτη ζώνη. Η μεταλλική κατασκευή θα απομακρυνθεί και θα επανατοποθετηθούν αρχαία εδώλια στη θέση τους και διάσπαρτα μέλη. Οι υφιστάμενες υποδομές για τα εδώλια θα διατηρηθούν, αλλά όπου ήταν ψηλότερες θα χαμηλώσουν. Όπου δεν υπάρχουν, θα δημιουργηθούν κτιστές υποδομές. Στους μικροπασσάλους που ήδη υπάρχουν θα προσαρμοστούν καμπύλες μεταλλικές δοκοί με συγκολλημένες ράβδους που θα ενταχθούν μέσα στις χτιστές υποδομές. Τα εδώλια θα τοποθετηθούν στις αρχικές θέσεις τους και γύρω τους τα διάσπαρτα που έχουν βρεθεί κοντά. Νέα μέλη θα εμπλουτίσουν τα αρχαία και θα τοποθετηθούν με γνώμονα τη διαμόρφωση συγκροτημένων συνόλων. Από τις σειρές του κοίλου οι εννέα πρώτες θα είναι πλήρεις και οι επόμενες θα μειώνονται. Το ανώτερο τμήμα θα αναπτύσσεται από την δέκατη πέμπτη σειρά και σε εύρος πέντε κερκίδων. Το ενδιαμέσο τμήμα θα γεμίσει με νέα μαρμάρινα μέλη, έτσι ώστε να δοθεί ενιαία μορφή.

Η κλίση του κοίλου θα αποκατασταθεί. Οι συμπληρώσεις μελών θα γίνουν με χυτό υλικό λόγω ταχύτητας, χαμηλού κόστους και εύκολου χρωματισμού σύμφωνα με το αυθεντικό. Για τα νέα μέλη θα χρησιμοποιηθεί τοπικό μάρμαρο με αδρή επεξεργασία³⁷.

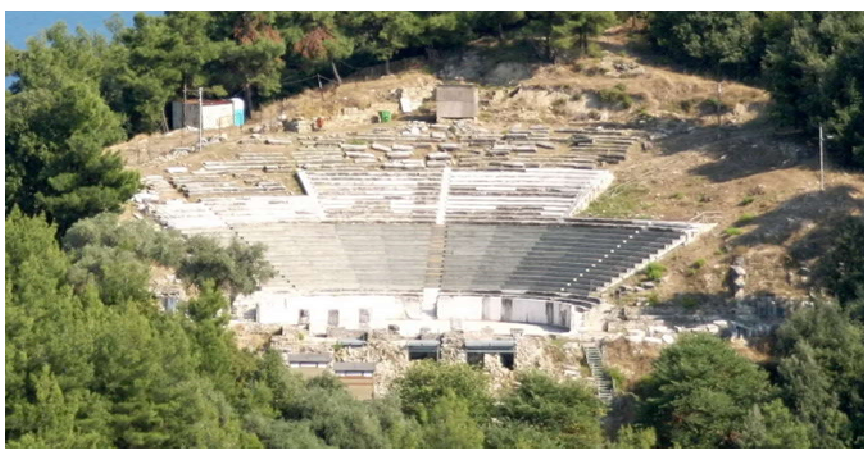
³⁵ Καραδέδος κ.ά. 2014, 673-674

³⁶ Βασιλειάδης κ.ά. 2015, 475

³⁷ Ό.π., 483-484

Σύμφωνα με την έγκριση εκτέλεσης εργασιών για τη δεύτερη φάση, αυτή στο ΕΣΠΑ 2014-2020, έχουν εγκριθεί αρμολογήματα και μικροστερεώσεις λιθοδομών, συντήρηση κονιαμάτων, συντήρηση των αρχιτεκτονικών μελών και κινητών ευρημάτων, που θα προκύψουν στο πλαίσιο των προτεινόμενων εργασιών, αποκατάσταση του ευθύγραμμου στυλοβάτη του προσκηνίου στη ρωμαϊκή φάση, αποκατάσταση του κοίλου, αποκατάσταση ανατολικής παρόδου μετά από ενίσχυση της θεμελίωσης και αγκύρωσης της λιθοδομής και επίστρωση ορχήστρας και πρανών³⁸.

Όπως προκύπτει από δημοσίευμα στο διαδίκτυο, στο θέατρο έχει συντηρηθεί ο αναλημματικός τοίχος και έχουν ολοκληρωθεί οι υποδομές στις πρώτες δώδεκα σειρές που θα επενδυθούν³⁹. Από τις εργασίες των ετών 1997-2001 διακρίνονται το αποκατεστημένο στηθαίο και οι έντεκα σειρές εδωλίων στο ανώτερο τμήμα του κοίλου με αρχαία εδώλια και νέα μέλη, ενώ έχουν ανακτηθεί και οι κλίμακες.

Εικ. 6: Το θέατρο στις αρχές του 2023 (Θάσος: Το αρχαίο θέατρο του νησιού αποκτά την παλιά του αίγλη)

³⁸ Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου 1

³⁹ Θάσος: Το αρχαίο θέατρο του νησιού αποκτά την παλιά του αίγλη

Αρχαίο θέατρο Μαρώνειας

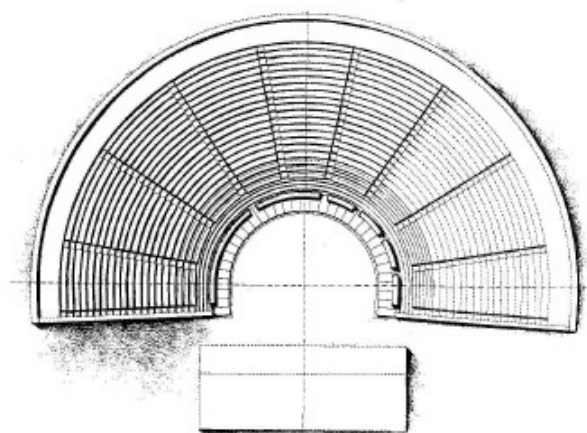
Το αρχαίο θέατρο Μαρώνειας βρίσκεται στη θέση «Καμπάνα» του νομού Ροδόπης, μέσα στην οχύρωση της ομώνυμης αρχαίας πόλης. Είναι κατασκευασμένο με νοτιοδυτικό προσανατολισμό στις πλαγιές δύο λόφων μεταξύ των οποίων διερχόταν ρέμα.

Εικ. 7: Το θέατρο μετά τις εργασίες αποκατάστασης (<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-maroneias/> καρτέλα Πολυμέσα)

Η ανωδομή του θεάτρου είναι από σκληρό ασβεστόλιθο χρώματος μπεζ προς κόκκινο. Ο αποχετευτικός αγωγός είναι από μαρμαρινούς λαξευτούς λίθους και οι προεδρίες από μάρμαρο.

Στην κατασκευή του θεάτρου αναγνωρίζονται τρεις οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη χρονολογείται στην ελληνιστική περίοδο. Από τη φάση αυτή διακρίνονται ο αποχετευτικός αγωγός, το δάπεδο της ορχήστρας, τα σωζόμενα εδώλια, τμήματα από μαρμαρινές προεδρίες και από ημικίονες με συμφυή πεσσό από το προσκήνιο⁴⁰.

Εικ. 8: Αναπαράσταση πρώτης φάσης (Καραδέδος-Καραδήμα 2002, 14)

⁴⁰ Καραδέδος - Καραδήμα 2002, 9

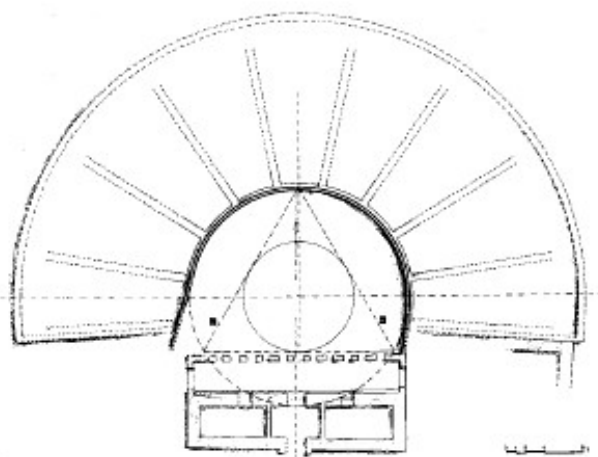
Το κοίλο αποτελούνταν από 20 σειρές εδωλίων, από τις οποίες σώθηκαν στη θέση τους τρεις. Ψηλότερα διαμορφωνόταν περιμετρικός διάδρομος. Χωριζόταν σε εννέα κερκίδες από οκτώ κλίμακες και η χωρητικότητά του έφτανε τους 1200-1300 θεατές. Δεν έχει εντοπιστεί διάζωμα⁴¹. Οι θρόνοι της προεδρίας στηρίζονταν με μεταλλικούς συνδέσμους στις καλυπτήριες πλάκες του αγωγού. Τα εδώλια ξεκινούν πίσω τους μετά από μια βαθμίδα⁴².

Επειδή επιχωματώθηκε ρεματιά για να κατασκευαστεί, χτίστηκε αποχετευτικός αγωγός από μάρμαρο για να συγκεντρώνει το νερό. Περνούσε κάτω από το κοίλο, διέσχιζε την ορχήστρα, όπου ενωνόταν με τον περιμετρικό αγωγό, και στη συνέχεια τη σκηνή για να καταλήξει εκτός του θεάτρου⁴³.

Σώθηκαν επίσης τμήματα των χωμάτινων δαπέδων των παρόδων. Οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου δεν σώζονται με εξαίρεση «δυο γωνιόλιθους στο ένα πέρασ του κοίλου και τμήμα του τοιχοβάτη του αναλήμματος κατά μήκος της δυτικής παρόδου».

Από το κτήριο της ελληνιστικής σκηνής δεν σώζεται τίποτα *in situ*. Βρισκόταν στην ίδια θέση με τη σκηνή της επόμενης φάσης⁴⁴.

Κατά τη δεύτερη φάση χρήσης (πρώτη ρωμαϊκή φάση) το κτήριο λειτουργεί ως θέατρο και αρένα. Χρησιμοποιείται υλικό από τις κατώτερες βαθμίδες του κοίλου και τις καλυπτήριες πλάκες του αγωγού για το νέο σκηνικό οικοδόμημα, που αποτελείται από λίθους με συνδετικό υλικό τον ασβέστη. Τα υπόλοιπα θραύσματα από τις καλυπτήριες πλάκες του αγωγού, μετά από επεξεργασία, τοποθετούνται όρθια για να σχηματίσουν το προστατευτικό στηθαίο, γύρω από την ορχήστρα, της οποίας το δάπεδο, όπως και αυτό των παρόδων και γύρω από τη σκηνή, υψώνεται. Ο περιμετρικός αγωγός της ορχήστρας καταργείται και τα όμβρια απομακρύνονται με δύο φρεάτια που δημιουργούνται στα άκρα του. Οι θρόνοι της προεδρίας μάλλον προσαρμόζονται πίσω από το στηθαίο, και οι δυο κατώτερες βαθμίδες του κοίλου πίσω τους. Στην ανατολική πάροδο κατασκευάζεται κτήριο, ίσως στοά. Στη δυτική πάροδο το στηθαίο στρέφεται προς αυτή, πιθανόν για να επιτρέπει την είσοδο των θηρίων από εκεί⁴⁵.

Εικ. 9: Αναπαράσταση και χαράξεις δεύτερης φάσης (Καραδέδος-Καραδήμα 2002, 16)

⁴¹ Ο.π., 15

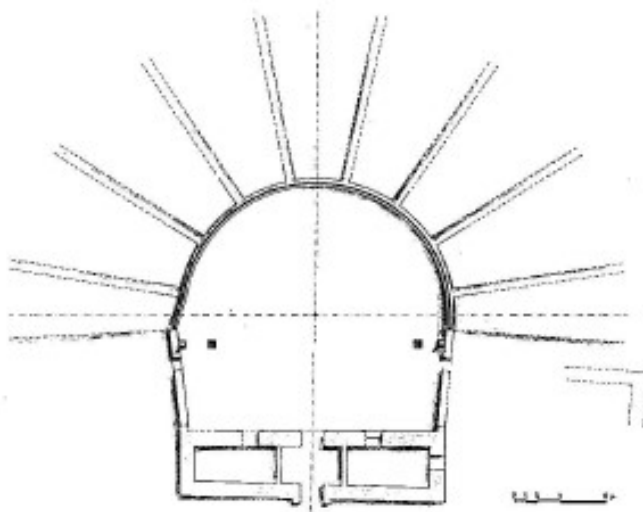
⁴² Καραδέδος - Καραδήμα 2002, 11

⁴³ Ο.π., 9

⁴⁴ Ο.π., 12

⁴⁵ Ο.π., 15

Κατά την τρίτη (δεύτερη ρωμαϊκή) φάση, στην οποία ο χώρος λειτουργεί μόνο ως αρένα, το στηθαίο στις παρόδους αντικαθίσταται από παχύτερους τοίχους, κατασκευασμένους από αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση, με μικρά ανοίγματα προς την ορχήστρα. Ταπεινώνονται οι τοίχοι του προσκηνίου και υψώνεται το δάπεδο της ορχήστρας. Τα θηρία εισέρχονται από το μέσον της σκηνής. Τα όμβρια απομακρύνονται με τα φρεάτια. Οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου καταργούνται και μέρος των εδωλίων αφαιρείται. Στη θέση των παρόδων δημιουργούνται πρηνή για πρόσβαση στα εναπομείναντα εδώλια του κοίλου⁴⁶.

Εικ. 10: Αναπαράσταση τρίτης φάσης (Καραδέδος-Καραδήμα 2002, 16)

Το έργο της αποκατάστασης

Οι εργασίες αποκατάστασης του θεάτρου έλαβαν αρχικά χώρα κατά τα έτη 2000-2009 στο πλαίσιο των έργων «Αρχαιολογικές εργασίες Ανάπλασης Ανάδειξης Αρχαιολογικών Χώρων Ν.Δ. Ροδόπης. Αρχαιολογικός χώρος Μαρώνειας» του ΠΕΠ Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης και «Προστασία – Ανάδειξη Αρχαίου Θεάτρου και Ρωμαϊκής Αγοράς Μαρώνειας» του ΕΠ «Πολιτισμός». Στη συνέχεια, από τον Ιούνιο του 2012 ως τον Ιούνιο του 2015 πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου «Εργασίες ανάδειξης-διαμόρφωσης αρχαίου θεάτρου και έρευνας – συντήρησης ιερού Διονύσου στη Μαρώνεια»⁴⁷.

Κατά τα έτη 2000-2009 στο κοίλο προστέθηκαν τρεις σειρές εδωλίων από νέο λίθο, τα υφιστάμενα συγκολλήθηκαν με σπλισμό από τιτάνιο και συμπληρώθηκαν, επανατάχθηκαν όσα είχαν μετακινηθεί. Οι καλυπτήριες πλάκες του αγωγού της ορχήστρας επανατοποθετήθηκαν και αποκαταστάθηκε το στηθαίο⁴⁸.

Σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη η οποία συντάχθηκε από τους Κ. Ζάμπα, Χ. Καραδήμα, Γ. Θωμά, Ν. Χατζηδάκη και Ε. Δουδούμη το 2007, επελέγη η αποκατάσταση του μνημείου στη μορφή που είχε κατά την πρώτη ρωμαϊκή φάση. Λόγοι επιλογής ήταν ότι η συγκεκριμένη φάση σωζόταν πλήρως, θεωρούνταν σημαντική λόγω του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και υλοποίησης του, περιλάμβανε επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών της ελληνιστικής φάσης και απαιτούσε τις

⁴⁶ Ο.π., 17

⁴⁷ Καραδήμα κ.ά. 2015, 703

⁴⁸ Ζάμπας κ.ά. 2012, 68

λιγότερες επεμβάσεις στο υλικό της αρχαιότητας. Παρά την επιλογή της συγκεκριμένης φάσης, στις εργασίες προστέθηκε και η ανάδειξη αξιόλογων στοιχείων της ελληνιστικής φάσης⁴⁹.

Τα έτη 2012-2015 συνεχίστηκε η συμπλήρωση των εδωλίων με τοπικό απολιθωματοφόρο ασβεστόλιθο και επισκευάστηκαν φθορές στα σύγχρονα εδώλια.

Η αποκατάσταση του δαπέδου της ορχήστρας στο ύψος που είχε κατά τη ρωμαϊκή φάση συνεπαγόταν την κάλυψη του αγωγού. Για να μη χαθεί η πληροφορία, στα τρία ανοίγματα του αγωγού τοποθετήθηκαν μεταλλικά στηρίγματα και πάνω τους υαλοπίνακες, για να παρέχουν τη δυνατότητα στον επισκέπτη να βλέπει το εσωτερικό του αγωγού.

Κατασκευάστηκε ανοξείδωτη βάση για τρεις από τις μαρμάρινες προεδρίες, οι οποίες τοποθετήθηκαν για να δηλώσουν ένα στοιχείο της αρχικής ελληνιστικής φάσης του θεάτρου. Τοποθετήθηκαν χωρίς συμπληρώσεις και συνδέσεις σε κεντρικό τμήμα του κοίλου, εκεί όπου η τοποθέτηση του θωρακίου δεν υπήρξε επιτυχής, με χαρακτήρα εκθεσιακό. Προσομοιάστηκαν οι βαθμίδες της κλίμακας⁵⁰.

Εικ. 11: Τοποθέτηση τριών καθισμάτων προεδρίας σε ανοξείδωτη βάση (Καραδήμα κ.ά. 2014, 705)

Εικ. 12-13: Απόψεις του αποκατεστημένου κοίλου (<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-maroneias/> καρτέλα Πολυμέσα)

Στο ρωμαϊκό προσκήνιο η αποκατάσταση έγινε μετά από ανασκαφή του χώρου. Από την τελευταία προέκυψε ότι η παλιά συντήρηση είχε καταστρέψει την αρχική

⁴⁹ Καραδήμα κ.ά. 2015, 703

⁵⁰ Ο.π., 704-705

κατασκευή και είχε χαθεί μέρος του δομικού υλικού. Επιλέχθηκε η μερική αποκατάσταση των κατεστραμμένων πεσσών και του θεμελίου, αφού η αυθεντικότητα της κατασκευής δεν ήταν δυνατό να επιτευχθεί. Η διάκριση των παλιών από τα νέα στοιχεία έγινε με χρήση φύλλων μολύβδου ανάμεσα στα δύο⁵¹.

Εικ. 14: Το ρωμαϊκό προσκήνιο μετά τις εργασίες (Καραδήμα κ.ά. 2014, 706)

⁵¹ Ο.π., 705-6

Αρχαίο θέατρο Φιλίππων

Το θέατρο των Φιλίππων βρίσκεται στους νότιους πρόποδες της ακρόπολης της αρχαίας πόλης, δίπλα στο τείχος, στο οποίο στηρίζεται. Η κατασκευή του συνδέεται με την αναμόρφωση της πόλης από τον Φίλιππο Β΄ στα μέσα του τέταρτου αιώνα π.Χ..

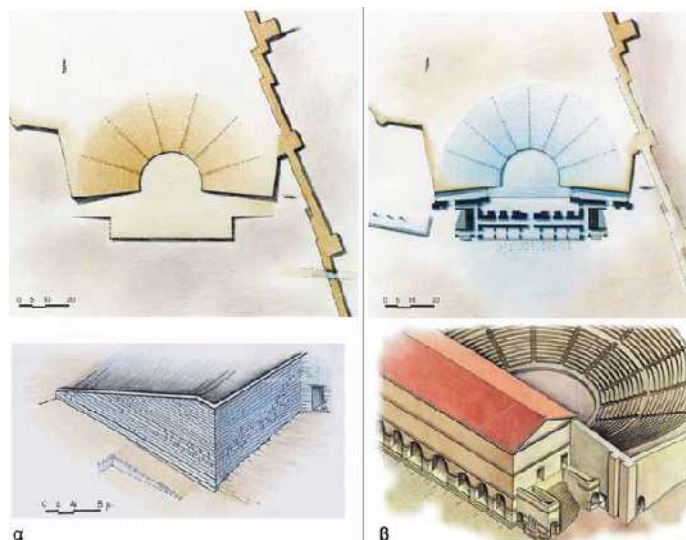
Εικ. 23: Το θέατρο των Φιλίππων (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-φιλίππων>)

Σε αυτή την αρχαιότερη μορφή του ανήκουν οι κτισμένοι κατά το ισόδομο σύστημα αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου και των παρόδων και τμήμα αναλήμματος της ράμπας προς την ανατολική πάροδο. Η ορχήστρα ήταν πεταλόσχημη και περιβαλλόταν από λαξευμένο στο βράχο αγωγό στον οποίο κατέληγαν τα όμβρια ύδατα από τις παρόδους. Η σκηνή ήταν ξύλινη⁵².

Στην πρώτη ρωμαϊκή φάση (πρώτο με δεύτερο αιώνα μ.Χ.) η ορχήστρα μεγάλωσε και πλακοστρώθηκε, αφαιρέθηκαν οι πρώτες σειρές εδωλίων, κατασκευάστηκε νέος αγωγός εξωτερικά του προγενέστερου και διαμορφώθηκε πόδιο με μαρμάρινο στηθαίο στη βάση του κοίλου. Οι πάροδοι στεγάστηκαν με καμάρες και τα εδώλια επεκτάθηκαν σε αυτές. Το κτήριο της σκηνής κτίστηκε με λίθους. Προς τη βόρεια πλευρά είχε δύο ορόφους πάνω από το ξύλινο δάπεδο του προσκηνίου. Η πρόσοψη προς την ορχήστρα είχε πέντε θύρες πλούσια διακοσμημένες. Προς τα νότια η πρόσοψη της σκηνής ήταν τριώροφη. Έφερε στοά με τοξοστοιχία με μαρμάρινα πιθανόν τόξα. Σε αυτή διαμορφώνονταν επτά δωμάτια που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με τοξωτά ανοίγματα. Οι πεσσοί της τοξοστοιχίας προς το νότο είχαν μαρμάρινη ανάγλυφη διακόσμηση. Στην κάτω σειρά παριστάνονταν Μαινάδες και ανδρική μορφή, πιθανότατα ο μυθικός βασιλιάς της Θράκης Λυκούργος. Στην άνω σειρά εικονίζονταν προσωπεία, ζώα και αγγεία. Στο προσκήνιο οδηγούσαν εξωτερικά κλιμακοστάσια⁵³.

⁵² Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2012, 193-195, Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων

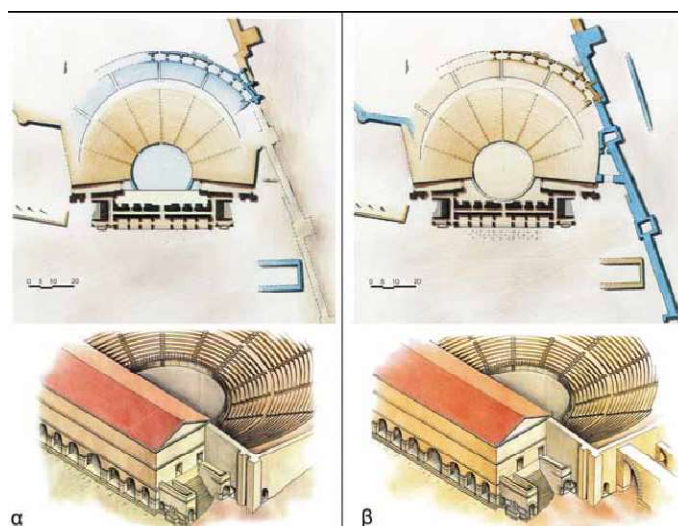
⁵³ Ο.π., 195-199, Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων

Εικ. 24: Θέατρο Φιλίππων: α) υστεροκλασική-ελληνιστική φάση, β) ρωμαϊκή φάση 1 (Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2012, 194)

Στη δεύτερη ρωμαϊκή φάση, στη διάρκεια της οποίας το μνημείο λειτουργούσε ως θέατρο και αρένα, κατασκευάστηκε επιθέατρο με περιμετρικό καμαροσκέπαστο διάδρομο, αφαιρέθηκε το πόδιο διευρύνοντας με αυτό τον τρόπο την ορχήστρα, η οποία απέκτησε στο όριό της μαρμάρινο πεζούλι, κατασκευάστηκε ψηλό μαρμάρινο στηθαίο, πάνω στο οποίο στερεώνονταν προστατευτικά δίχτυα. Μεταξύ του κοίλου και του προσκήνιου κατασκευάστηκαν δίφυλλες θύρες. Στο τόξο της δυτικής παρόδου λαξεύτηκαν οι μορφές του Άρη, της Νίκης και της Νέμεσης⁵⁴.

Στην τρίτη ρωμαϊκή φάση το μνημείο λειτούργησε αποκλειστικά ως αρένα. Κατεδαφίστηκε το ξύλινο προσκήνιο, ο λίθινος δακτύλιος ολοκληρώθηκε προς την πλευρά της σκηνής, οι δίφυλλες θύρες στένεψαν σε μονόφυλλες. Μόνο τρεις από τις κλίμακες του κοίλου επικοινωνούσαν με την ορχήστρα, αλλά κλείνονταν με κιγκλίδωμα. Στο χώρο που πριν καταλάμβανε το προσκήνιο σκάφτηκε υπόγειος χώρος και διάδρομος για τα θηρία⁵⁵.

Εικ. 25: Θέατρο Φιλίππων: α) ρωμαϊκή φάση 2, β) ρωμαϊκή φάση 3 (Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2012, 196)

⁵⁴ Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2012, 199-201

⁵⁵ Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2006, 107-109

Στα τέλη του τρίτου αιώνα μ.Χ. κατασκευάστηκαν δύο τόξα για μεταβίβαση των φορτίων του ανατολικού αναλημματικού τοίχου στο τείχος.

Μετά την καταστροφή της σκηνής από πυρκαγιά, πιθανότατα σύγχρονη με το σεισμό που διέλυσε την πόλη των Φιλίππων, στα τέλη του έκτου με αρχές του έβδομου αιώνα μ.Χ. ξεκίνησε η αρπαγή λίθων από το θέατρο⁵⁶.

Η σημερινή μορφή του κοίλου προέκυψε εν πολλοίς από τις εργασίες του Δ. Λαζαρίδη το διάστημα 1957-1960 για να χρησιμοποιηθεί το θέατρο στο φεστιβάλ Φιλίππων-Θάσου. Μαρμάρινα εδώλια σώζονται ως την έβδομη σειρά. Από εκεί και πάνω τα εδώλια διαμορφώνονται ως λιθόκτιστες πεζούλες με τσιμεντοκονίαμα στην ανώτερη επιφάνεια. Αρχιτεκτονικά μέλη έχουν τοποθετηθεί σε λανθασμένες θέσεις και τμήματά τους έχουν χρησιμοποιηθεί για ανακτήσεις ως απλό οικοδομικό υλικό. Τα όρια του κοίλου δεν σώζονται επειδή το άνω τμήμα των αναλημμάτων δεν υφίσταται και έχει μείνει μόνο το πρηνές από εδαφικό υλικό. Το μαρμάρινο άνω τμήμα των κλιμάκων δεν υφίσταται στη θέση του.

Από το αυθεντικό υλικό όμως είναι δυνατό να συναχθεί η μορφή του κοίλου των ρωμαϊκών χρόνων. Επτά κλίμακες το χώριζαν σε οκτώ κερκίδες. Πλακόστρωτο διάζωμα διαιρούσε το κοίλο σε κάτω και άνω και ένα ακόμα προστέθηκε μεταξύ του κοίλου και του μεταγενέστερου επιθεάτρου. Υπήρχαν εννέα σειρές μαρμαρίνων εδωλίων ως το πρώτο διάζωμα και δεκαπέντε ως το δεύτερο. Τα εδώλια είναι απλά με επίπεδη άνω επιφάνεια και κατακόρυφη κάθετη και δεν φέρουν συνδέσμους. Εδράζονταν σε λιθόκτιστες υποδομές με χρήση και ασβεστοκονιάματος. Το θέατρο είχε τη δυνατότητα να φιλοξενήσει 4600 θεατές στο κοίλο και 2400 στο επιθέατρο⁵⁷.

Το έργο της αποκατάστασης

Η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία εκτέλεσε κατά τα έτη 1957-1962 ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες. Από το 1994 ως το 2000 διενεργήθηκαν ανασκαφικές και αναστηλωτικές επεμβάσεις από την ΙΗ' ΕΠΚΑ, ενώ οι αντίστοιχες εργασίες εκτελέστηκαν από το 2000 ως το 2008 στο θέατρο ως έργο του ΤΔΠΕΑΕ⁵⁸.

Στο πλαίσιο του Β' ΚΠΣ αναστηλώθηκε το 1997 ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος, το 1998 το μεγάλο τόξο αντιστήριξης και το 1997 αποκαταστάθηκε το μικρό. Ο τοίχος αποφορτίστηκε από τις ωθήσεις της επίχωσης με χρήση τσιμεντενέσεων σε συνδυασμό με μεταλλικές ράβδους Φ20 σε βάθος 8-10 μέτρων. Αφού ταυτίστηκαν 76 από τους λίθους του (20 με βεβαιότητα, 56 με λιγότερη) επανατοποθετήθηκαν με συνδέσμους από ανοξείδωτο χάλυβα μεταξύ τους. Πίσω από την παρειά του τοίχου τοποθετήθηκε λιθοριπή. Για να διαχωριστούν οι ταυτισμένοι από τους ήδη υφιστάμενους στη θέση τους και οι 20 ταυτισμένοι με βεβαιότητα από τους 56 τοποθετήθηκε φύλλο μολύβδου μεταξύ τους⁵⁹. Το μεγάλο τόξο αναστηλώθηκε τμηματικά με το αρχαίο υλικό του και δυο θολίτες από νέο. Στο μικρό τόξο αντιστήριξης επανατοποθετήθηκαν οι μετακινημένοι θολίτες στις θέσεις τους⁶⁰.

⁵⁶ Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων

⁵⁷ Βασιλειάδης κ.ά. 2013, 419-426

⁵⁸ Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων

⁵⁹ Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1999, 78-79

⁶⁰ Ο.π., 90

Εικ. 18: Αναλημματικός τοίχος (Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1999, 109)

Εικ. 19: Το μεγάλο τόξο αντιστήριξης, ο αναλημματικός τοίχος και το μικρό τόξο αντιστήριξης (ό.π.)

Με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ συνεχίστηκαν οι εργασίες.

Οι συμπληρώσεις των αρχιτεκτονικών μελών γίνονται με χυτό υλικό από κονίαμα (θηραϊκή γη, λευκό τσιμέντο, ψιλή άμμο και τριμμένο μάρμαρο ίδιας προέλευσης με αυτό των αρχικών στοιχείων με ελαφρά διαφορετικό χρώμα και υφή). Μεταξύ των συμπληρώσεων και του αυθεντικού υλικού αλείφεται ρητίνη ή παραφίνη, έτσι ώστε στο μέλλον να είναι δυνατή η αφαίρεση του νέου υλικού αν χρειαστεί. Οι συμπληρώσεις τοίχων γίνονται 1-1,5 εκατοστό πιο μέσα. Οι συμπληρώσεις πλίνθινων κατασκευών γίνονται με νέες πλίνθους διαφορετικής κοκκομετρικής σύνθεσης αλλά ίδιων διαστάσεων. Οι συμπληρώσεις ακολουθούν το ακανόνιστο σχήμα των υφιστάμενων τοίχων.

Η σκηνή αποκαταστάθηκε τμηματικά με λίθους και πλίνθους στη νότια πλευρά του βόρειου τοίχου της στοάς και αρμολόγημα και ανάκτηση σε χαμηλό ύψος στη βόρεια πλευρά. Οι εγκάρσιοι τοίχοι των χώρων της στοάς και οι πεσσοί της τοξοστοιχίας αποκαταστάθηκαν. Τα τόξα και τμήματα των φερόμενων από τα τόξα τοίχων αποκαταστάθηκαν με οπτοπλίνθους. Στους πεσσούς τοποθετήθηκαν αντίγραφα των αυθεντικών πλακών κατασκευασμένα από το ίδιο χυτό υλικό με αυτό των συμπληρώσεων και τα σωζόμενα γείσα. Στους γωνιακούς πεσσούς οι πλάκες και τα γείσα αποκαταστάθηκαν σε όλο το ύψος. Οι τοίχοι πίσω από τους πεσσούς χωρίς πλάκες ανακατασκευάστηκαν σε χαμηλό ύψος. Αντίγραφα απλοποιημένα μόνο με πλαισίωση κυματίων και χωρίς ανάγλυφες παραστάσεις τοποθετήθηκαν στη θέση των πλακών δύο πεσσών που δεν εντοπίστηκαν. Τα ταυτισμένα γείσα επανατοποθετήθηκαν μετά τη συντήρηση. Στους υπόλοιπους πεσσούς τοποθετήθηκαν αντίγραφα γείσων από το ίδιο χυτό υλικό. Στους τοίχους της βόρειας πλευράς της σκηνής έγινε αρμολόγημα και ανάκτηση στις παρειές που σώζονταν. Υπήρξε μέριμνα ώστε να δίνεται εικόνα κατεστραμμένου τοίχου που συνεχιζόταν. Τα δάπεδα της πρώτης ρωμαϊκής φάσης από χώμα αποκαταστάθηκαν⁶¹.

Στην ορχήστρα στεγάστηκε με μεταλλική κατασκευή ο υπόγειος χώρος για τα θηρία. Οι υφιστάμενες πλάκες της ορχήστρας τοποθετήθηκαν στο σωστό ύψος και συμπληρώθηκαν όσες έλειπαν. Περιμετρικά της συμπληρώθηκε ο μαρμάρινος δακτύλιος που είχε προστεθεί όταν το θέατρο μετατράπηκε σε αρένα. Επιπλέον αποκαταστάθηκε το σύστημα απορροής ομβρίων υδάτων. Κατασκευάστηκε νέος κτιστός υπόγειος αγωγός που συνεχίζει τον αρχαίο αγωγό της ρωμαϊκής φάσης 1 σε δύο σημεία και μεταφέρει τα ύδατα κάτω από τη σκηνή και εξωτερικά του θεάτρου⁶².

⁶¹ Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων, Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1999, 100-104

⁶² Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων, Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη, 2006, 82-84

Στα κλιμακοστάσια αρμολογήθηκαν και ανακτήθηκαν τοίχοι σε ύψος όχι μεγαλύτερο από το υφιστάμενο, συμπληρώθηκε μικρός αριθμός από τις μαρμάρινες βαθμίδες με νέο μάρμαρο διαφοροποιημένο από το αρχικό στην επεξεργασία και έγιναν περιορισμένες συμπληρώσεις στο εσωτερικό τμήμα των στηθαίων και όποιων άλλων τμημάτων έλειπαν⁶³.

Στην ανατολική πάροδο ο νότιος τοίχος από μαρμάρινες λιθοπλίνθους αποκαταστάθηκε τμηματικά με λευκό μάρμαρο Καβάλας με γκρίζα νερά, ελαφρά διαφορετικό από το αυθεντικό, το κατώφλι και η νότια παραστάδα της εισόδου⁶⁴.

Στη δυτική πάροδο ανακατασκευάστηκε με μάρμαρο η ανατολική παραστάδα της θύρας που εφαπτόταν στο νότιο τοίχο και με 27 νέες πλίνθους, συμπληρώθηκε ο ίδιος ο τοίχος και το ανατολικό του τμήμα ως το ύψος της παραστάδας. Αναστηλώθηκε το τόξο της εισόδου της δυτικής παρόδου με τους επτά αυθεντικούς θολίτες και δύο μαρμαρινούς νέους. Μεταξύ των αυθεντικών και των νέων αρχιτεκτονικών μελών τοποθετήθηκε φύλλο μολύβδου⁶⁵.

Στο επιθέατρο ανακτήθηκαν ο βόρειος εξωτερικός τοίχος, οι εγκάρσιοι τοίχοι του περιμετρικού διαδρόμου και το δυτικό κλιμακοστάσιο⁶⁶.

Εικ. 20-21: Το θέατρο μετά την αποκατάσταση

(<https://www.culturenow.gr/venue/arxaiio-theatro-filippon/>)

(<https://www.kathimerini.gr/k/travel/561794695/archaiologikos-choros-filippon-sti-rogmity-chronoy/>)

⁶³ Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων, Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1999, 104, Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη, 2006, 76

⁶⁴ Ο.π., Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1999, 99-100

⁶⁵ Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων, Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2006, 86-90

⁶⁶ Ο.π., ό.π., 91-92

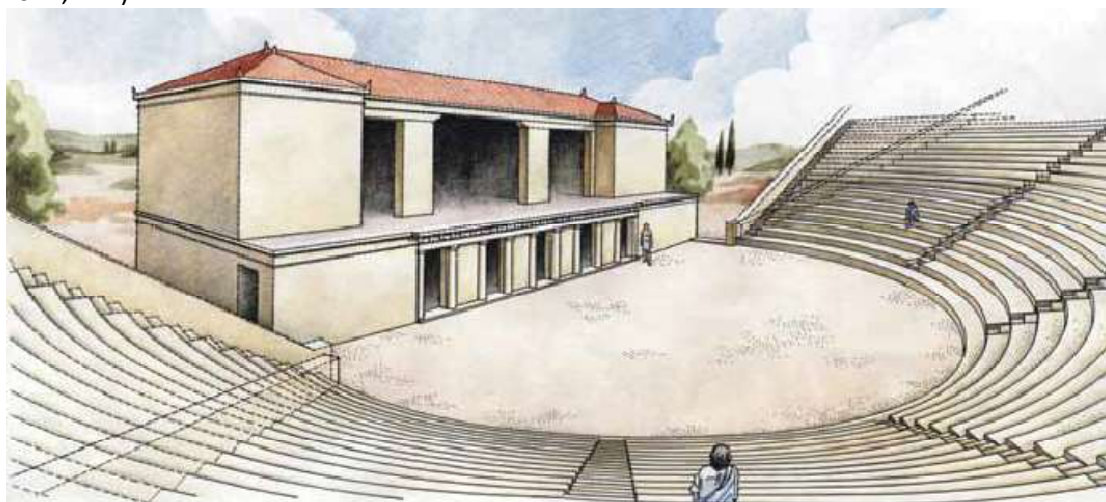
Κεντρική Μακεδονία

Αρχαίο θέατρο Μιέζας

Το αρχαίο θέατρο της Μιέζας, τμήμα του ομώνυμου αρχαιολογικού χώρου, βρίσκεται στην Περιφερειακή Ενότητα Ημαθίας, μεταξύ της σύγχρονης πόλης της Νάουσας και των οικισμών Κοπανού και Λευκαδίων, στους πρόποδες του Βερμίου όρους. Βρίσκεται στην πλαγιά ενός λόφου με προσανατολισμό προς τα ανατολικά.

Εικ. 22: Γενική άποψη του θεάτρου πριν τις εργασίες αποκατάστασης (Αλλαμανή-Σουρή 2012, 122)

Εικ. 23: Αναπαράσταση του θεάτρου. Με διακεκομμένη γραμμή σημειώνονται οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου της μεταγενέστερης φάσης (Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 137)

Εντοπίστηκε το 1992 και το μεγαλύτερο τμήμα του ανασκάφηκε τα έτη 1993 έως 1995 από τις αρχαιολόγους Β. Μισαηλίδου και Β. Αλλαμανή. Συμπληρωματικές ανασκαφικές εργασίες διενεργήθηκαν το 1998⁶⁷ και από το 2011 ως το 2013⁶⁸.

⁶⁷ Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 129

⁶⁸ Πουλακάκης κ.ά. 2014, 138-143

Το 2007 εντάχθηκε στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης με χρηματοδότηση 500.000 ευρώ το έργο «Αρχαίο Θέατρο Μίεζας: Έρευνα-Συντήρηση-Αποκατάσταση». Στο πλαίσιό του έγινε ανασκαφική έρευνα, καθώς και εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης από τον Αύγουστο 2007 ως τον Οκτώβριο 2008.

Ενταγμένο στο ΕΣΠΑ το 2011 και με χρηματοδότηση 700.000 ευρώ το έργο «Συντήρηση-Ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου της Μίεζας» συνεχίστηκε τα έτη 2011 ως 2014. Οι εργασίες έλαβαν χώρα από τον Ιούλιο του 2011 έως τον Ιούνιο του 2014. Το 2013 η μελέτη αποκατάστασης τροποποιήθηκε τμηματικά⁶⁹.

Το θέατρο που έφεραν στο φως οι ανασκαφές ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους. Το κοίλο διαμορφώνεται κυρίως με λάξευση στο βράχο (σε μικρότερο μέρος με επίχωση από μικρούς λίθους), πάνω στον οποίο τοποθετούνται τα εδώλια. Τα τελευταία ξεκινούν αμέσως πάνω από την ορχήστρα. Διαμορφώνονται από μαλακό πωρόλιθο (τραβερτίνη) και τοποθετούνται πάνω στα λαξεύματα ή πάνω σε αργούς λίθους στα σημεία όπου υπήρχε επίχωση. Τέσσερις κλίμακες το διαιρούν σε πέντε κερκίδες. Σώζονται εδώλια στις επτά κατώτερες σειρές, αλλά λαξεύματα στον βράχο αποτελούν ενδείξεις για την ύπαρξη δεκαεννέα σειρών εδωλίων⁷⁰.

Από τις ανασκαφικές εργασίες αποκαλύφθηκε η τάφος θεμελίωσης των αναλημματικών τοίχων της πρώτης, ελληνιστικής φάσης του θεάτρου. Ήταν κατασκευασμένοι από λιθοπλίνθους από πωρόλιθο, είχαν πλάτος 1,1μ. και ήταν παράλληλοι προς το κτήριο της σκηνής. Μετά την κατάρρευσή τους αντικαταστάθηκαν από νέους, στοιχειώδεις, με χρήση των παλιότερων λίθων. Θεμελιώθηκαν στον φυσικό βράχο, με τρόπο τέτοιο ώστε η επίχωση πίσω από αυτούς να είναι η ελάχιστη δυνατή και γι' αυτό η διεύθυνση τους δεν ήταν συμμετρική⁷¹.

Η ορχήστρα είναι διαστρωμένη με πατημένο χώμα, έχει ημικυκλικό σχήμα και προεκτείνεται λίγο προς τη σκηνή. Έχει διάμετρο 22 μ..

Η σκηνή σώζεται σε κακή κατάσταση. Είναι κατασκευασμένη από τοπικό πωρόλιθο και οι λίθοι της δεν συνδέονται με μεταλλικούς συνδέσμους. Αποτελείται από το προσκήνιο, το κτήριο της σκηνής και τα παρασκήνια. Το κτήριο της σκηνής και τα παρασκήνια ήταν διώροφα. Από το προσκήνιο σώζονται σε επίπεδο θεμελίωσης τμήματα τοίχων μπροστά από τα παρασκήνια και δύο από τους οκτώ ημικίονες μεταξύ των τοίχων. Σώζεται το νότιο παρασκήνιο σε επίπεδο θεμελίωσης και μικρά τμήματα τοίχων στο νότιο τμήμα της σκηνής. Το υπόλοιπο οικοδόμημα λιθολογήθηκε σε μεταγενέστερους χρόνους. Το δάπεδο όλων των χώρων ήταν χωμάτινο. Πίσω από τη σκηνή εντοπίστηκε η νοτιοδυτική γωνία επιμήκους κτηρίου σύγχρονου με αυτή άγνωστης χρήσης⁷².

Περίπου 18,5% του συνόλου των λίθων είναι σε δεύτερη χρήση⁷³.

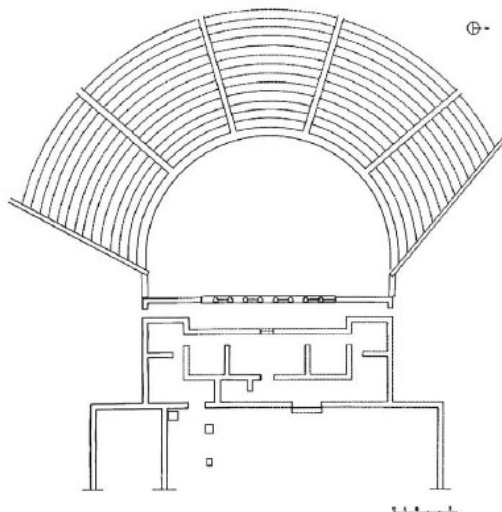
⁶⁹ Ο.π., 137

⁷⁰ Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 131-132

⁷¹ Ο.π., 133

⁷² Ο.π., 137-8

⁷³ Ασημακοπούλου κ.ά. 2012, 194

Εικ. 24: Σχέδιο του θεάτρου κατά τη δεύτερη ρωμαϊκή φάση (Πουλακάκης κ.ά. 2014, 138)

Το θέατρο φέρεται να είχε τρεις κατασκευαστικές φάσεις. Η πρώτη ήταν στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, η δεύτερη στο δεύτερο μισό του δεύτερου αιώνα π.Χ. και η τρίτη στους αυτοκρατορικούς χρόνους (πιθανόν στο δεύτερο αιώνα μ.Χ.). Η χρήση του διήρκεσε ως τον τέταρτο αιώνα μ.Χ.⁷⁴.

Το έργο της αποκατάστασης

Η μελέτη συντήρησης και αποκατάστασής του εκπονήθηκε από ομάδα υπό τον καθηγητή του Πολυτεχνείου του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γ. Καραδέδο και εγκρίθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού το 2006⁷⁵.

Σύμφωνα με τους συντελεστές του έργου⁷⁶ οι αρχές που ακολουθήθηκαν στο έργο της αποκατάστασης υπήρξαν ο σεβασμός της αυθεντικότητας του μνημείου και των ιστορικών του φάσεων, ο περιορισμός των εργασιών στις απόλυτα απαραίτητες και η διάκριση των νέων στοιχείων από τα παλιά.

Η πρώτη υλοποιήθηκε με την προστασία και διατήρηση του αυθεντικού υλικού, τόσο στο υλικό δομής όσο και στον ίδιο τον βράχο. Όλοι οι αρχαίοι λίθοι καθαρίστηκαν, συντηρήθηκαν, αποκαταστάθηκαν και στερεώθηκαν σημεία του φυσικού βράχου. Όπου ήταν απαραίτητη η ενίσχυση του λίθου τοποθετήθηκαν σύνδεσμοι πριν τη συμπλήρωση με κονίαμα. Όσοι από τους λίθους ήταν σε δεύτερη χρήση, διατήρησαν τα αρχιτεκτονικά στοιχεία από την αρχική χρήση τους⁷⁷. Για τη συντήρηση χρησιμοποιήθηκαν υλικά συμβατά, όπως ασβεστοκονιάματα ανάλογα με τα αυθεντικά και ενέματα με υδράσβεστο και ποζολάνη. Ο βράχος προστατεύτηκε με κατάχωση κατά το μεγαλύτερο μέρος λόγω της κακής κατάστασης διατήρησής του⁷⁸.

Αναφορικά με το σεβασμό των ιστορικών φάσεων επελέγη η διατήρηση της φάσης που είχε αποκαλυφθεί με τις ανασκαφικές εργασίες. Έτσι αποκαταστάθηκαν οι λοξοί αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου από την πλευρά των παρόδων.

⁷⁴ Ό.π., 141

⁷⁵ Πουλακάκης 2014, 137

⁷⁶ Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 141-143

⁷⁷ Ασημακοπούλου κ.ά. 2012, 194

⁷⁸ Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 141

Ο περιορισμός των εργασιών στις απόλυτα απαραίτητες υλοποιήθηκε με αποκατάσταση των εδωλίων μόνο στο κατώτερο τμήμα του κοίλου. Δεν επελέγη η ανακατασκευή πιο ψηλά, αφού έτσι θα αλλοιωνόταν η αυθεντικότητα του μνημείου, αλλά η αποκατάσταση του όγκου του κοίλου με φυτεμένο πρανές ως τη δεκάτη ένατη βαθμίδα, προστατεύοντας έτσι τις λαξευμένες στο βράχο υποδομές, δίνοντας την αρχική έκταση του θεάτρου και αποκαθιστώντας τη σχέση του με το περιβάλλον⁷⁹. Αποκαταστάθηκε τμήμα κλίμακας της ελληνιστικής φάσης ψηλά στο μέσο περίπου του κοίλου⁸⁰. Στη σκηνή έγινε η ελάχιστη δυνατή συμπλήρωση για διδακτικούς λόγους, με ολοκλήρωση της κάτοψης σε όλους τους χώρους της σε ύψος ενός δόμου και αποκατάσταση των δαπέδων με χώμα και αδρανή υλικά συμβατά και με τον χρωματισμό των εδωλίων. Επιδιώχθηκε να κατασκευαστούν δάπεδα υδατοπερατά για την αποφυγή δημιουργίας λάσπης. Με τον ίδιο τρόπο αποκαταστάθηκαν και τα δάπεδα της ορχήστρας, και των χώρων βόρεια και νότια της σκηνής. Στο προσκήνιο κατασκευάστηκαν αντίγραφα των ημικιώνων και των διαφραγματικών τοίχων⁸¹.

Για να διακρίνεται το νέο από το παλιό υλικό επελέγη για τους νέους λίθους πωρόλιθος διαφορετικής απόχρωσης⁸², ο οποίος όμως λαξεύτηκε για να προσαρμοστεί αισθητικά με τους αρχαίους⁸³. Τοποθετήθηκαν 295 νέοι λίθοι σε όλο το μνημείο: 173 στο κοίλο, 47 στους αναλημματικούς τοίχους και 75 στη σκηνή⁸⁴.

Διαμορφώθηκε αγωγός ομβρίων πάνω από την έβδομη σειρά εδωλίων και κάτω από τη διαδρομή επισκεπτών. Ο αγωγός στο τελευταίο σημείο κατασκευάστηκε με διάνοιξη χαντακιού μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε σωλήνας διάτρητος, καλύφθηκε με γεωύφασμα και θραυστό υλικό, ενώ ψηλότερα από την έβδομη σειρά εδωλίων δεν χρειάστηκε να ανοιχτεί χαντάκι. Ο αγωγός καταλήγει σε φρεάτια εκατέρωθεν των αναλημματικών τοίχων.

Ο διάδρομος επισκεπτών κατασκευάστηκε στο άνω τμήμα του κοίλου με πλάτος 0,9μ.. Διαστρώθηκε με τα ίδια αδρανή υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για το δάπεδο της ορχήστρας. Το έδαφος πιο ψηλά αντιστηρίχθηκε με συρματοκιβώτια που γέμισαν με πωρόλιθο ίδιο με αυτό που χρησιμοποιήθηκε για τους λίθους του κοίλου⁸⁵. Με τον ίδιο τρόπο αντιστηρίχθηκε το έδαφος βόρεια της σκηνής του θεάτρου.

Ο χώρος ανατολικά από τη σκηνή και από τους αναλημματικούς τοίχους επιστρώθηκε με χώμα⁸⁶.

Η αποκατάσταση ολοκληρώθηκε με την υλοποίηση μελέτης φωτισμού, την κατασκευή νέας περίφραξης, την απαλλοτρίωση του αγροτεμαχίου στο οποίο βρίσκεται η σκηνή και παραχώρηση του αντίστοιχου για το κοίλο, την τοποθέτηση

⁷⁹ Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 141-143

⁸⁰ Πρόκειται για μια από τις τρεις κλίμακες στο κοίλο με διαφορετικό άξονα από τις κλίμακες των ρωμαϊκών χρόνων (Ασημακοπούλου κ.ά. 2012, 188) που ανακαλύφθηκαν στις ανασκαφές το 2008 (Αλλαμανή κ.ά. 2012, 133).

⁸¹ Πουλακάκης κ.ά. 2014, 145

⁸² Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012, 141-143

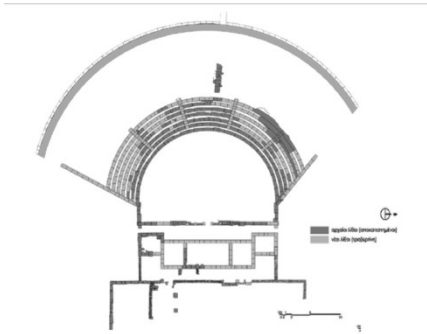
⁸³ Πουλακάκης κ. ά. 2014, 144-145

⁸⁴ Ο.π., 143

⁸⁵ Ο.π., 147

⁸⁶ Ο.π., 145

πινακίδων ενημερωτικού υλικού, την έκδοση ενημερωτικού οδηγού και την αεροφωτογράφιση του μνημείου⁸⁷.

Εικ. 25: Σχέδιο του αποκατεστημένου θεάτρου μετά τις επεμβάσεις κατά το ΕΣΠΑ (Πουλακάκης κ.ά. 2014, 144)

Εικ. 26: Το αρχαίο θέατρο Μιέζας το 2017 (<https://diazoma.gr/deltia-typou/to-taxidi-mas-to-arxaiο-theatro-tis-miezas/>)

Εικ. 27: Γενική άποψη του θεάτρου μετά την αποκατάσταση από βορειοδυτικά (Πουλακάκης κ.ά. 2014, 147)

Εικ. 28: Αεροφωτογραφία του θεάτρου μετά την αποκατάσταση από νοτιοανατολικά (ό.π., 145)

Εικ. 29: Γενική άποψη του θεάτρου μετά την αποκατάστασή του από βόρεια (ό.π., 146)

Εικ. 30: Γενική άποψη του θεάτρου μετά την αποκατάστασή του από ανατολικά (ό.π.)

⁸⁷ Ό.π., 146-147

Ήπειρος

Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

Το αρχαίο θέατρο Γιτάνων κατασκευάστηκε έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης, στο βορειοδυτικό άκρο της. Σε πλεονεκτική θέση, προστατεύεται από προτείχισμα και από την δυτική οχύρωση. Χτίστηκε περίπου στα μέσα του τρίτου αιώνα π.Χ., επί βασιλείας Πύρρου, και καταστράφηκε από τους Ρωμαίους το 167 π.Χ.⁸⁸.

Εικ. 31: Άποψη του θεάτρου πριν από την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης (Πλιάκου κ.ά. 2015, 380)

Η αποκάλυψη του μνημείου ξεκίνησε τα έτη 1996-1997 και από το 2006 συνεχίζεται ως συστηματική ανασκαφή από την Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή⁸⁹.

Το θέατρο χτίστηκε εξαρχής λίθινο με υλικό κατασκευής τον λευκό ασβεστόλιθο.

Το κοίλο έχει οικοδομηθεί στη βραχώδη πλαγιά του λόφου Βρυσέλλα. Οκτώ κλίμακες το διαιρούν σε επτά κερκίδες. Διάζωμα το χωρίζει σε δύο τμήματα. Το χαμηλότερο έχει 15 σειρές εδωλίων και το άνω 14. Τα εδώλια της υψηλότερης σειράς φέρουν ορθοστάτη στο πίσω τμήμα για στήριξη της πλάτης⁹⁰. Θρόνοι προεδρίας δεν εντοπίστηκαν. Τα εδώλια είναι κατασκευασμένα από επιμελώς εργασμένες παραλληλεπίπεδες λιθοπλίνθους και πολλά φέρουν στο μέτωπο επιγραφές με ονόματα, που ερμηνεύονται ως απελευθερωτικές πράξεις⁹¹. Εδράζονται είτε απευθείας στον λαξευμένο γι' αυτό τον λόγο κροκαλοπαγή βράχο είτε σε τεχνητή υπόβαση από συμπιεσμένα γαιώδη υλικά, λατύπη και θραύσματα κεραμικής, όπου δεν υπήρχε βραχώδες υπόστρωμα⁹². Μεταξύ των εδωλίων ο χώρος υποποδίων αποτελείται από ακανόνιστες ασβεστολιθικές πλάκες⁹³. Δεν έχουν αποκαλυφθεί πλήρως οι αναλημματικοί τοίχοι. Είναι κατασκευασμένοι κατά το πολυγωνικό σύστημα και το πάχος τους υπολογίζεται περίπου στο 1μ.⁹⁴.

⁸⁸ Πλιάκου κ.ά. 2015, 379, Πρέκα-Αλεξανδρή 2012β, 110, Λάζου, Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

⁸⁹ Πρέκα-Αλεξανδρή 2012β, 111, Πλιάκου κ.ά. 2015, 379

⁹⁰ Πλιάκου κ.ά. 2015, 379

⁹¹ Πρέκα-Αλεξανδρή 2012α, 445, Λάζου, Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

⁹² Πλιάκου κ.ά. 2015, 388

⁹³ Πρέκα-Αλεξανδρή 2012β, 110

⁹⁴ Λάζου, Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

Το σκηνικό οικοδόμημα ήταν ορθογώνιο, διώροφο και έφερε πήλινη στέγη. Οι τοίχοι ήταν κτισμένοι σύμφωνα με το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας. Το δάπεδο αποτελούνταν από πατημένο χώμα και λατύπη. Στο κέντρο του πίσω τοίχου υπήρχε θυραίο άνοιγμα. Στο εσωτερικό επτά ορθογώνιοι πεσσοί πεπλατυσμένου τύπου στήριζαν τον άνω όροφο. Στο προσκήνιο δώδεκα δωρικοί ημικίονες συμφυείς με ορθογώνιο πεσσό στήριζαν ιωνικό θριγκό με τριταينيωτό επιστύλιο και γείσο⁹⁵. Εκατέρωθεν της σκηνής υπήρχαν παρασκήνια⁹⁶.

Η ορχήστρα σχημάτιζε πλήρη κύκλο⁹⁷. Το δάπεδό της σχηματιζόταν από πατημένη λατύπη και χώμα χωρίς άλλη επίστρωση. Η θυμέλη αποκαλύφθηκε μετακινημένη κοντά στο προσκήνιο. Δεν εντοπίστηκε αγωγός απορροής ομβρίων υδάτων⁹⁸.

Το έργο της αποκατάστασης

Το 2012 στο πλαίσιο προγραμματικής σύμβασης μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και της Περιφέρειας Ηπείρου (Περιφερική ενότητα Θεσπρωτίας) για την τεκμηρίωση και προστασία του αρχαίου θεάτρου Γιτάνων Θεσπρωτίας ο πολιτικός μηχανικός Κ. Ζάμπας εκπόνησε τη «Μελέτη στερέωσης, αποκατάστασης και ανάδειξης του σκηνικού οικοδομήματος, της ορχήστρας και των κεντρικών κερκίδων του αρχαίου θεάτρου Γιτάνων». Υποστηρικτικές μελέτες εκπονήθηκαν από τους «Έδαφος Σύμβουλοι Μηχανικοί Α.Ε.» με επιστημονικό υπεύθυνο τον Γ. Ντουινιά, πολιτικό μηχανικό (γεωλογική -γεωτεχνική μελέτη), Γ. Θωμά, πολιτικό μηχανικό (στατική μελέτη), Ειρ. Δουδούμη, αρχιτέκτονα μηχανικό (αρχιτεκτονική αποτύπωση), Ευ. Παυλίδη, αρχιτέκτονα μηχανικό (ερευνητική μελέτη ανασύνθεσης του σκηνικού οικοδομήματος)⁹⁹.

Χάρη σ' αυτές ήρθαν στο φως οι βλάβες του μνημείου και τεκμηριώθηκε η πρόταση αποκατάστασης των τριών κεντρικών κερκίδων του κοίλου. Σύμφωνα μ' αυτή προβλεπόταν για τα εδώλια με διαμπερείς θραύσεις και κατακερματισμό απομάκρυνση από το θέατρο, συγκόλληση και συντήρηση και στη συνέχεια επανατοποθέτηση στη θέση τους μετά την εξυγίανση της υπόβασης. Τα εδώλια χωρίς διαμπερείς θραύσεις και με μέσης κλίμακας μετακινήσεις θα ανατάσσονταν επιτόπου. Τέλος, θα διερευνούνταν τα έγκοιλα του εδάφους και το υπέδαφος θα ενισχυόταν με εδαφοηλώσεις¹⁰⁰.

Η μελέτη εγκρίθηκε και το έργο «Βασικές Υποδομές και Εργασίες Αποκατάστασης και ανάδειξης Αρχαίου Θεάτρου Γιτάνων (Α' Φάση)», εντάχθηκε με χρηματοδότηση, ύψους 1.200.000€ από το Π.Ε.Π. Ηπείρου 2014 – 2020 στο Πρόγραμμα «Πολιτιστική Διαδρομή στα αρχαία θέατρα της Ηπείρου»¹⁰¹.

Πέρα από την αποκατάσταση των τριών κεντρικών κερκίδων του κάτω τμήματος του κοίλου το έργο προέβλεπε τη διεξαγωγή γεωτρήσεων για τη διερεύνηση της μορφής των εγκοίλων και τη σύνταξη νέας γεωτεχνικής μελέτης, την εκπόνηση συμπληρωματικών μελετών (συμπλήρωση της αρχιτεκτονικής

⁹⁵ Πλιάκου κ.ά. 2015, 379

⁹⁶ Πρέκα-Αλεξανδρή 2012β, 110, Λάζου, Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

⁹⁷ Λάζου, Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

⁹⁸ Πρέκα-Αλεξανδρή 2012β, 110

⁹⁹ Πλιάκου κ.ά. 2015, 380

¹⁰⁰ Ό.π., 380-381

¹⁰¹ Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

τεκμηρίωσης με εξειδίκευση προτάσεων δομικής αποκατάστασης, τοπογραφική μελέτη, εργαστηριακές δοκιμές-αναλύσεις σε δείγματα του υλικού κατασκευής του μνημείου και δοκιμές για επιλογή βιοκτόνου, μελέτη κονιαμάτων), την επέκταση βασικών υποδομών και δικτύων προς το θέατρο και τη βελτίωση του δρόμου πρόσβασης προς την πύλη της οχύρωσης του οικισμού¹⁰².

Μετά τη σήμανση των αρχιτεκτονικών μελών των τριών κεντρικών κερκίδων με κατάλληλους κωδικούς ξεκίνησε η απομάκρυνση όσων έφεραν διαμπερείς θραύσεις. Ακολούθησε η συγκόλλησή τους με ράβδους τιτανίου και λευκό τσιμέντο και οι σφραγίσεις και εφαρμογή ενεμάτων σύμφωνα με τις προδιαγραφές των μελετών και τις εγκρίσεις της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού¹⁰³.

Από τα τέλη του Σεπτεμβρίου του 2017 ξεκίνησε στην κερκίδα III η επανατοποθέτηση των συγκολλημένων και συντηρημένων εδωλίων και η επανάταξη των εδωλίων χωρίς διαμπερείς θραύσεις (εικ. 32). Επανατοποθετήθηκαν τα υποπόδια που είχαν απομακρυνθεί. Για την έδραση των παραπάνω συντέθηκε υπόβαση με κοσκινισμένο χώμα, αδρανή υλικά και μικρή ποσότητα λευκού τσιμέντου.

Αντίστοιχες εργασίες έγιναν στη συνέχεια στις κερκίδες IV και V (εικ. 33 και 44).

Εικ. 32: Επανατοποθέτηση συντηρημένων εδωλίων και υποποδίων στην κερκίδα III (Πλιάκου κ.ά. 2015, 390)

Εικ. 33: Θέατρο Γιτάνων, διακρίνονται τα ονόματα στις όψεις των εδωλίων (αρχείο Κ. Μόλτερ, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-γιτάνων/> καρτέλα Πολυμέσα)

Εικ. 34: Θέατρο Γιτάνων, Ιούλιος 2021 (αρχείο Κ. Μόλτερ, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-γιτάνων/> καρτέλα Πολυμέσα)

Το έργο ολοκληρώθηκε και στις 29 Ιουνίου 2022 πραγματοποιήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας παρουσίαση των εργασιών από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας¹⁰⁴.

¹⁰² Ό.π., 382-386

¹⁰³ Ό.π., 386-387

¹⁰⁴ Αρχαίο θέατρο Γιτάνων

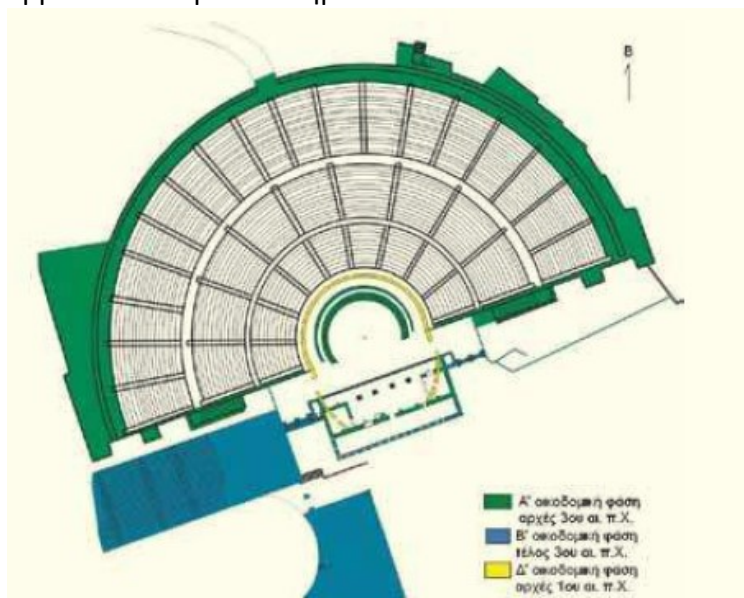
Αρχαίο θέατρο Δωδώνης

Το αρχαίο θέατρο της Δωδώνης βρίσκεται στον ευρύτερο χώρο του ομώνυμου ιερού, στους ανατολικούς πρόποδες του όρους Τομάρου, 22 χιλιόμετρα νότια των Ιωαννίνων¹⁰⁵.

Εικ. 35: Το θέατρο της Δωδώνης το 2011 (αρχείο Επιστημονικής Επιτροπής Δωδώνης, όπως παρατίθεται στο Πλιάκου - Σμύρης 2012, 65)

Είναι ένα από τα μεγαλύτερα αρχαία θέατρα με χωρητικότητα 15000-17000 θεατές, κατασκευασμένο από τοπικό ασβεστόλιθο στη νότια πλαγιά του λόφου¹⁰⁶. Ανατολικά του βρίσκεται το βουλευτήριο και δυτικά του το στάδιο.

Εικ. 36: Σχηματική απόδοση των οικοδομικών φάσεων (αρχείο Επιστημονικής Επιτροπής Δωδώνης, όπως παρατίθεται στο Πλιάκου - Σμύρης 2012, 70)

Στο μνημείο διακρίνονται τέσσερις οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη χρονολογείται στη διάρκεια της βασιλείας του Πύρρου (297-272 π.Χ.) και σ' αυτή ανήκουν το κοίλο

¹⁰⁵ Ευαγγελίδης - Δάκαρης 1959, 6-7

¹⁰⁶ Ό.π.

με 55 σειρές εδωλίων, η κυκλική ορχήστρα και η σκηνή, χωρίς το λίθινο προσκήνιο που προστέθηκε μετά το 219 π.Χ..

Το κοίλο χωρίζεται από δύο διαζώματα σε τρία τμήματα, με 19, 16 και 20 σειρές εδωλίων αντίστοιχα. Το κατώτερο τμήμα περιλάμβανε εκτός από τα μονολιθικά εδώλια και μια ακόμα σειρά με την προεδρία. Εκτός από τα διαζώματα υπήρχαν άλλοι δύο διάδρομοι, ο ένας πίσω από τη σειρά της προεδρίας και ο άλλος πάνω από την ανώτατη σειρά εδωλίων. Οι δύο κατώτερες ζώνες διαιρούνται από δέκα κλίμακες σε εννέα κερκίδες. Το επιθέατρο διαιρείται με δεκαεννέα κλίμακες σε δεκαοκτώ κερκίδες¹⁰⁷.

Επειδή ο λόφος δεν επαρκούσε για να ολοκληρωθεί το κοίλο προστέθηκε επίχωση και κατασκευάστηκαν αναλημματικοί τοίχοι για να την συγκρατούν. Η όψη τους ενισχύθηκε με τέσσερις πυργοειδείς αντηρίδες. Στους ίδιους τοίχους δεσπόζουν δύο κλίμακες που οικοδομούνται ανάμεσα στα δύο διαζώματα¹⁰⁸.

Η ορχήστρα ήταν κυκλική χωμάτινη με διάμετρο 21,88μ.. Οριζόταν από λίθινο αγωγό απορροής ομβρίων¹⁰⁹.

Σε αυτή τη φάση το σκηνικό οικοδόμημα ήταν ένας επιμήκης χώρος (31μ. x 9μ.) ανοιχτός μπροστά, με δύο τετράγωνα παρασκήνια στα άκρα και τέσσερις πεσσούς ενδιάμεσα. Στο μέσο του νότιου τοίχου υπήρχε θύρα με τοξωτό υπέρθυρο. Τμήμα της σκηνής προς τα νότια αποτελούσε ίσου μήκους δωρική στοά με δεκατρείς οκτάπλευρους κίονες¹¹⁰.

Η μορφή των πρώτων παρόδων του θεάτρου δεν είναι δυνατόν να ανασυντεθεί δεδομένου των εκτενών αλλαγών που έγιναν σ' εκείνο το σημείο στην επόμενη φάση.

Η δεύτερη οικοδομική φάση του μνημείου σχετίζεται με τις επισκευές και προσθήκες που έγιναν στο χώρο μετά την καταστροφή του από τους Αιτωλούς το 219 π.Χ.. Το σκηνικό οικοδόμημα απέκτησε όροφο με θυρώματα στην πρόσοψη, ανάμεσα στα οποία προσαρμόζονταν ζωγραφικοί πίνακες, και στέγαση με αμφικλινή στέγη. Ο ισόγειος χώρος διευρύνθηκε με την προσθήκη δύο ορθογώνιων δωματίων στα άκρα της πρόσθιας όψης και λίθινο προσκήνιο με δεκαοκτώ ιωνικούς ημικίονες, οι οποίοι διαμορφώνονται σε πεσσούς στο πίσω τμήμα. Οι τελευταίοι φέρουν εγκοπές για την προσαρμογή πινάκων¹¹¹. Στις παρόδους κατασκευάστηκαν μνημειακές διπλές είσοδοι με ιωνικά πρόπυλα και αναλημματικοί τοίχοι¹¹².

Η τρίτη οικοδομική φάση προσδιορίζεται περίπου στα μέσα του δεύτερου αιώνα π.Χ. και αφορά την ανέγερση πρόχειρου τοίχου στην πρόσοψη της σκηνής από αργούς λίθους και ασβέστη, που αντικατέστησε τους κατεστραμμένους ημικίονες, και την αντικατάσταση των κεράμων στη στέγη¹¹³.

Η τέταρτη φάση του μνημείου ξεκινά γύρω στο 30 π.Χ. και συνδέεται με τη μετατροπή του σε αρένα. Για την κατασκευή της καταργήθηκαν οι δυο πρώτες σειρές εδωλίων και της προεδρίας και ανεγέρθηκε τοίχος ύψους 2,8μ. στη θέση της τρίτης σειράς. Ο τοίχος συνεχιζόταν και πέρα από το κοίλο έως τον νότιο τοίχο της

¹⁰⁷ Σμύρης 2012, 65-66

¹⁰⁸ Ό.π., 68-9

¹⁰⁹ Ό.π., 67

¹¹⁰ Ό.π., 71

¹¹¹ Ό.π., 72

¹¹² Ό.π., 73

¹¹³ Ό.π., 74

σκηνης. Έτσι διαμορφώθηκε ένας ελλειψοειδής χώρος για τις θηριομαχίες. Στα σχεδόν τριγωνικά δωμάτια που σχηματίστηκαν από τους τοίχους της αρένας και τους πλάγιους τοίχους της σκηνης εικάζεται ότι φυλάσσονταν ζώα, ενώ στο στηθαίο του τοίχου για την προστασία των θεατών κατασκευάστηκε ορθογώνια κόγχη για καταφύγιο των αγωνιζομένων. Η ορχήστρα και ό,τι είχε απομείνει από τη σκηνή καλύφθηκαν με επίχωση μισού περίπου μέτρου¹¹⁴.

Οι πληροφορίες είναι λιγοστές για τα χρόνια μετά από την εποχή του Αυγούστου. Επιγραφή για την τέλεση γιορτών προς τιμή του Δία στα μέσα του τρίτου αιώνα μ.Χ. είναι ενδεικτική για τη χρήση του αυτή την εποχή¹¹⁵.

Το έργο της αποκατάστασης

Το 1960 πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες και εκτεταμένες επανατοποθετήσεις αρχαίου υλικού εργασίες στα δύο χαμηλότερα μέρη του θεάτρου (στο θέατρο και το πρώτο επιθέατρο), χωρίς την απαραίτητη τεκμηρίωση, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί το θέατρο για παραστάσεις. Συστηματικά οι πρώτες στερεωτικές-αναστηλωτικές επεμβάσεις έγιναν τη δεκαετία του 1960 και έως το 1975 βασισμένες στη μελέτη που εκπόνησε το 1961 ο αρχιτέκτονας Β. Χαρίσης. Αφορούσαν τον περιμετρικό αναλημματικό τοίχο, τις πυργόσχημες αντηρίδες και τις εξωτερικές κλίμακες. Καθαιρέθηκαν ετοιμόρροπα τμήματα, μετά τις απαραίτητες συγκολλήσεις αναστηλώθηκαν, έγιναν συμπληρώσεις με νέο υλικό. Στη συνέχεια και ως τα τέλη της δεκαετίας του 1990 πραγματοποιήθηκαν μόνο καθαρισμοί και μικροστερεώσεις, ενώ το μνημείο συνέχισε να δέχεται επισκέπτες και θεατές παραστάσεων.

Το 1999 απαγορεύτηκαν οι εκδηλώσεις στο θέατρο λόγω έντονης φθοράς και ξεκίνησε να τίθεται το θέμα της αποκατάστασής του. Το 2000 εγκρίθηκε η ένταξη των έργων του ιερού στο ΤΔΠΕΑΕ και άρχισε η λειτουργία της Επιστημονικής Επιτροπής Δωδώνης¹¹⁶.

Οι πρώτες εργασίες έγιναν το 2001 στην έναρξη του έργου «Προστασία, αποκατάσταση, ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου της Δωδώνης», το οποίο εντάχθηκε στο Γ' ΚΠΣ με προϋπολογισμό 2.934.702,86 ευρώ. Στο πλαίσιο του δόθηκε βάση στη σύνταξη των απαραίτητων μελετών.

Οι εργασίες συντήρησης πραγματοποιήθηκαν σε επτά κερκίδες του κατώτερου μέρους του κοίλου, δύο από τις οποίες ήταν η πρώτη από ανατολικά και η πρώτη από δυτικά, και σε τέσσερις κερκίδες του επιθεάτρου¹¹⁷. Σφραγίστηκαν ρωγμές και πληρώθηκαν κενά, συγκολλήθηκαν θραύσματα με τέσσερα διαφορετικά κονιάματα, όλα από τα οποία περιείχαν μικρό ποσοστό λευκού τσιμέντου επειδή στις εργαστηριακές δοκιμές παρουσίασαν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις καταπονήσεις. Για πλήρωση ρωγμών χρησιμοποιήθηκε κονίαμα με χαλαζιακή άμμο (Silgrit M31), χαλαζιακή άμμος M4 (Silicon M4), νερό, λευκό τσιμέντο και στεγανοποιητικό πρόσμικτο (CC91). Για συγκόλληση χρησιμοποιήθηκε κονίαμα με χαλαζιακή άμμο (Silgrit M34), χαλαζιακή άμμος M4 (Silicon M4), νερό, λευκό τσιμέντο και στεγανοποιητικό πρόσμικτο (CC91). Για συγκολλήσεις θραυσμάτων

¹¹⁴ Ό.π., 74-75

¹¹⁵ Δάκαρης 1960, όπως αναφέρεται στο Πλιάκου - Σμύρης 2012, 75

¹¹⁶ Ζάχος 2000, 585-586

¹¹⁷ Κοντογιάννη 2006, 688

μεγάλων διαστάσεων προστέθηκε οπλισμός με ράβδους τιτανίου. Για ενέματα μηλαϊκή γη, νερό, λευκό τσιμέντο, πρόσμικτο υποκατάστατο ασβέστη (CC71) και στεγανοποιητικό πρόσμικτο (CC91). Για συμπλήρωση χαλαζιακή άμμο, χαλαζιακή M31 και χαλαζιακή M4, νερό, λευκό τσιμέντο και στεγανοποιητικό πρόσμικτο (CC91)¹¹⁸. Με την ολοκλήρωση τους οι διάδρομοι μεταξύ των εδωλίων καλύφθηκαν με γεωύφασμα και ψηφίδα¹¹⁹.

Το 2008 παραδόθηκε η μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης που είχε ανατεθεί στο αρχιτεκτονικό γραφείο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΠΕ και εκπονήθηκε από τους Π. Γραμματόπουλο και Χρ. Πανουσάκη¹²⁰.

Το υλικό αποκατάστασης που επιλέχθηκε ήταν είτε φυσικός λίθος ίδιας ορυκτολογικής σύνθεσης με τον αρχαίο, είτε τεχνητός λίθος ειδικής σύνθεσης, ενισχυμένος με ανοξείδωτο χάλυβα και ράβδους τιτανίου. Ο τεχνητός λίθος χρησιμοποιήθηκε σε μικρότερες συμπληρώσεις, ενώ ο φυσικός λίθος για τις μεγαλύτερες συμπληρώσεις και για εξολοκλήρου νέα μέλη¹²¹.

Βασισμένες στη μελέτη του 2008 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στην ρωμαϊκή αρένα του θεάτρου. Αναστηλώθηκαν οι λίθοι των τοίχων που βρίσκονται μέσα στο σκηνικό οικοδόμημα, στο τμήμα που καταλάμβανε το ανατολικό και δυτικό παρασκήνιο, επειδή είχαν αποκτήσει μεγάλη κλίση. Συμπληρώθηκαν τα κενά με λίθους ασβεστολιθικής σύστασης, αντικαταστάθηκαν οι σαθροί λίθοι με υγιείς και έγινε αρμολόγημα. Η ανώτερη σειρά λίθων αποσυναρμολογήθηκε, τοποθετήθηκαν ενισχυτικοί μεταλλικοί σύνδεσμοι και επανατοποθετήθηκαν οι λίθοι¹²².

Την ίδια χρονιά έγινε πιλοτική εφαρμογή της μελέτης στερέωσης και αποκατάστασης στην ανατολική κερκίδα του πρώτου διαζώματος. Αποξηλώθηκαν τα εδώλια και έγινε ανασκαφή έως τον βράχο. Από τους λίθους της υπόβασης επανατοποθετήθηκαν όσοι θεωρήθηκαν κατάλληλοι. Τα εδώλια συγκολλήθηκαν, συμπληρώθηκαν και επανατοποθετήθηκαν στην αρχική τους στάθμη. Όπου δεν σώζονταν τα αρχικά εδώλια τοποθετήθηκαν νέα από ασβεστόλιθο¹²³.

Εικ. 37: Η ανατολική κερκίδα του πρώτου κατώτερου μέρους του κοίλου μετά το πιλοτικό πρόγραμμα αποκατάστασης (Σκαλιστή 2008, 779)

Εικ. 38: Το ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αρένας μετά την αποκατάσταση (ό.π.)

¹¹⁸ Ζάχος 2001-2004, 79, 110-111

¹¹⁹ Ό.π., 46-47, 78-79

¹²⁰ Σκαλιστή 2008, 778-779

¹²¹ Παπαδοπούλου κ.ά. 2022, 25

¹²² Ό.π., 778-779

¹²³ Ό.π., 779-780

Το 2010 πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης στον νότιο αναλημματικό τοίχο της ακραίας ανατολικής κερκίδας. Αποξηλώθηκαν οι λιθόπλινθοι του νότιου αναλήμματος ψηλότερα από την τρίτη σειρά. Συγκολλήθηκαν, στερεώθηκαν και συμπληρώθηκαν 50 λίθοι του αναλήμματος. Λαξεύτηκαν νέοι λίθοι και τοποθετήθηκαν όπου δεν σώζονταν οι αρχαίοι ή όπου απομακρύνθηκαν αυτοί που είχαν τοποθετηθεί σε λάθος σημείο κατά τις εργασίες της δεκαετίας του 1960. Η επίστεψη αποκαταστάθηκε τμηματικά για διδακτικούς λόγους. Στη συνέχεια αποκαταστάθηκε αισθητικά το τμήμα της επέμβασης¹²⁴.

Το 2011 ξεκίνησαν οι εργασίες¹²⁵ της πράξης «Προστασία, αποκατάσταση, ανάδειξη αρχαίου θεάτρου και άλλων μνημείων ιερού Δωδώνης» που εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007-2013» με χρηματοδότηση 3.000.000 ευρώ. Είχε δύο άξονες. Ο πρώτος αφορούσε τη στερέωση και αποκατάσταση του θεάτρου και ο δεύτερος τα υπόλοιπα μνημεία του ιερού. Για το θέατρο προβλεπόταν αποκατάσταση ολόκληρων των πέντε από τις εννέα κατώτερες κερκίδες του κοίλου και μικρότερες επεμβάσεις στις υπόλοιπες¹²⁶.

Έως το 2014 είχε ολοκληρωθεί η αποκατάσταση των επτά χαμηλότερων σειρών της δεύτερης κερκίδας στο πρώτο διάζωμα. Τα εδώλια των υπόλοιπων σειρών είχαν αποξηλωθεί και βρίσκονταν στο στάδιο της συντήρησης, ενώ πραγματοποιούνταν ανασκαφική έρευνα στο αντίστοιχο τμήμα. Σε εξέλιξη ήταν η αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης, η σχεδίαση για τη συντήρηση των λίθων και η τεκμηρίωση των αρχιτεκτονικών μελών των κερκίδων 3, 4, 5 και 6¹²⁷.

Το 2015, τελευταίο έτος υλοποίησης του έργου, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα στην πέμπτη και έκτη από ανατολικά κερκίδα¹²⁸. Εκπονήθηκαν εργασίες αποκατάστασης στις κερκίδες 2-6 από ανατολικά του κάτω μέρους του θεάτρου (εικ. 39).

Εικ. 39: Το αποκατεστημένο τμήμα του θεάτρου της Δωδώνης το 2015 (Σκαλιστή 2015, 787)

Πιο πρόσφατα, το έργο «Συντήρηση, αποκατάσταση, ανάδειξη του θεάτρου και των άλλων μνημείων του Ιερού της Δωδώνης - Φάση Α'» εντάχθηκε στο

¹²⁴ Βελένης κ.ά. 2010, 1162-1163

¹²⁵ Σμύρης 2015, 779

¹²⁶ Ό.π., 780

¹²⁷ Γεωργούλας κ.ά. 2014, 1580

¹²⁸ Σκαλιστή 2015, 784-786

επιχειρησιακό πρόγραμμα «Ήπειρος 2014-2020» του ΕΣΠΑ 2014-2020 με προϋπολογισμό 5.000.000 ευρώ¹²⁹. Στο πλαίσιό του έγιναν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης των υπόλοιπων κερκίδων του κάτω μέρους του θεάτρου¹³⁰. Τον Ιούνιο του 2022 η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων ανακοίνωσε την ολοκλήρωση της αποκατάστασης της κατώτερης ζώνης του κοίλου, το οποίο αποδόθηκε στο κοινό¹³¹.

Εικ. 40: Αποκατάσταση των δυτικών κερκίδων του κάτω τμήματος του κοίλου (Παπαδοπούλου κ.ά. 2022, 23)

¹²⁹ Συντήρηση, αποκατάσταση, ανάδειξη του θεάτρου και των άλλων μνημείων του Ιερού της Δωδώνης - Φάση Α΄

¹³⁰ Παπαδοπούλου κ.ά. 2022, 24

¹³¹ Αρχαίο θέατρο Δωδώνης

Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο)

Το μεγάλο θέατρο της Κασσώπης βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο της ακρόπολης της πόλης, στους πρόποδες του υψηλότερου λόφου της περιοχής¹³².

Εικ. 41: Το θέατρο πριν την έναρξη των εργασιών (Ρήγιнос-Παπακώστα 2017, 27)

Χρονολογείται στο τρίτο αιώνα π.Χ. λόγω ομοιοτήτων του με το θέατρο της Δωδώνης που κατασκευάστηκε στις αρχές του τρίτου αιώνα π.Χ.¹³³.

Υλικό δομής του ήταν ο ντόπιος ασβεστόλιθος.

Δύο πολυγωνικοί τοίχοι, που ενισχύονται με αντηρίδες, στηρίζουν τα άκρα του κοίλου. Ο δυτικός σώζεται σε καλή κατάσταση, ενώ ο ανατολικός είναι κατεστραμμένος. Το κοίλο, είναι κατασκευασμένο με έντονη κλίση. Διαιρείται από ένα οριζόντιο διάζωμα σε δύο ανισομεγέθη τμήματα με 23 σειρές λίθινων εδωλίων στο κατώτερο και 12 στο ανώτερο. Το μεγαλύτερο μέρος των εδωλίων ήταν απευθείας κατασκευασμένο στο λαξευμένο βράχο του λόφου. Από θυραίο άνοιγμα του διαζώματος στα δυτικά, όπως συνάγεται από τη λάξευση των γωνιόλιθων, πιθανότατα ξεκινούσε εξωτερική κλίμακα που ήταν σε επαφή με δυτικό αναλημματικό τοίχο για χρήση των θεατών. Ένας διάδρομος 2,5 μ. στην κορυφή του κοίλου, που προστατεύεται εξωτερικά από ισχυρό πολυγωνικό τοίχο, φέρει θύρα σε ευθεία με τη δεύτερη από ανατολικά κλίμακα, που διευκόλυνε την κίνηση των θεατών. Αντίστοιχη θύρα υπήρχε πιθανότατα και στα δυτικά, όμως εκείνο το τμήμα καλύπτεται από σωρούς λίθων. Οι εννέα κλίμακες, διαιρούσαν το κοίλο σε δέκα κερκίδες, από τις οποίες οι δύο ακριανές έχουν το μισό πλάτος¹³⁴.

Η ορχήστρα του θεάτρου δε σχηματίζει πλήρη κύκλο, αλλά τόσο μεγαλύτερο από το ημικύκλιο. Το δάπεδο της ήταν από πατημένο χώμα πάνω στον λαξευμένο βράχο.

¹³² Ρήγιнос-Παπακώστα 2017, 25, 27, Μερκούρη 2013, 369, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1

¹³³ Ό.π., 29, ό.π., 369, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1

¹³⁴ Ό.π., 31-33, ό.π., 369, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1

Μεταξύ ορχήστρας και κοίλου σώζεται αγωγός ομβρίων υδάτων με τοιχώματα από λίθινες αμμολιθικές πλάκες και καλυπτήριες ασβεστολιθικές πλάκες τραπεζίου σχήματος¹³⁵.

Η σκηνή είναι ορθογώνια με δύο μακρόστενα παρασκήνια εκατέρωθέν της. Μεταξύ τους αναπτύσσεται το προσκήνιο που έφερε λαξεύσεις για την τοποθέτηση έξι ξύλινων κίωνων στην πρόσοψη, οι οποίοι στήριζαν το δάπεδο του λογείου.

Μεταξύ του σκηνικού οικοδομήματος και της απόληξης του κοίλου εκτείνονταν οι πάροδοι, οι οποίες εξυπηρετούσαν κυρίως την κυκλοφορία των θεατών, δεδομένου ότι σε αυτές κατέληγαν δύο από τους κάθετους δρόμους της αρχαίας πόλης¹³⁶.

Υπολογίζεται ότι το θέατρο μπορούσε να φιλοξενήσει 5000 - 6000 θεατές¹³⁷.

Το έργο της αποκατάστασης

Από το φθινόπωρο του 2011 ως το τέλος του 2014 η ΛΓ' ΕΠΚΑ υλοποίησε το έργο «Ανάδειξη συνοικίας θεάτρου αρχαίας Κασσώπης» ενταγμένο στο Ε.Π. «Θεσσαλία – Στερεά Ελλάδα – Ήπειρος 2007-2013» του Ε.Σ.Π.Α., με προϋπολογισμό 300.000 ευρώ. Στο πλαίσιο του πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες: αποψίλωση του μνημείου και της ευρύτερης περιοχής του από άγρια βλάστηση, αρχαιολογικός καθαρισμός του θεάτρου, αποκάλυψη της ορχήστρας και του σκηνικού οικοδομήματος, τοπογραφική-σχεδιαστική αποτύπωση των στοιχείων που πρόεκυψαν από τις έρευνες και συστηματική καταγραφή της κατάστασης διατήρησης του μνημείου, δοκιμαστικές τομές στους δρόμους της αρχαίας πόλης που οδηγούν στο θέατρο¹³⁸.

Το 2015 το σωματείο «ΔΙΑΖΩΜΑ» ανέθεσε τις παρακάτω μελέτες: αρχιτεκτονική μελέτη στους αρχιτέκτονες Στάμου Ιουλία και Λεωνίδα Λεοντάρη, μελέτη δομικής αποκατάστασης στον πολιτικό μηχανικό Κωνσταντίνο Παπαντωνόπουλο, γεωτεχνική μελέτη και μελέτη ανάλυσης της επικινδυνότητας κατάπτωσης τμημάτων του βράχου όπισθεν του αρχαίου θεάτρου της Κασσώπης στην Εταιρεία «ΕΔΑΦΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ Α.Ε.».

Τον Ιούλιο του 2018 εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ: η μελέτη αποκατάστασης και συνολικής ανάδειξης του αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (αρχιτεκτονική, δομική αποκατάσταση), η μελέτη συντήρησης και στερέωσης του δομικού υλικού, η γεωτεχνική μελέτη και μελέτη ανάλυσης της επικινδυνότητας τμημάτων του βράχου όπισθεν του αρχαίου θεάτρου Κασσώπης και η πρόταση διαμόρφωσης εργοταξιακού δρόμου στον αρχαιολογικό χώρο Κασσώπης.

Τον Σεπτέμβριο του 2021 εγκρίθηκε από το ΚΑΣ η συμπληρωματική γεωτεχνική έρευνα και μελέτη στο αρχαίο θέατρο Κασσώπης.

Το 2017 εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ήπειρος 2014-2020», μέσω του προγράμματος «Πολιτιστική διαδρομή στα αρχαία θέατρα της Ηπείρου», το έργο «Αποκατάσταση – Ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (Α' φάση)» με υπεύθυνους τους Δήμητρα Δρόσου αρχαιολόγο και τον Αχιλλέα Τρανουλίδη αρχιτέκτονα. Περιλαμβάνει δύο υποέργα. Το πρώτο έχει τίτλο «Αποκατάσταση -

¹³⁵ Ό.π., 30, ό.π., 369, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1

¹³⁶ Ό.π., 30-31, ό.π., 369, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1

¹³⁷ Ό.π., 369, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1

¹³⁸ Ρήγιнос-Παπακώστα 2017, 29-30, Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 2

Ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (Α΄ Φάση)» και υλοποιείται με αυτεπιστασία από την ΕΦΑ Πρέβεζας και το δεύτερο «Μέτρα ανάσχεσης κατολισθητικών φαινομένων» το οποίο υλοποιείται με εργολαβία από την Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού¹³⁹.

Οι πρώτες εργασίες αφορούσαν στην αποκάλυψη, καταγραφή ή και αποκατάσταση της κατάστασης διατήρησης των βασικών μερών του. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν οι πολυγωνικοί τοίχοι των αναλημμάτων και εμφανίστηκε σε όλη του την έκταση και μορφή ο περιμετρικός τοίχος. Τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη ταυτοποιήθηκαν και αποτέθηκαν αρχικά σε κατάλληλα διαμορφωμένους χώρους. Στο σκηνικό οικοδόμημα, που παρουσίαζε έντονη παραμόρφωση, απομακρύνθηκαν, συντηρήθηκαν και στερεώθηκαν σχεδόν όλοι οι λίθοι του. Ακολούθησε η αποκατάσταση των πρώτων πέντε σειρών όλων των κερκίδων: οι λίθοι ανατάχθηκαν, τα εδώλια συμπληρώθηκαν, οι κλίμακες ανακατασκευάστηκαν και στο κατεστραμμένο ανατολικό ανάλημμα ανατάχθηκαν οι λίθοι ως την πέμπτη σειρά, ενώ στο δυτικό αναλημματικό τοίχο ως το ανώτερο επίπεδο (εικ. 42, 43)¹⁴⁰.

Οι εργασίες αποκατάστασης στη συνέχεια θα επικεντρωθούν στα εξής σημεία: α) αναλημματικοί τοίχοι, β) κεντρικό διάζωμα, γ) καμπύλος περιμετρικός αναλημματικός τοίχος στην απόληξη του κοίλου.

Το 2021 επιτεύχθηκε αύξηση φυσικού και οικονομικού αντικειμένου του έργου¹⁴¹.

Εικ. 42: Αρχαίο Θέατρο Κασσώπης (αρχείο ΕΦΑ Πρεβέζης, Ιούλιος 2022, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-κασσώπης-μεγάλο-θέατρο>, καρτέλα Πολυμέσα)

Εικ. 43: Αρχαίο Θέατρο Κασσώπης (αρχείο ΕΦΑ Πρεβέζης, Ιούλιος 2022, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-κασσώπης-μεγάλο-θέατρο>, καρτέλα Πολυμέσα)

¹³⁹ Ανάδειξη Αποκατάσταση αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (α΄ φάση)

¹⁴⁰ Παραμερίζοντας το πέπλο του χρόνου: Αρχαίο θέατρο Κασσώπης

¹⁴¹ Ανάδειξη Αποκατάσταση αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (α΄ φάση)

Αρχαίο θέατρο Νικόπολης

Το θέατρο της Νικόπολης κοντά στα παράλια του Αμβρακικού κόλπου κτίστηκε έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης στο «εν άλσει Προάστειο»¹⁴². Η χωρητικότητά του άγγιζε τους 5000 θεατές¹⁴³. Η έρευνα το εντάσσει στο οικοδομικό πρόγραμμα του Αυγούστου, χρονολογώντας μ' αυτόν τον τρόπο την πρώτη φάση του στα τέλη του πρώτου αιώνα π.Χ. με αρχές πρώτου αιώνα μ.Χ.¹⁴⁴.

Αποτελεί συγκερασμό των ελληνικών και ρωμαϊκών θεάτρων. Ενώ τα ελληνικά θέατρα αναπτύσσονταν στο φυσικό πρανές λόφων, τα ρωμαϊκά εδράζονταν σε επίχωση. Τα ελληνικά είχαν τον τριμερή χωρισμό κοίλου, ορχήστρας και σκηνής και τα ρωμαϊκά τα συνδύαζαν σε ένα. Ο Βιτρούβιος περιγράφει ότι το κοίλο στα ρωμαϊκά απέληγε στο άνω άκρο σε περιμετρική στοά, η οποία ήταν στο ίδιο επίπεδο με την απόληξη του σκηνικού οικοδομήματος. Επιπλέον η παράσταση δεν τελούνταν στην ορχήστρα αλλά στο προσκήνιο ή λογείο, το οποίο στην πρόσοψη έφερε κόγχες. Η πρόσοψη της σκηνής ήταν πολυώροφη και με πλούσιο αρχιτεκτονικό διάκοσμο. Οι πάροδοι οδηγούσαν απευθείας στην ορχήστρα, ενώ δαιδαλώδες σύστημα κλιμάκων και διαδρόμων οδηγούσαν σε επιμέρους τμήματα των θεάτρου. Πάνω από τις παρόδους υπήρχαν θεωρεία. Τέλος στα αναλήμματα του κοίλου στερεώνονταν στύλοι για ανάρτηση σκιαδίων¹⁴⁵.

Εικ. 44: Αεροφωτογραφία του «Προαστείου» της Νικόπολης (αρχείο ΛΓ' ΕΠΚΑ, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-nikopolis/>)

Στην πρώτη οικοδομική φάση ανήκει το κοίλο, με τον αναλημματικό ημικυκλικό τοίχο που τον ορίζει, τις αντηρίδες που τον ενισχύουν ανά διαστήματα, τα αναλήμματα και οι διάδρομοι προς την ορχήστρα. Ο περιμετρικός τοίχος δομείται με αργούς λίθους και σ' αυτούς προστίθενται ορθογωνισμένοι στις αντηρίδες. Τρεις εισοδοί, μια κεντρική και δύο πλευρικές, ανοίγονται σ' αυτόν και οδηγούν στο διάζωμα. Οι διάδρομοι των εισόδων είναι θολωτοί. Περιμετρικά στην εξωτερική τοιχοποιία του τοίχου λιθόπλινθοι ανά 4-5 μέτρα φέρουν αυτοί της ανώτερης σειράς κυκλική οπή και αυτοί της χαμηλότερης κυκλική βάθυνση για τη στερέωση ξύλινων στύλων για ανάρτηση προστατευτικού υφάσματος.

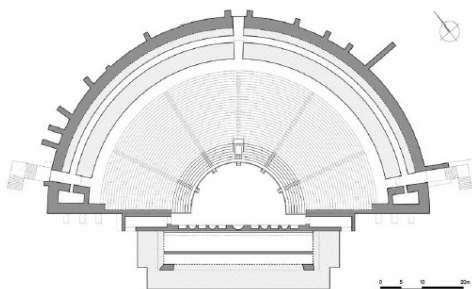
¹⁴² Ζάχος 2012, 158-159

¹⁴³ Παυλίδης 2015, 52

¹⁴⁴ Τρανουλίδης 2015, 78

¹⁴⁵ Ζάχος 2012, 56-57

Ο τοίχος συνεχίζεται προς την ευθεία πλευρά του κοίλου με τα αναλήμματα, κατασκευασμένα με ορθογωνισμένους λίθους μεγάλου μεγέθους διαφορετικής προέλευσης (ασβεστόλιθοι, πωρόλιθοι, κροκαλοπαγείς) χωρίς συνδετικό κονίαμα. Και τα αναλήμματα έφεραν αντηρίδες δομημένες με παρόμοιο τρόπο. Στα άκρα τους κατέληγαν δύο θολωτοί διάδρομοι που οδηγούσαν στην ορχήστρα εν είδει παρόδων. Πάνω από τον δυτικό εντοπίζεται θεωρείο, ενώ στον ανατολικό δεν έχει πραγματοποιηθεί έρευνα. Τα λίθινα εδώλια είχαν ως υποδομή λίθους και χώμα¹⁴⁶. Στο άνω κοίλο οι υποδομές καταστράφηκαν ή ενσωματώθηκαν σε αυτές της επόμενης φάσης.

Εικ 45: Σχεδιαστική αναπαράσταση της πρώτης φάσης του θεάτρου (Παυλίδης 2015, 55)

Η ορχήστρα ήταν ημικυκλική και το δάπεδό της κάλυπταν λίθινες και μαρμάρινες πλάκες¹⁴⁷.

Εικ. 46-47: Εικονικές αναπαραστάσεις της πρώτης φάσης (Τρανουλίδης 2015, 63)

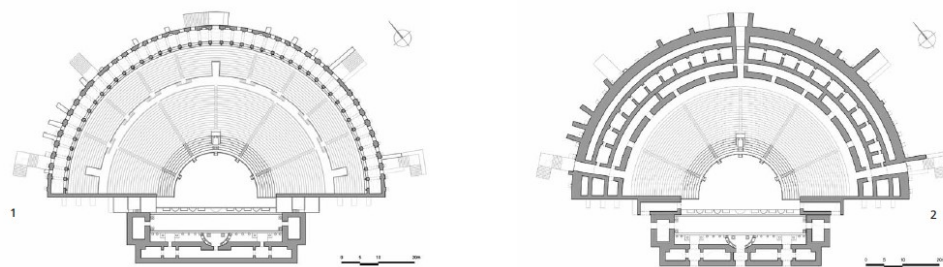
Εικ. 48-49: Εικονικές αναπαραστάσεις της δεύτερης φάσης (ό.π.)

Στη δεύτερη οικοδομική φάση, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του δεύτερου αιώνα μ.Χ., το θέατρο υπέστη εκτενείς μετασκευές και προσθήκες. Σε

¹⁴⁶ Τρανουλίδης 2015, 58-62, Ζάχος 2012, 165-167

¹⁴⁷ Ό.π., 62

όλες τις κατασκευές χρησιμοποιούνται δομικές οπτόπλινθοι ποικίλων μεγεθών, εκτός από τις επάλληλες στοές του άνω κοίλου όπου συνδυάζονται με λιθοδομή¹⁴⁸.

Εικ. 50-51: Κατόψεις σε δύο επίπεδα της δεύτερης οικοδομικής φάσης του θεάτρου (Τρανουλίδης 2015, 66-67)

Το σκηνικό οικοδόμημα αντικαταστάθηκε από νέο που ακολούθησε τη χάραξη του αρχικού. Το επίμηκες διώροφο οικοδόμημα είχε μεσαία είσοδο στο ισόγειο που διαμορφωνόταν σε κόγχη, ενώ οι πλευρικές ήταν χαμηλότερες και τοξωτές. Στον όροφο υπήρχαν τρία τοξωτά ανοίγματα μικρότερου μεγέθους. Η πρόσοψη της σκηνής έφερε διώροφη κιονοστοιχία με ευθύγραμμο θριγκό. Το εσωτερικό της αποτελούνταν από επτά θολωτούς χώρους. Οι έξι πλευρικοί επικοινωνούσαν μεταξύ τους με θύρες, ενώ ο κεντρικός ήταν απομονωμένος. Ίδια διαρρύθμιση υπήρχε και στον όροφο. Το προσκήνιο έφερε στον πρόσθιο τοίχο κόγχες με επένδυση πολύχρωμης ορθομαρμάρωσης. Σε κενό μεταξύ του τελευταίου και ενός προχειροφτιαγμένου τοίχου ήταν τοποθετημένοι οι ξύλινοι στύλοι της αυλαίας. Εκατέρωθεν του προσκηνίου βρίσκονταν τα παρασκήνια, διώροφα κτίσματα ορθογώνιας κάτοψης. Στο ισόγειο είχαν θύρες προς το προσκήνιο, γύρω από τις οποίες υπήρχαν κίονες. Τόσο το ισόγειο όσο και ο όροφος στεγάζονταν με θόλους¹⁴⁹.

Στο τμήμα του κοίλου πάνω από το διάζωμα δυο επάλληλες θολωτές στοές με αυξανόμενο ύψος από την εσωτερική στην εξωτερική κατασκευάστηκαν για την έδραση των εδωλίων. Στην κατώτερη υπάρχει πρόσβαση από τους διαδρόμους μετάβασης στο διάζωμα μέσω χαμηλών θυρών. Η στοά δημιουργεί στηθαίο προς το εσωτερικό του θεάτρου και φέρει οκτώ χαμηλά ανοίγματα προς αυτό. Η ανώτερη διαιρείται σε 22 χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους με χαμηλές θύρες¹⁵⁰.

Στο ανώτατο τμήμα του κοίλου βρίσκεται περιμετρική στοά, ο εξωτερικός τοίχος της οποίας κατασκευάστηκε με οπτοπλινθοδομή. Στον τοίχο διακρίνονται τρεις θύρες με τοξωτά υπέρθυρα που οδηγούσαν απευθείας στη στοά. Παράθυρα με τη μορφή τοξωτών ανοιγμάτων ήταν ανοιγμένα σ' όλο το μήκος της, όταν οι αντηρίδες, που επεκτάθηκαν ως το υψηλότερο επίπεδο της στοάς, το έκαναν εφικτό. Πεσσοί κατασκευάστηκαν μεταξύ των παραθύρων, όπως και απέναντί τους, στο επίπεδο πίσω από το τελευταίο εδώλιο. Η όψη τους προς το κοίλο ενισχυόταν με κίονες. Τόξα συνέδεαν τους πεσσούς μεταξύ τους και με τον εξωτερικό τοίχο της θολωτής στοάς. Το παλιό σύστημα στήριξης προστατευτικού υφάσματος αντικαταστάθηκε με νέο σε ψηλότερο επίπεδο¹⁵¹.

¹⁴⁸ Ό.π., 80

¹⁴⁹ Ό.π., 64-68

¹⁵⁰ Ό.π., 72, Ρήγιος, Αρχαίο Θέατρο Νικόπολης

¹⁵¹ Ό.π. 74-76

Το έργο της αποκατάστασης

Τις δεκαετίες του 1970 και 1980 πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες σε τμήματα του μνημείου που κινδύνευαν: πληρώθηκαν κενά σε αντηρίδες, αναλημματικό περιμετρικό τοίχο του κοίλου και οροφή ανατολικού στεγασμένου διαδρόμου προς το κοίλο. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 αντιστηρίχτηκε μεγάλο τμήμα του περιμετρικού τοίχου του κοίλου και πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες στο σκηνικό οικοδόμημα¹⁵².

Το έργο «Προστασία, συντήρηση και αποκατάσταση του μεγάλου θεάτρου στο εν άλσει Προάστειο της Νικόπολης (Α' φάση)» εντάχθηκε στο πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007-2013» με χρηματοδότηση 1.500.180 ευρώ. Στο πλαίσιό του αποχωματώθηκε το άνω κοίλο και πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές τομές για διαπίστωση της κατάστασης διατήρησης του θεάτρου. Περαιτέρω επεμβάσεις επικεντρώθηκαν σε στερεώσεις, ανακτήσεις τοιχοποιιών και αρμολογήματα τμημάτων του σκηνικού οικοδομήματος και της περιμετρικής στοάς του κοίλου. Συγχρόνως εκπονήθηκαν μελέτες από το προσωπικό της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πρεβέζης ή από τρίτους (μέσω του σωματίου Διάζωμα)¹⁵³.

Η δεύτερη φάση του παραπάνω έργου εντάχθηκε στο επιχειρησιακό πρόγραμμα "Ήπειρος 2014-2020" με χρηματοδότηση 2.800.000 ευρώ. Οι εργασίες αυτή τη φορά επικεντρώθηκαν στο κάτω κοίλο, την ορχήστρα και το προσκήνιο. Αποχωματώθηκε το δεξί παρασκήνιο, ο δυτικός διάδρομος προς την ορχήστρα και τμήμα του δυτικού αναλήμματος. Πραγματοποιήθηκαν και συνεχίζονται εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης σε μεγάλο τμήμα του κοίλου και στον τοίχο της περιμετρικής στοάς. Αποκαταστάθηκαν οι ορατές τοιχοποιίες του μνημείου, όπως η εξωτερική τοιχοποιία του σκηνικού οικοδομήματος από οπτοπλινθοδομή, και οι υποδομές του κοίλου που ήρθαν στο φως¹⁵⁴. Όπως φαίνεται στις φωτογραφίες, στο χαμηλότερο τμήμα του κοίλου τοποθετήθηκαν εδώλια και βαθμίδες κλιμάκων, ενώ αργολιθοδομή αναπαριστά εδώλια για 13-14 σειρές προς τα πάνω. Στη συνέχεια δόθηκε μορφή πρανούς για άλλη τόση απόσταση.

Εικ. 52: Η ορχήστρα, και τμήμα του κοίλου τον Ιούλιο 2022 (ΕΦΑ Πρεβέζης, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-nikopolis/>)

Εικ. 53: Η ορχήστρα, τμήμα του κοίλου και ο δεξιός διάδρομος προς την ορχήστρα τον Ιούλιο 2022 (ΕΦΑ Πρεβέζης, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-nikopolis/>)

¹⁵² Παυλίδης 2015, 40-42

¹⁵³ Ό.π., 42, 54, Παυλίδης - Οικονόμου, Μεγάλο Θέατρο

¹⁵⁴ Ό.π., Παυλίδης - Οικονόμου, Εργασίες προστασίας, συντήρησης και αποκατάστασης Μεγάλου Θεάτρου Νικόπολης (Β' φάση)

Εικ. 54: Το σκηνικό οικοδόμημα, η ορχήστρα και τμήμα του κοίλου τον Ιούλιο 2022 (ΕΦΑ Πρεβέζης, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-nikopolis/>)

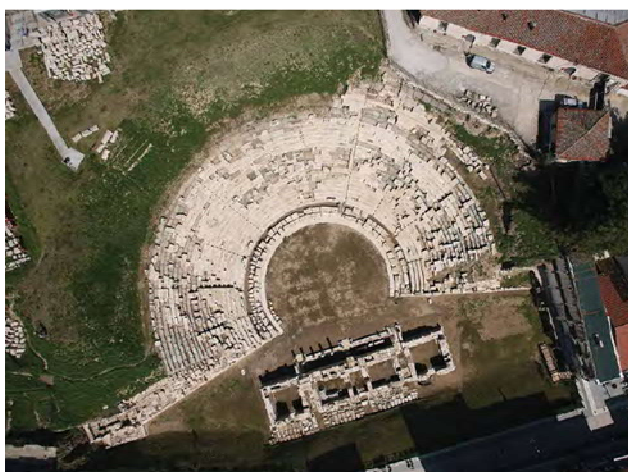

Εικ. 55: Το θέατρο από ψηλά (<https://actianicopolisarchaeopark.gr/news/ergasies-prostasias-syntirisis-kai-apokatastasis-megalou-theatrou-nikopolis-v%CE%84-fasi/>)

Θεσσαλίας

Θέατρο Λάρισας Α΄

Το αρχαίο θέατρο της Λάρισας οικοδομήθηκε στη νότια πλαγιά του λόφου «Φρούριο» της ακρόπολης. Η κατασκευή του ανάγεται στο πρώτο μισό του τρίτου αιώνα π.Χ. και ήταν σε λειτουργία για έξι αιώνες. Η χωρητικότητά του ήταν πάνω από 10.000 θεατές¹⁵⁵.

Εικ. 56: Αεροφωτογραφία του θεάτρου (Καραγκούνης-Τζιαφάλιας 2014, 11)

Τα μαρμάρινα εδώλια του κοίλου τοποθετήθηκαν πάνω σε κλιμακωτούς αναβαθμούς που διαμορφώθηκαν στον λόφο. Στο μέσο του κοίλου είχε διαμορφωθεί το διάζωμα στρωμένο με πλάκες λευκού μαρμάρου πάνω σε ογκώδεις πωρόλιθους. Το τμήμα του κοίλου πάνω από το διάζωμα, κατεστραμμένο κατά το μεγαλύτερο μέρος του, υπολογίζεται ότι είχε είκοσι κλίμακες ανόδου, είκοσι δύο κερκίδες και δεκαπέντε σειρές εδωλίων. Ήταν στενότερο δημιουργώντας χώρο για κλίμακα ανόδου των θεατών. Στο σημείο επαφής του με το διάζωμα κατασκευάστηκε ισχυρός αναλημματικός τοίχος επενδεδυμένος με λευκό μάρμαρο. Το τμήμα κάτω από το διάζωμα είχε εικοσιπέντε σειρές επιμελημένα λαξευμένων εδωλίων και δέκα κλίμακες το διαιρούσαν σε έντεκα κερκίδες¹⁵⁶.

Όταν τον πρώτο αιώνα μ.Χ. το θέατρο μετατράπηκε σε αρένα, αφαιρέθηκαν οι πρώτες σειρές εδωλίων και στην παλιά πέμπτη σειρά, που τότε έγινε πρώτη, τοποθετήθηκαν θυρώματα σε δεύτερη χρήση. Στα εδώλια χαραχτήκαν τα ονόματα των θεατών οι οποίοι εκμίσθωναν τις θέσεις και ανοίχτηκαν οπές για την τοποθέτηση σκιαδίων¹⁵⁷.

Η ορχήστρα περιβάλλεται από κτιστό αγωγό κατασκευασμένο εξολοκλήρου με πλάκες μαρμάρου, ο οποίος καταλήγει νότια του σκηνικού οικοδομήματος.

Οι πάροδοι, χωρίς να έχουν πλήρως αποκαλυφθεί, σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση. Οι αναλημματικοί τοίχοι τους ήταν κατασκευασμένοι από μαρμάρινες

¹⁵⁵ ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Τζιαφάλιας, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α΄, Καραγκούνης-Τζιαφάλιας 2014, 12

¹⁵⁶ Ο.π., 12-14

¹⁵⁷ ΙΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Τζιαφάλιας, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α΄

λιθόπλινθους που διαμορφώνονται κλιμακωτά. Οι δρόμοι τους ήταν επενδεδυμένοι με μάρμαρο και συνδεδεμένοι με το ευρύτερο οδικό δίκτυο της πόλης¹⁵⁸.

Η σκηνή αποτελείται από τέσσερα δωμάτια. Τα δύο μεσαία λειτουργούσαν ως χώροι ετοιμασίας και αυτά στα άκρα ως σκευοθήκες. Το σκηνικό οικοδόμημα είχε τρεις φάσεις. Η πρώτη είναι σύγχρονη με την κατασκευή του κοίλου. Τα δωμάτια κατασκευάζονται με λαξευμένο πωρόλιθο. Η δεύτερη ανάγεται στο πρώτο μισό του δεύτερου αιώνα π.Χ.. Τότε οικοδομείται το προσκήνιο. Συντίθεται από έξι δωρικούς ημικίονες και έξι παραστάδες που πατούν πάνω σε μαρμάρινες λιθόπλινθους και υποστηρίζουν δωρικό θριγκό. Είχε τρεις εισόδους. Υποστήριζε το ξύλινο λογείο. Η τρίτη φάση ανάγεται στα χρόνια του Οκταβιανού Αυγούστου (28π.Χ.-14μ.Χ.), του Τιβερίου (14 μ.Χ.-37 μ.Χ.) και Γερμανικού (37 μ.Χ.-41 μ.Χ.) όπως προκύπτει από τιμητικές επιγραφές που βρέθηκαν στο γείσο του θριγκού. Τότε η πρόσοψη των πλαϊνών δωματίων από πωρόλιθο αντικαταστάθηκε με μαρμάρινη επένδυση¹⁵⁹. Απέκτησε επίσης δεύτερο όροφο για τη μορφή του οποίου δεν υπάρχουν ακόμα αρκετά στοιχεία¹⁶⁰.

Το έργο της αποκατάστασης

Αξίζει να σημειωθεί ότι η αποκάλυψη του θεάτρου είναι υπόθεση των τελευταίων χρόνων μετά από την απαλλοτρίωση και κατεδάφιση κτηρίων.

Κατά τα έτη 2002-2009 το έργο “Α’ Αρχαίο Θέατρο Λάρισας” εντάχθηκε στο Γ’ ΚΠΣ με αρχικό προϋπολογισμό 4.402.054,29 και τελικό 6.107.534,58 ευρώ. Στη διάρκειά του πραγματοποιήθηκαν αποχωματώσεις στο χώρο του επιθεάτρου, του νότιου τοίχου της σκηνής και του κοίλου, συντήρηση και συμπλήρωση ρηγματώσεων στο χώρο του σκηνικού οικοδομήματος, συντηρήσεις αρχιτεκτονικών μελών, συντήρηση της δυτικής παρόδου με συγκολλήσεις κυρίως μικρών θραυσμάτων και απολεπίσεων, των κλιμάκων του κυρίως θεάτρου και του επιθεάτρου με συγκολλήσεις μικρών κυρίως ταυτισμένων τμημάτων και αποφλοιώσεων, αποτύπωση αρχιτεκτονικών μελών και τμημάτων του θεάτρου, καθαρισμοί επιφανειών, διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου και εκπόνηση μελετών¹⁶¹.

Κατά την χρονική περίοδο 2011 – 2015 το θέατρο εντάχθηκε στο επιχειρησιακό πρόγραμμα ΕΣΠΑ 2007-2013 με προϋπολογισμό 2.000.000 ευρώ. Στη διάρκειά του συντάχθηκαν και εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ οι μελέτες για αποκατάσταση κλιμάκων του κυρίως θεάτρου και πρανούς στο βορειοανατολικό τμήμα του επιθεάτρου. Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποχωμάτωσης κοντά στη δυτική πάροδο. Δημιουργήθηκε πρανές στην δυτική πάροδο και στο βορειοανατολικό τμήμα του επιθεάτρου. Σφραγίστηκαν και πληρώθηκαν ρωγμές σε αρχιτεκτονικά μέλη και έγιναν 17 ταυτίσεις. Συντηρήθηκαν επιγραφές, συγκολλήθηκαν μικροθραύσματα και απολεπίσματα, διαμορφώθηκε το μάρμαρο των νέων βαθμίδων και συμπληρωμάτων σε 420 μέλη και έγινε η τοποθέτησή τους. Τέλος, έγινε

¹⁵⁸ ΙΕ’ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Τζιαφάλιας, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α’, Καραγκούνης-Τζιαφάλιας 2014, 14-17

¹⁵⁹ Ό.π., 18

¹⁶⁰ ΙΕ’ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Τζιαφάλιας, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α’

¹⁶¹ Καραγκούνης-Τζιαφάλιας 2014, 9-10, Γ’ ΚΠΣ θεάτρου Λάρισας

επεξεργασία στοιχείων φωτογραμμετρικών αποτυπώσεων και παραγωγή πληροφοριακού υλικού¹⁶².

Εικ. 57: Νέες βαθμίδες κλιμάκων και τμήμα του πρανού στο βορειοανατολικό τμήμα του επιθεάτρου (ΕΣΠΑ θεάτρου Λάρισας)

Το διάστημα 2016-2017 η προγραμματική σύμβαση πολιτισμικής ανάπτυξης μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού & Αθλητισμού, του Δήμου Λαρισαίων και της Περιφέρειας Θεσσαλίας με τίτλο “Εργασίες τεκμηρίωσης στο Αρχαίο Θέατρο Λάρισας” τέθηκε σε εφαρμογή. Στόχος ήταν η υλοποίηση εργασιών τεκμηρίωσης προκειμένου να ολοκληρωθούν οι μελέτες αποκατάστασης του θεάτρου και να γίνει εφικτή η ένταξη σε χρηματοδοτικά προγράμματα¹⁶³.

Το Νοέμβριο του 2016 ανατέθηκε από το σωματείο Διάζωμα η εκπόνηση της μελέτης για την αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου στους Δημήτριο Καραγκούννη, αρχιτέκτονα – τμηματάρχη έργων και μελετών, Νικόλαο Χατζηδάκη, αρχιτέκτονα, Ισίδωρο Πλακωτάρη, αρχιτέκτονα, Ελένη – Αθηνά Αγγέλη, αρχιτέκτονα, Χρήστο Καρναβέζο, πολιτικό μηχανικό και Στυλιανή Μπλάντα, τοπογράφο μηχανικό Α.Τ.Ε.Ι. – συντηρήτρια αρχαιοτήτων. Η μελέτη ολοκληρώθηκε ένα χρόνο μετά και τον Ιούνιο του 2018 εγκρίθηκε από το ΚΑΣ. Στη συνέχεια η αποκατάσταση του θεάτρου εντάχθηκε από την Περιφέρεια Θεσσαλίας στο ΕΣΠΑ 2014-20, με προϋπολογισμό 3.400.000 ευρώ. Το έργο ξεκίνησε τον Αύγουστο του 2019 και έχει ορίζοντα υλοποίησης ως το 2023¹⁶⁴. Οι εργασίες που προβλέπονται είναι στο κυρίως μέρος του κοίλου: κατασκευή αναλημματικού τοίχου στη βάση του, επανατοποθέτηση εδωλίων στις αρχικές τους θέσεις, συμπλήρωση εδωλίων από νέο μάρμαρο και συντήρηση εδωλίων. Επίσης, θα κατασκευασθεί νέα πρόσβαση κατάλληλη και για τα άτομα με αναπηρία. Δεν περιλαμβάνονται εργασίες στο διάζωμα, το επιθέατρο, τους αναλημματικούς τοίχους και τη σκηνή, για τα οποία υπάρχει μελέτη. Σύμφωνα με την ιστοσελίδα diazoma.gr το τελευταίο διάστημα ολοκληρώθηκε η τοποθέτηση εδωλίων στην ενδεκάτη κερκίδα του κοίλου και μεταφέρθηκαν μέλη από το χώρο των διάσπαρτων στην ορχήστρα¹⁶⁵.

Τον Νοέμβριο 2020 εγκρίθηκε η μελέτη «Αποκατάσταση του σκηνικού οικοδομήματος του Α' Αρχαίου Θεάτρου Λάρισας – Α' φάση» και η αντίστοιχη μελέτη συντήρησης που εκπονήθηκαν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λάρισας. Η μελέτη προτείνει τη συμπλήρωση σειρών λίθων στις περιμετρικές τοιχοποιίες και την αποκατάσταση τμήματος της στοάς του σκηνικού οικοδομήματος, ώστε να γίνεται καλύτερα αντιληπτή η μορφή του οικοδομήματος. Αποτέλεσμα ήταν η

¹⁶² ΕΣΠΑ θεάτρου Λάρισας

¹⁶³ Προγραμματική 2016-2018

¹⁶⁴ Ό.π., Αρχαίο θέατρο Λάρισας Α'. Μέχρι το Φεβρουάριο του 2024 δεν φαίνεται να έχει περαιωθεί.

¹⁶⁵ Αρχαίο θέατρο Λάρισας Α'

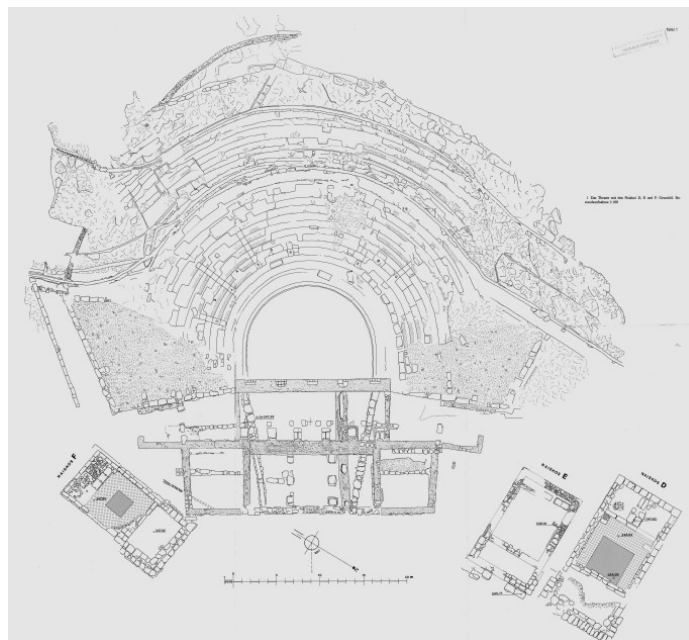
έγκριση επιπλέον χρηματοδότησης 3,4 εκ. ευρώ μέσω του ΕΣΠΑ 2014-2020. Η αποκατάσταση της σκηνής θα ενταχθεί ως υποέργο στο ευρύτερο έργο που εκτελείται από το 2019¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Ό.π.

Δυτική Ελλάδα

Αρχαίο θέατρο Αιγείρας

Το αρχαίο θέατρο της Αιγείρας έχει οικοδομηθεί στη βόρεια πλαγιά του λόφου της ακρόπολης. Χρονολογείται στα 280-250 π.Χ.¹⁶⁷. Από τις ανασκαφές προκύπτει ότι το μνημείο υπέστη μετασκευές με κυριότερη αυτή γύρω στα 240 π.Χ.¹⁶⁸

Εικ. 58: Σωζόμενη κατάσταση του θεάτρου πριν την αποκατάσταση (Gogos 1992, πίνακας 1)

Η πεταλόσχημη ορχήστρα είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος λαξευμένη στο βράχο και δε φέρει πλακόστρωση. Μόνο κοντά στη σκηνή, όπου ο βράχος είναι πιο χαμηλά, προστέθηκε επίχωση. Γύρω από την ορχήστρα λαξεύτηκε στο βράχο ανοιχτός αγωγός που κατά την ελληνιστική περίοδο μάζευε το νερό που έρρεε από το κοίλο και το οδηγούσε έξω μέσω δυο υπόγειων καναλιών που περνούσαν κάτω από τη σκηνή¹⁶⁹.

Το ημικυκλικό κοίλο είναι λαξευμένο στο βράχο. Το νοτιοανατολικό τμήμα του κοίλου έχει διαμορφωθεί με αρκετή επίχωση γιατί ο βράχος είναι χαμηλότερα. Στο βορειοδυτικό τμήμα προστέθηκε πολύ λιγότερη. Χωρίζεται στη μέση περίπου από διάζωμα. Το τμήμα κάτω από το διάζωμα αποτελείται από έντεκα σειρές εδωλίων και χωρίζεται σε έντεκα κερκίδες από δώδεκα κλίμακες. Ένα σκαλί αντιστοιχεί σε μια σειρά εδωλίων. Πάνω από το διάζωμα σώζεται σε άσχημη κατάσταση το επιθέατρο. Στην πρώτη σειρά έφερε προεδρία χωρίς ερεισίχειρα, ενώ το ερεισίνωτο έχει κλίση ελαφρώς προς τα πίσω. Πίσω από την προεδρία υπάρχει διάδρομος. Ακολουθούν έξι σειρές εδωλίων, η τελευταία από τις οποίες είχε ερεισίνωτο¹⁷⁰.

Το νοτιοανατολικό ανάλημμα του κοίλου εδράζεται στο βράχο, είναι κτισμένο κατά το ισόδομο σύστημα χωρίς συνδέσμους και αποτελείται από έντεκα σειρές

¹⁶⁷ Κόλλια, Αρχαίο Θέατρο στην Αιγείρα, Αρχαίο θέατρο Αιγείρας, Μάξιμος 1998, 51, Αρχαία Θέατρα 1996, 128

¹⁶⁸ Κουμούση 2016α, 68, Βόρδος 2016, 30

¹⁶⁹ Gogos 1992, 27-29

¹⁷⁰ Ό.π., 30-42

λίθων. Το απέναντι ανάλημμα σώζεται σε πολύ χειρότερη κατάσταση επειδή μεγάλο μέρος του χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό¹⁷¹.

Οι πάροδοι οριοθετούνταν από τον αναλημματικό τοίχο του κοίλου και τις ράμπες ανόδου στο προσκήνιο. Οι είσοδοι σε αυτές ήταν στεγασμένες. Με τη διεύρυνση του προσκήνιου στους ρωμαϊκούς χρόνους αχρηστεύτηκαν¹⁷².

Η αρχική ελληνιστική σκηνή, η οποία καταστράφηκε σε μεγάλο βαθμό κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, αποτελούνταν από μια ορθογώνια αίθουσα με δύο μικρότερου μεγέθους μη προεξέχοντα παρασκήνια πλευρικά και προσκήνιο με δώδεκα δωρικούς ημικίονες και ράμπες ανόδου. Ο οπίσθιος τοίχος της έφερε θύρα¹⁷³.

Το ρωμαϊκό σκηνικό οικοδόμημα έχει περίπου το ίδιο μέγεθος και δομή με το ελληνιστικό προηγούμενό του. Αποτελείται επίσης από μια μεγάλη κεντρική αίθουσα με παρασκήνια εκατέρωθεν της. Οι οπίσθιοι τοίχοι των ρωμαϊκών παρασκήνιων εφάπτονται στον οπίσθιο τοίχο της ελληνιστικής σκηνής, ο οποίος διατηρήθηκε και μόνο η θύρα έκλεισε. Δημιουργήθηκε με αυτό τον τρόπο ένα σχεδόν ορθογώνιο κτίριο σε κάτοψη, το οποίο χωρίζεται σε τρία εξίσου πλατιά δωμάτια με δύο εγκάρσιους τοίχους. Το λογείο έφερε ξύλινο δάπεδο και το μέτωπο προς την ορχήστρα πέντε σχεδόν ορθογώνιες κόγχες¹⁷⁴.

Το έργο της αποκατάστασης

Η αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου της Αιγείρας υπήρξε τμήμα του έργου «Ανάπλαση και ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Παλαιοκάστρου Αιγών (Αρχαία Αιγείρα)» το οποίο εντάχθηκε στο ΕΣΠΑ 2007-2013 και το επιχειρησιακό πρόγραμμα «Δυτική Ελλάδα - Πελοπόννησος - Ιόνιοι Νήσοι» με χρηματοδότηση 470.000 ευρώ¹⁷⁵. Καθαρίστηκε όλη η επιφάνεια του κοίλου, σφραγίστηκαν όλες οι κοιλότητες, ρωγμές και απώλειες πετρώματος με κονίαμα και στερεώθηκε το κάτω τμήμα του κοίλου. Στη σκηνή μετά τον καθαρισμό ακολούθησε εξυγίανση και στερέωση όλων των επιφανειών, εφαρμογή θυσιαζόμενων κονιαμάτων στις οριζόντιες επιφάνειες, ανατάξεις στα κεραμικά στοιχεία και τα τμήματα των τοίχων που είχαν καταρρεύσει. Καθαρίστηκαν και αποκαταστάθηκαν οι υπόγειοι αρχαίοι αγωγοί, έτσι ώστε να διευθετηθούν τα όμβρια ύδατα της σκηνής¹⁷⁶.

Εικ. 59: Το κοίλο του θεάτρου πριν τις εργασίες αποκατάστασης (Βόρδος 2016, 31)

Εικ. 60: Το κοίλο του θεάτρου μετά τις εργασίες αποκατάστασης (ό.π.)

¹⁷¹ Ό.π., 42-43

¹⁷² Ό.π., 43-45, 72

¹⁷³ Ό.π., 53-55, 57, 59

¹⁷⁴ Ό.π., 93-100

¹⁷⁵ Κουμούση 2016β, 13

¹⁷⁶ Κουμούση 2016α, 68-69, Βόρδος 2016, 30-31

Εικ. 61: Η σκηνή πριν τις εργασίες αποκατάστασης (ό.π.)

Εικ. 62: Η σκηνή μετά τις εργασίες αποκατάστασης (ό.π.)

Εικ. 63: Το προσκήνιο και η ορχήστρα μετά τις εργασίες αποκατάστασης (ό.π.)

Στερεά Ελλάδα

Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος

Το αρχαίο θέατρο της Δημητριάδος βρίσκεται στη θέση «στα Δόντια», κοντά στη συνοικία των Ν. Παγασών του Δήμου Βόλου¹⁷⁷. Η κατασκευή του χρονολογείται περίπου στο 293 π.Χ., συγχρόνως με την ίδρυση της πόλης. Εγκαταλείφθηκε οριστικά τον τέταρτο αιώνα μ.Χ.¹⁷⁸.

Εικ. 64: Θέατρο Δημητριάδος (Τριανταφυλλοπούλου, Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος)

Διακρίνονται τέσσερις οικοδομικές φάσεις, χωρίς να μπορεί προς το παρόν να γίνει ακριβής χρονολόγηση όλων.

Η κατασκευή σώζεται σήμερα κατά κύριο λόγο στη μορφή των ρωμαϊκών χρόνων και μετά τη διαρπαγή των λίθων του αφότου εγκαταλείφθηκε. Κατάλοιπα της ελληνιστικής φάσης είναι ο τοιχοβάτης του προσκηνίου, ο στυλοβάτης της στοάς του προσκηνίου, ο περιμετρικός αγωγός, οι βατήρες των εδωλίων, τα κατώφλια των πυλών στις δυο παρόδους, ο μεγάλος αναλημματικός τοίχος του κοίλου με τις ωμές πλίνθους στη βόρεια πάροδο και τα δυο τμήματα των αναλημμάτων στη βόρεια πίσω πλευρά του κοίλου¹⁷⁹.

Το κάτω τμήμα του κοίλου με ύψος δεκαοκτώ μέτρα είχε πιθανότατα εννέα κλίμακες και οκτώ κερκίδες. Το επιθέατρο έχει έκταση δύο τρίτων σε σύγκριση με το κάτω τμήμα. Από το άνω τμήμα των εδωλίων σώζονται δύο ομάδες πάνω στους βατήρες. Η πρώτη είναι από μαλακό πωρόλιθο και πρόκειται για την πρωιμότερη από τις δύο. Σήμερα αυτά τα εδώλια βρίσκονται σε σημείο όπου είχαν χρησιμοποιηθεί για να γίνουν επιδιορθώσεις. Η δεύτερη ομάδα είναι κατασκευασμένη από γκρίζο ασβεστόλιθο¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Ιντζεσίλογλου, Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος 1

¹⁷⁸ Ιντζεσίλογλου 2011, 38

¹⁷⁹ Ιντζεσίλογλου, Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος 2

¹⁸⁰ Ιντζεσίλογλου 2011, 40-41

Κάτω από τα εδώλια βρίσκονται οι βατήρες, το κεντρικό τμήμα των οποίων είναι από λευκό μάρμαρο και η υπόβαση τους είναι πλάκες πράσινου σχιστόλιθου. Οι υπόλοιποι βατήρες είναι από γκρίζο ασβεστόλιθο και η υπόβαση πωρόλιθοι. Από λευκό μάρμαρο ήταν και οι θρόνοι στην προεδρία.

Η ορχήστρα είναι πεταλόσχημη με μέγιστο πλάτος 24,2 μ.. Αποτελείται από πατημένο χώμα και ορίζεται από κτιστό αγωγό¹⁸¹. Ο τελευταίος έχει ως κάθετα τοιχώματα ασβεστολιθικές πλάκες και ως καλυπτήριες ακανόνιστες πλάκες από πράσινο σχιστόλιθο, οι οποίες κατά διαστήματα είχαν κυκλικά ανοίγματα για να συλλέγουν το νερό¹⁸². Στη μέση της ορχήστρας είναι η βάση της θυμέλης, ένας γκρίζος μαρμάρινος κυλινδρικός βωμός με ανάγλυφα βουκράνια και γιρλάντες. Τρεις λίθοι δίπλα της έφεραν σιδερένιους κρίκους για την πρόσδεση ζώων¹⁸³.

Η σκηνή που σώζεται σήμερα κατασκευάστηκε στους αυτοκρατορικούς χρόνους και έχει μήκος 23,75μ και πλάτος 8,75μ.. Αποτελούνταν από τρία δωμάτια, το καθένα από τα οποία είχε άνοιγμα προς την ορχήστρα. Σ' αυτή τη φάση είχε τουλάχιστον ένα όροφο¹⁸⁴.

Από το προσκήνιο της ελληνιστικής φάσης σώζονται ελάχιστα στοιχεία, αλλά ή μορφή του μπορεί να αποκατασταθεί. Ήταν ένας στεγασμένος διάδρομος πλάτους 2,75μ. με στοά προς την ορχήστρα, από τον οποίο σώζεται μόνο ο στυλοβάτης με τους τόνους στήριξης των κιόνων. Δεκαοκτώ ημικίονες στήριζαν τον θριγκό της πρόσοψης σε μήκος 24μ.. Η στοά στα άκρα κατέληγε σε παραστάδες. Στη συνέχεια εκτείνονταν συμπαγείς τοίχοι με τους οποίους σχηματιζόταν το δυτικό όριο των παρόδων του θεάτρου¹⁸⁵. Όλα τα αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν ταυτιστεί ως σήμερα είναι από μαλακό πωρόλιθο και ήταν επιχρισμένα. Ο στυλοβάτης σώζεται σχεδόν ολόκληρος επιτόπου, έχει μήκος 24,36μ. και είναι κατασκευασμένος από σκληρό ασβεστόλιθο. Το δάπεδο της στοάς ήταν πατημένο χώμα¹⁸⁶.

Οι πάροδοι κατά τους ελληνιστικούς χρόνους έφεραν μνημειακές πύλες με τεράστιες δίφυλλες θύρες. Στη βόρεια πάροδο διαπιστώθηκε ότι η θύρα καταστράφηκε όταν το ανάλημμα του κοίλου από ωμές πλίνθους κατέρρευσε. Στην επισκευή του θεάτρου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους μέρος της κατέλαβε ο νέος αναλημματικός τοίχος με γωνιόλιθους από τα τείχη της πόλης. Στη θέση της επίπεδης παρόδου αναπτύχθηκε μια κεκλιμένη από χώμα.

Στη βόρεια πλευρά του θεάτρου αναπτύσσονταν κτιστά αναλήμματα, τα οποία αποτελούσαν και το όριο του θεάτρου¹⁸⁷.

Το έργο της αποκατάστασης

Οι πρώτες αναστηλωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν στη ρωμαϊκή σκηνή τη δεκαετία του 1950 μετά από τις ανασκαφές¹⁸⁸.

Συστηματικά εργασίες αποκατάστασης πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του έργου «Αναστήλωση και αποκατάσταση τμημάτων του αρχαίου θεάτρου

¹⁸¹ Ό.π. 41

¹⁸² Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2014, 1361

¹⁸³ Ιντζεσίλογλου 2011, 42

¹⁸⁴ Ό.π., 43

¹⁸⁵ Μανιδάκη 2015, 257

¹⁸⁶ Ό.π., 258

¹⁸⁷ Ό.π., 44-45

¹⁸⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2014, 1359

Δημητριάδος και συνολική βελτίωση του μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου του». Το έργο διήρκεσε από το 2010 ως το 2013 ενταγμένο στο Ε.Π. «Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδος - Ηπείρου 2007-2013» του ΕΣΠΑ. Συγχρηματοδοτήθηκε με 750.000 ευρώ από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁸⁹.

Στη διάρκεια του συντηρήθηκαν όλοι οι λίθοι του κοίλου και της ρωμαϊκής σκηνής. Όπου εντοπίστηκαν ρωγμές και απολεπίσεις έγιναν ενέματα με υδραυλική άσβεστο. Για τις συγκολλήσεις των μικρών θραυσμάτων χρησιμοποιήθηκε υδραυλική άσβεστος, ενώ για τις μεγαλύτερου μεγέθους λευκό τσιμέντο Δανίας. Ακολούθησαν σφραγίσεις για να προστατευτούν τα ενέματα και αποκατασταθεί αισθητικά ο λίθος, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε κονίαμα που αποτελούνταν από ένα μέρος υδραυλική άσβεστο και δύο μέρη ασβεστιτικό αδρανές. Όπου είχε υποχωρήσει το χώμα κάτω από τους λίθους έγιναν εργασίες στήριξης: χώμα από τον περιβάλλοντα χώρο και γκρίζο τσιμέντο σε αναλογία 9 προς 1 γέμισε το κενό¹⁹⁰.

Από το προσκήνιο σώθηκε μόνο ο στυλοβάτης της στοάς με τους τώρμους στήριξης των ημικίωνων. Με βάση σπαράγματα από τους δωρικούς ημικίονες και το θριγκό του προσκηνίου που είχαν βρεθεί κατά καιρούς συντάχθηκε πρόταση αποκατάστασής του από την αρχιτέκτονα της ΥΣΜΑ Β. Μανιδάκη. Για τη μελέτη γνωμοδότησε θετικά το ΚΑΣ και σε εφαρμογή της ανασυστάθηκαν δύο πώρινοι ημικίονες με τον μεταξύ τους θριγκό στο νότιο τμήμα της στοάς του προσκηνίου (εικ. 65)¹⁹¹.

Εικ. 65: Οι ημικίονες με τον θριγκό που ανασυστάθηκαν στο νότιο τμήμα του προσκηνίου (Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2013, 455)

Εικ. 66: Σήμανση των τοίχων της παλαιότερης σκηνής στην επιφάνεια του εδάφους και αυτοφωτιζόμενη κατασκευή μέσα στην οποία είναι ορατά λειτουργικά στοιχεία της σκηνής (ό.π.)

Εικ. 67: Άποψη του κοίλου, της ορχήστρας και της σκηνής μετά τις εργασίες αποκατάστασης (ό.π.)

¹⁸⁹ Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2013, 454

¹⁹⁰ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2014, 1360-1

¹⁹¹ Ό.π., 1361

Παράλληλα, εγκρίθηκε και η τοποθέτηση των τριών ελλειπόντων μαρμάρινων γωνιολίθων στη σειρά των βατήρων του κοίλου, η οποία εκτελέστηκε καθώς είχε αισθητικό αποτέλεσμα και προστατευτικό χαρακτήρα, αφού με αυτό τον τρόπο συγκρατούνται τα χρώματα από το πρανές του κοίλου¹⁹².

Οι θεμελιώσεις της σκηνής αποκαλύφθηκαν για να εξεταστεί η παθολογία τους και στη συνέχεια σκεπάστηκαν με κοσκινισμένο χώμα και σημάνθηκε στο έδαφος η κάτοψη των τοίχων της παλιότερης ελληνιστικής φάσης της σκηνής, η οποία δεν είναι πλέον ορατή. Επιπρόσθετα, μέσα σε δύο αυτοφωτιζόμενες κατασκευές διατηρήθηκαν ορατά στοιχεία της παλιότερης φάσης. Πρόκειται για τα κατάλοιπα προσφοράς θεμελίωσης του κτιρίου της σκηνής και για τη λίθινη βάση μιας ξύλινης κολόνας (εικ. 66)¹⁹³.

Στο κτήριο της σκηνής έγιναν επίσης εκτενείς εργασίες σχετικές με τα κονιάματα. Το τσιμεντοκονίαμα στο άνω τμήμα των λιθόκτιστων τοίχων της που είχε χρησιμοποιηθεί το 1958-1959 απομακρύνθηκε. Αναλύθηκαν δείγματα από τα ασβεστοκονιάματα της ρωμαϊκής σκηνής στο Κέντρο Λίθου του Υπουργείου Πολιτισμού και καθορίστηκε η σύσταση που θα έπρεπε να έχει το νέο συμβατό κονίαμα. Συντάχθηκε σχετική μελέτη για τις εργασίες, για την οποία γνωμοδότησε θετικά το ΚΑΣ και τα κονιάματα από τσιμέντο αντικαταστάθηκαν με συμβατά με το μνημείο. Το νέο κονίαμα στις άνω επιφάνειες των τοίχων εφαρμόστηκε με κλίση, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η απορροή των ομβρίων υδάτων. Επίσης, στερεώθηκαν τα αρχαία κονιάματα της θεμελίωσης με υλικό που προτάθηκε από το Κέντρο Λίθου. Ανάμεσα στα αρχαία τμήματα των τοίχων και στις νέες συμπληρώσεις τοποθετήθηκαν φύλλα μολύβδου, προκειμένου να υπάρχει σαφής διάκριση¹⁹⁴.

Ο αγωγός περιμετρικά της ορχήστρας καθαρίστηκε και διαπιστώθηκαν οι φθορές του. Σε πολλά σημεία είχαν καταρρεύσει τα πλαϊνά τοιχώματα και δε σώζονταν οι καλυπτήριες πλάκες του. Τα τοιχώματα συμπληρώθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν φύλλα μολύβδου ώστε να υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα στα αρχαία τμήματα και τις νέες συμπληρώσεις. Καλυπτήριες σχιστολιθικές πλάκες τοποθετήθηκαν όπου έλειπαν. Στην απόληξη του αγωγού στο νότιο μέρος του οικοπέδου του θεάτρου κατασκευάστηκε φρεάτιο για τη συλλογή των όμβριων υδάτων¹⁹⁵.

Το βόρειο και δυτικό ανάλημμα του κοίλου καθαρίστηκε και αποκαλύφθηκαν οι αντηρίδες. Όπου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα είχαν καταρρεύσει συντηρήθηκαν και η κατασκευή επαναπληρώθηκε. Οι σύγχρονες εργασίες και πάλι διαχωρίστηκαν από το αρχαίο τμήμα με φύλλα μολύβδου¹⁹⁶.

Στην περιφέρεια της ορχήστρας είχαν εντοπιστεί δύο βάσεις βάθρων. Οι λίθοι τους στερεώθηκαν και όπου η κατασκευή είχε αποδομηθεί συμπληρώθηκαν¹⁹⁷.

¹⁹² Ό.π.

¹⁹³ Ό.π., 1360

¹⁹⁴ Ό.π., 1359-1360

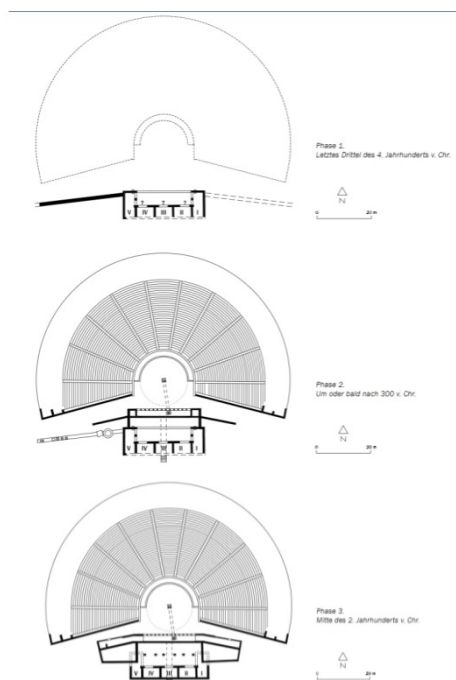
¹⁹⁵ Ό.π., 1361

¹⁹⁶ Ό.π., 1361-2

¹⁹⁷ Ό.π. 1362

Αρχαίο θέατρο Ερέτριας

Το θέατρο της Ερέτριας βρίσκεται στο δήμο Ερέτριας στην Εύβοια στους πρόποδες του λόφου Καστέλι, στην κορυφή του οποίου εκτείνεται η ακρόπολη της αρχαίας πόλης¹⁹⁸.

Εικ. 68: Σχέδιο των φάσεων του θεάτρου (Isler 2007, πίν. 83)

Το υλικό δομής αλλάζει ανάλογα με τη φάση κατασκευής του μνημείου. Κατά την πρώτη χρησιμοποιήθηκε τοπικός ασβεστόλιθος, ενώ στις επόμενες κροκαλοπαγή και πωρολιθικά πετρώματα¹⁹⁹.

Η πρώτη φάση του χρονολογείται στο τελευταίο τρίτο του τέταρτου αιώνα π.Χ. Από αυτήν σώζονται τα θεμέλια του σκηνικού οικοδομήματος, το οποίο βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με την ορχήστρα. Η σκηνή αποτελείται από τρία δωμάτια εκατέρωθεν των οποίων βρίσκονταν τα παρασκήνια. Η ανωδομή ήταν πλίνθινη²⁰⁰.

Η δεύτερη φάση χρονολογείται γύρω στο 300 π.Χ.. Τότε χτίζεται το σωζόμενο κοίλο. Είχε χωρητικότητα 6000-6400 θεατών²⁰¹. Το κέντρο του είναι σκαμμένο στο φυσικό έδαφος και τα άνω τμήματα γεμίζουν με το εξαγόμενο υλικό²⁰². Κατασκευάστηκε από πωρόλιθο. Περιλάμβανε 30 σειρές εδωλίων και δεν είχε κυκλικό αναλημματικό τοίχο. Αποτελείται από έντεκα κερκίδες που χωρίζονται από δέκα κλίμακες. Τα εδώλια ήταν τριών διαφορετικών τύπων²⁰³. Θραύσματα από δύο μαρμάρινους θρόνους προεδρίας σώζονται σήμερα στο Μουσείο της Ερέτριας²⁰⁴.

¹⁹⁸ Μπουκάρας 2013, 22

¹⁹⁹ Ό.π., 24

²⁰⁰ Isler 2007, 18-20, Μπουκάρας 2013, 25

²⁰¹ Ό.π., 17, 23, ό.π., 25, Κολώνια, Αρχαίο θέατρο Ερέτριας

²⁰² Ό.π., 17

²⁰³ Ό.π., 26

²⁰⁴ Ό.π., 18, Μπουκάρας 2013, 24

Μεταξύ των εδωλίων προεξέχει η γη που χρησίμευε ως υποπόδιο²⁰⁵. Στην κορυφή του κοίλου το επίπεδο που αντιστοιχεί σε χώρο 5-6 σειρών εδωλίων πιθανότατα προορίζονταν για όρθιους²⁰⁶.

Η κυκλική ορχήστρα μεταφέρθηκε οκτώ μέτρα βορειότερα και τρία μέτρα χαμηλότερα από την προγενέστερη. Το δάπεδό της κάλυπτε ασβεστοκονίαμα²⁰⁷. Στη βόρεια πλευρά οριοθετείται από ένα ημικυκλικό αγωγό ομβρίων υδάτων. Τον αγωγό κάλυπτε κονίαμα και τις πλευρικές επιφάνειες κοσμούσαν γραπτή διακόσμηση που εικόνιζε κλίμα, σταφύλια²⁰⁸. Σε αυτή τη φάση ανήκει πιθανότατα η κατασκευή της θυμέλης, βωμού ορθογωνικής κάτοψης στο κέντρο της ορχήστρας²⁰⁹.

Η διαφορά ύψους μεταξύ ορχήστρας και σκηνής καλύφθηκε με την κατασκευή θολωτής υπόγειας διόδου με κλίμακα μεταξύ των δύο. Θα ήταν δυνατόν να εξυπηρετήσει τις σκηνικές ανάγκες εμφάνισης θεών του κάτω κόσμου (χαρώνειο πέρασμα). Η θόλος ενισχύθηκε με μείγμα από χώμα και ασβέστη²¹⁰.

Από τα αναλήμματα που στήριζαν τις επιχώσεις του κοίλου στις παρόδους σώζονται τα χαμηλότερα τμήματα. Ο τοίχος του αναλήμματος συνέχιζε μόνο στη γωνία προς τα βόρεια για μια μικρή απόσταση περίπου τεσσάρων μέτρων²¹¹.

Η σκηνή της προηγούμενης φάσης γίνεται το πίσω μέρος της σκηνής αυτής. Μπροστά προβάλλει υπερυψωμένο ιωνικό προσκήνιο από πωρόλιθο²¹².

Κατά την τρίτη οικοδομική φάση, που τοποθετείται μετά την καταστροφή από τους Ρωμαίους το 198 π.Χ., το σκηνικό οικοδόμημα υφίσταται αλλαγές. Αντικαθίσταται το προσκήνιο από πωρόλιθο με μαρμάρινο δωρικό, κατασκευάζονται μακρόστενες αίθουσες νότια των παρόδων. Νότια και αυτών ανεγέρθηκαν τραπεζοειδή δωμάτια, μεταξύ των οποίων σώζονται έξι βάσεις στήριξης²¹³.

Οπές στην πρώτη σειρά εδωλίων δείχνουν ότι είχε ανεγερθεί ένας φραγμός για την προστασία των θεατών κατά τους αγώνες των μονομάχων στην ορχήστρα²¹⁴.

Σήμερα σώζονται το μεγαλύτερο μέρος από τις κλίμακες του κοίλου, οι χαμηλότερες έξι με επτά σειρές εδωλίων, κάποια από τα εδώλια στις ανώτερες σειρές, τα λίθινα θεμέλια του σκηνικού οικοδομήματος και η θολωτή δίοδος που οδηγούσε από τη σκηνή στην ορχήστρα²¹⁵.

²⁰⁵ Isler 2007, 26

²⁰⁶ Ό.π., 28, Μπουκάρas 2013, 24

²⁰⁷ Ό.π., 35

²⁰⁸ Ό.π., 18, 33-34, 36

²⁰⁹ Μπουκάρas 2013, 26

²¹⁰ Ό.π., 18, Μπουκάρas 2013, 26

²¹¹ Isler 2007, 30

²¹² Μπουκάρas 2013, 26

²¹³ Isler 2007, 19

²¹⁴ Ό.π., 81

²¹⁵ Μπουκάρas 2013, 24

Εικ. 69-70: Άποψη του θεάτρου πριν τις εργασίες (στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ερέτριας/> καρτέλα Πολυμέσα)

Το έργο της αποκατάστασης

Το 2012 το σωματείο «Διάζωμα» χρηματοδότησε και ανέθεσε τη μελέτη συντήρησης και αποκατάστασης στους μελετητές Νίκη Αποστόλου και Φωτεινή Μπέλλιου.

Την επόμενη χρονιά με την Προγραμματική Σύμβαση μεταξύ του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας και του Δήμου Ερέτριας για το έργο «Προκαταρκτικές εργασίες για την εκπόνηση μελέτης αναστήλωσης του θεάτρου Ερέτριας» ανατέθηκαν οι μελέτες:

- Αρχιτεκτονικής αποτύπωσης στον αρχιτέκτονα Γιώργο Νίνο
- Δομικής στερέωσης, η αποτίμηση της υφιστάμενης κατάστασης στον πολιτικό μηχανικό Βασίλη Κασίμη και οι προτάσεις αποκατάστασης στον πολιτικό μηχανικό Νικόλαο Παπαηλίου
- Συντήρησης δομικών υλικών στην εταιρεία «Λίθου Συντήρησις»

Οι μελέτες εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ το 2016.

Ακολούθησε η υπογραφή Προγραμματικής Σύμβασης Πολιτισμικής Ανάπτυξης για το έργο «Εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης του δομικού υλικού του αρχαίου θεάτρου της Ερέτριας» μεταξύ Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας το 2017 διάρκειας 36 μηνών και προϋπολογισμού 1.050.000 ευρώ. Περιλαμβάνει προκαταρκτικές και γενικής φύσης εργασίες, εργασίες αναστήλωσης, προστασίας και συντήρησης δομικού υλικού, αποκατάσταση της πρόσβασης επισκεπτών και δυνατότητα επιλεκτικής χρήσης του θεάτρου. Τον Σεπτέμβριο του 2020 η σύμβαση τροποποιήθηκε για να επιμηκυνθεί η διάρκεια του έργου σε 54 μήνες. Μετά την ολοκλήρωση εκτενών αρχαιολογικών καθαρισμών είναι σε εξέλιξη η περισυλλογή αρχιτεκτονικών μελών, η σχεδίαση και κατασκευή καλουπιών για τους τεχνητούς λίθους που θα παραχθούν, η δοκιμαστική παραγωγή και τοποθέτηση εδωλίων και λίθων στο θέατρο, η παραγωγή του συνόλου των βαθμίδων για ανακατασκευή των κλιμάκων, η αναστήλωση του ανατολικού αναλημματικού τοίχου και η μερική αναστήλωση δυτικού αναλημματικού τοίχου της σκηνής, η συντήρηση στο 30% των σωζόμενων κατά χώραν εδωλίων, η κατασκευή και τοποθέτηση προκατασκευασμένου αγωγού ομβρίων από οπλισμένο σκυρόδεμα μήκους 74 μέτρων στο κοίλο, η συντήρηση του οικοδομικού υλικού του δυτικού αναλήμματος από ιδιώτες συντηρητές, η οργάνωση του εργοταξίου και η αντιμετώπιση της δενδρώδους βλάστησης.

Συγκεκριμένα το 2022, επειδή υποχρηματοδοτήθηκε το έργο το 2021, συντηρήθηκε το κατά χώραν οικοδομικό υλικό του δυτικού αναλήμματος του

κοίλου, ξεκίνησε η κατασκευή και συμπλήρωση των κλιμάκων (εικ. 71), ολοκληρώθηκε το σύστημα αποστράγγισης και στηρίχθηκαν τα πρανή της σκηνής.

Σε εξωτερικούς συνεργάτες έχει ανατεθεί η κατασκευή και τοποθέτηση των 285 εδωλίων που υπολείπονται, η συντήρηση του ανατολικού αναλημματικού τοίχου, η κατασκευή ενημερωτικών πινακίδων και η προμήθεια υλικών τεχνητού λίθου.

Τέλος, υπό ανάθεση είναι τα υλικά και η εργασία διάστρωσης των διαδρομών, η συντήρηση της θολωτής διόδου και η κατασκευή κάλυψης της χαρώνειας κλίμακας με αλεξίσφαιρο υαλοπίνακα²¹⁶.

Εικ. 71: Εργασίες τοποθέτησης βαθμίδων (2022) (Κ. Μπουκάρας, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ερέτριας/> καρτέλα Πολυμέσα)

Εικ. 72: Εργασίες συντήρησης του δυτικού αναλήμματος (Μπουκάρας, όπως παρατίθεται στο <https://diazoma.gr/deltiotypou/i-proodos-ton-ergasion-ato-arxaiio-theatro-eretrias/>)

²¹⁶ Αρχαίο θέατρο Ερέτριας

Αρχαίο θέατρο Στράτου

Το θέατρο βρίσκεται στην τοπική κοινότητα Στράτου, βόρεια του σημερινού ομώνυμου οικισμού και κοντά στη δυτική όχθη του Αχελώου. Οικοδομήθηκε σε φυσική πλαγιά, εντός των τειχών και κοντά στην αγορά της αρχαίας πόλης. Πρόκειται για το μεγαλύτερο σε χωρητικότητα από τα πέντε θέατρα της Αιτωλοακαρνανίας, καθώς υπολογίζεται ότι μπορούσε να συγκεντρώσει 6000 θεατές²¹⁷.

Εικ. 73: Γενική άποψη του θεάτρου (Κολώνας κ.ά. 2009, 50)

Διατηρούνται κάποιες σειρές εδωλίων, οι προεδρίες, η ορχήστρα και ο αποχετευτικός αγωγός, τα θεμέλια του προσκηνίου και των παρασκηνίων και τμήματα των ραμπών ανόδου στη σκηνή²¹⁸.

Το θέατρο οικοδομήθηκε τον τέταρτο αιώνα π.Χ.. Μετατροπές έλαβαν χώρα τον τρίτο και τον δεύτερο αιώνα π.Χ. κυρίως στο σκηνικό οικοδόμημα.

Υλικό κατασκευής του είναι ο γκριζοπράσινος ντόπιος ψαμμιτόλιθος στις ανώτερες κερκίδες του κοίλου, τις προεδρίες και τη σκηνή και ο λευκός ασβεστόλιθος Λεπενούς στα κατώτερα εδώλια του κοίλου, το διάδρομο μπροστά από το κοίλο, το όριο στην περιφέρεια της ορχήστρας και τον αποχετευτικό αγωγό.

Το κοίλο είχε τουλάχιστον 33 σειρές εδωλίων. Δώδεκα κλίμακες το χώριζαν σε έντεκα κερκίδες. Δεν υπήρχε διάζωμα. Στην πρώτη σειρά του κοίλου, μια σε κάθε κερκίδα ήταν κατασκευασμένες μονολιθικές προεδρίες με ερεισίνωτο. Μπροστά από τις τελευταίες σώζεται πλακόστρωτος διάδρομος²¹⁹.

Η ορχήστρα είναι στρωμένη με χώμα και οριοθετείται με λίθους. Μεταξύ αυτής και του διαδρόμου βόρεια μεσολαβεί αγωγός, ο οποίος φέρει καλυπτήριες πλάκες ανά δύο μέτρα και συνεχίζει νότια κάτω από τη σκηνή. Τμήματα προεδριών από λευκό ασβεστόλιθο που ανακαλύφθηκαν στην ορχήστρα χρονολογούνται στον δεύτερο αιώνα π.Χ.²²⁰.

²¹⁷ Ό.π., 45, 48-49, Κολώνας, Αρχαίο θέατρο Στράτου

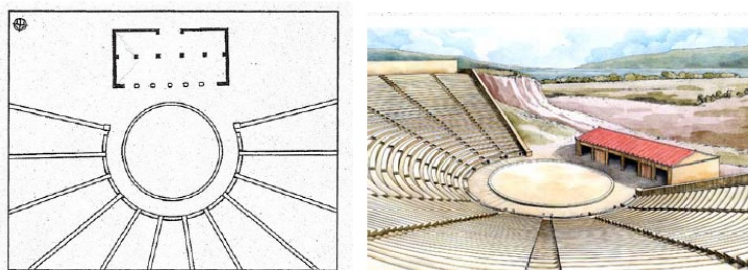
²¹⁸ Ό.π.

²¹⁹ Ό.π., 49

²²⁰ Ό.π., 49-51

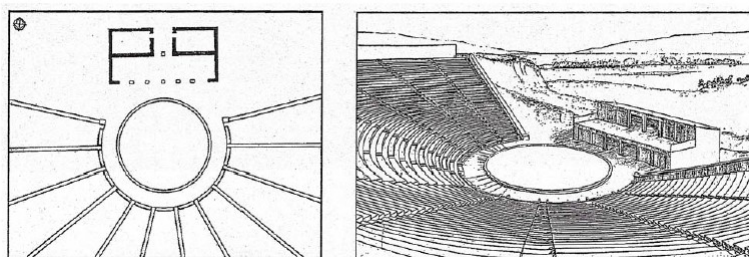
Το σκηνικό οικοδόμημα είχε τρεις φάσεις.

Η πρώτη χρονολογείται στα τέλη του τέταρτου αιώνα π.Χ.. Η σκηνή ήταν ισόγειο μονόχωρο κτίσμα. Η δίρρικτη στέγη της στηριζόταν σε έξι κίονες στο μέσο του χώρου, δύο από τους οποίους εφάπτονται στον τοίχο. Προς την πλευρά της ορχήστρας ήταν ανοικτή και είχε πέντε πεσσούς. Προς το νότο είχε θυραίο άνοιγμα²²¹.

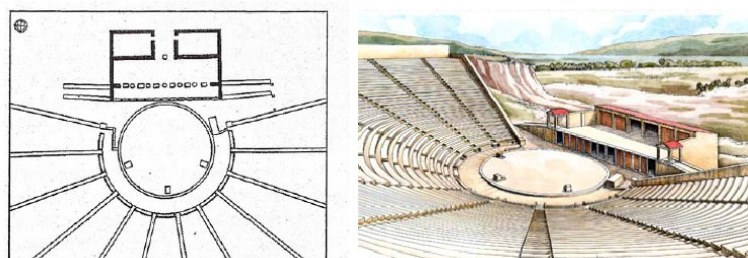
Εικ. 74-75: Κάτοψη και σχεδιαστική αναπαράσταση οικοδομικής φάσης I (Αρχαίο θέατρο Στράτου-παρατηρητήριο Διάζωμα, 9)

Η δεύτερη φάση χρονολογείται στον τρίτο αιώνα π.Χ.. Η σκηνή αποκτά όροφο, τον οποίο υποστηρίζουν νέοι οκταγωνικής διατομής πεσσοί. Στο εσωτερικό η κιονοστοιχία αντικαθίσταται από τοίχο και δημιουργούνται δύο ορθογώνια δωμάτια με διάδρομο ανάμεσά τους.

Εικ. 76-77: Κάτοψη και σχεδιαστική αναπαράσταση οικοδομικής φάσης II (ό.π.)

Τον δεύτερο αιώνα π.Χ. η πρόσοψη της σκηνής σχεδόν εφάπτεται στην ορχήστρα. Κατασκευάζονται κεκλιμένες ράμπες ανόδου από τις παρόδους προς τον όροφο της σκηνής, όπου λαμβάνει χώρα η θεατρική δράση. Η πρόσοψή της αποκτά κιονοστοιχία με δώδεκα δωρικούς ημικίονες.

Εικ. 78-79: Κάτοψη και σχεδιαστική αναπαράσταση οικοδομικής φάσης III (ό.π.)

Στην ίδια φάση χρονολογείται ορθογώνια βάση αναθήματος μεταξύ δυτικής παρόδου και ορχήστρας και κατασκευή σχήματος Z κοντά στο δυτικό άκρο της ανατολικής παρόδου προς την ορχήστρα²²².

²²¹ Ό.π., 51

²²² Ό.π.

Το έργο της αποκατάστασης

Τον Αύγουστο του 2013 υπογράφηκε προγραμματική σύμβαση για το έργο «Έρευνα και μελέτη αποκατάστασης – αναστήλωσης αρχαίου θεάτρου Στράτου». Επειδή δεν περατώθηκε, το Δεκέμβρη του 2017 υπογράφηκε νέα σύμβαση για το έργο «Ολοκλήρωση έρευνας και μελέτης αποκατάστασης- αναστήλωσης αρχαίου θεάτρου Στράτου». Η μελέτη αναστήλωσης εγκρίθηκε από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο τον Νοέμβριο 2019²²³.

Η πράξη «Στερέωση, Αποκατάσταση και ανάδειξη του θεάτρου Στράτου» εντάχθηκε στον Άξονα Προτεραιότητας «Προστασία του Περιβάλλοντος – Μετάβαση σε μία οικονομία φιλική στο περιβάλλον» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Δυτική Ελλάδα» με χρηματοδότηση 1.600.000 ευρώ τον Αύγουστο 2020. Προβλέπεται να εκτελεστούν αρχαιολογικοί καθαρισμοί, αποχρωματώσεις, εργασίες συντήρησης, στερέωσης, συμπλήρωσης, αποκατάστασης και αναστήλωσης στο κοίλο, την ορχήστρα, τη σκηνή και τα αναλήμματα. Θα εκπονηθούν συμπληρωματικές μελέτες, θα εγκατασταθούν δίκτυα κοινής ωφελείας, θα δημιουργηθούν πινακίδες και φυλλάδιο και άλλες δράσεις προβολής και ενημέρωσης.

Μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί καθαρισμοί και αποχρωματώσεις, εργασίες συντήρησης στη σκηνή και το κοίλο και έχει ολοκληρωθεί το μεγαλύτερο μέρος των λίθινων υποβάσεων των εδωλίων. Έχουν ταυτιστεί και οργανωθεί διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη. Έχει ολοκληρωθεί συμπληρωματική μελέτη για τον αναλημματικό τοίχο σύμφωνα με απαίτηση του ΚΑΣ. Έχει τροποποιηθεί η αρχιτεκτονική μελέτη αποκατάστασης με αντικατάσταση του τεχνητού λίθου με φυσικό ασβεστόλιθο της περιοχής²²⁴. Έχει αντικατασταθεί ο λίθος που οριοθετεί την ορχήστρα, ορισμένες πλάκες του διαδρόμου μεταξύ ορχήστρας και κοίλου, λίθοι από τον αγωγό, τμήματα εδωλίων και το στηθαίο σε τμήματα από τις κεκλιμένες ράμπες ανόδου στο προσκήνιο (εικ. 80, 81).

Εικ. 80: Άποψη του θεάτρου μετά τις εργασίες αποκατάστασης (<https://www.agrinionews.gr/quot-koryfaia-stigmi-ton-politismo-mas-quot-leei-o-dimarchos-tin-chrimatodotisi-ergasion-archaio-theatro-stratoy/>)

Εικ. 81: Άποψη του θεάτρου μετά τις εργασίες αποκατάστασης (<https://www.westerngreecefilmoffice.gr/index.php/el/katigories-topothesion/katigories-topothesion-3/mnimeia/item/11-2021-01-26-21-59-17>)

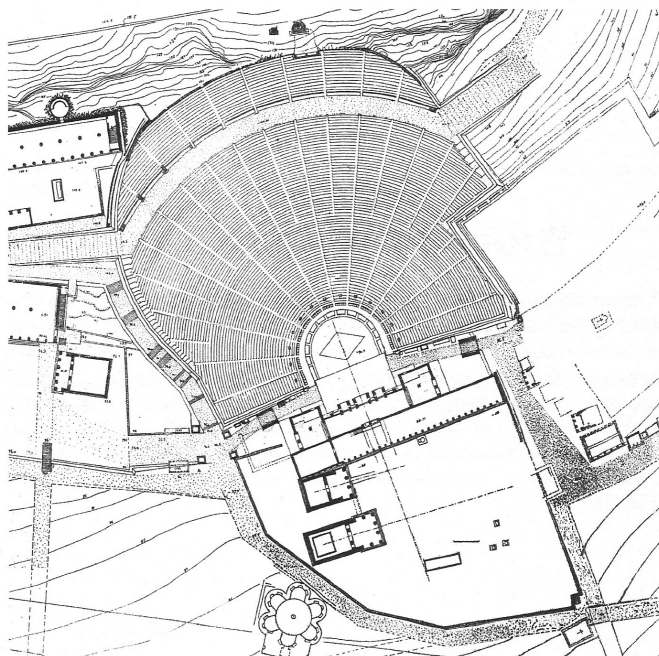
²²³ Αρχαίο θέατρο Στράτου

²²⁴ Στερέωση, Αποκατάσταση και ανάδειξη του θεάτρου Στράτου

Αττική

Αρχαίο θέατρο Διονύσου Ελευθερέως

Το λίθινο θέατρο του Διονύσου Ελευθερέως (Διονυσιακό Θέατρο) βρίσκεται στη νότια πλαγιά του λόφου της Ακρόπολης. Ο χώρος έχει συνδεθεί με τη γέννηση του δράματος και τη διδασκαλία κορυφαίων έργων του.

Εικ. 82: Σχέδιο γραφικής αποκατάστασης του θεάτρου και του Ιερού του Διονύσου από τον Μ. Κορρέ. Απόσπασμα από τοπογραφικό σχέδιο της Ακροπόλεως και των Κλιτύων της: Hoerfner 1997, ένθετο σχέδ. του Μ. Κορρέ (όπως αναφέρεται στο Ασλανίδης 2018, 122)

Η πρώτη θεατρική εγκατάσταση στο χώρο χρονολογείται το αργότερο στον ύστερο έκτο αιώνα π.Χ. και στην πρώιμη μορφή της ήταν ξύλινη, όπως μπορεί να συναχθεί από την αναφορά για κατάρρευση των ικρίων σε δραματικό αγώνα των αρχών του πέμπτου αιώνα π.Χ.²²⁵.

Το κοίλο, όπως είναι ορατό σήμερα, αποτελεί τμήμα μιας πολύ μεγαλύτερης κατασκευής. Έγινε λίθινο όταν διαχειριστής επί των οικονομικών της Αθήνας ήταν ο ρήτορας και πολιτικός Λυκούργος (336-324 π.Χ.). Το περίγραμμά του είναι ακανόνιστο λόγω χωροταξικών περιορισμών. Στο βόρειο τμήμα ορίζεται από τον κάθετα λαξευμένο βράχο της Ακρόπολης, την Κατατομή. Στο δυτικό προσαρμόστηκε στην οδό που οδηγούσε στον Περίπατο και στο ανατολικό στο Ωδείο του Περικλή. Διαθέτει ένα διάζωμα, που αποτελεί και τμήμα του δρόμου γύρω από την Ακρόπολη, του Περίπατου, το οποίο χωρίζει το κάτω τμήμα του κοίλου από το επιθέατρο. Στα άκρα του διαζώματος αναπτύσσονται αναβάθρες²²⁶. Αποτελείται από δεκατρείς κερκίδες, που χωρίζονται από δεκατέσσερις κλίμακες και υπολογίζεται ότι αρχικά είχε εξήντα επτά σειρές εδωλίων ως το διάζωμα. Από αυτές σήμερα σώζονται τμήματα από τις τριάντα τέσσερις χαμηλότερες, κυρίως στο δυτικό τμήμα του.

²²⁵ Παπασταμάτη-φον Μόοκ, 2018, 92

²²⁶ Ασλανίδης 2018, 122

Τα εδώλια είναι κατασκευασμένα από πειραϊκό ακτίτη, εν ξηρώ και χωρίς μεταλλικούς συνδέσμους. Το μήκος τους δεν είναι σταθερό. Σε κάθε σειρά εδωλίων αναλογεί μια βαθμίδα κλίμακας, η οποία έχει κλίση προς την ορχήστρα και αυλακώσεις για να αποφεύγεται η ολίσθηση²²⁷.

Οι προεδρίες του θεάτρου που χρονολογούνται στη λυκούργεια φάση είναι λαξευμένες σε πεντελικό μάρμαρο, μία ή δύο είναι από μεμονωμένο τμήμα λίθου. Σώζονται πενήντα έξι από τις εξήντα επτά. Διατάσσονται ισάριθμα εκατέρωθεν αυτής του ιερέα του Διονύσου, η οποία φέρει παραστάσεις διονυσιακής λατρείας. Μπροστά από τη ζώνη με τις προεδρίες σώζεται διάδρομος με κλίση προς την ορχήστρα²²⁸.

Οι επεμβάσεις των ρωμαϊκών χρόνων έγιναν στο κατώτερο τμήμα του κοίλου, στις μεσαίες κερκίδες, με την τοποθέτηση θρόνων και βάθρων. Επιπλέον, η πρώτη σειρά εδωλίων περιορίστηκε κατά τριάντα πέντε εκατοστά για να δημιουργήσει χώρο για δεύτερη σειρά θρόνων προεδρίας. Το πρώτο σκαλί κάθε κλίμακας χαμήλωσε και στην αρχή καθεμιάς προστέθηκε μαρμάρινη πλάκα, κατασκευάζοντας έτσι διάδρομο για τη δεύτερη σειρά θρόνων²²⁹.

Το ανάλημμα του κοίλου στα δυτικά αποτελείται από δύο τοίχους, οι οποίοι σχεδιάστηκαν με ενιαίο τρόπο. Ο εξωτερικός, κατασκευασμένος από πειραϊκό ακτίτη, αναπτύσσεται παράλληλα με τον εσωτερικό από κροκαλοπαγή λίθο. Οι δύο τοίχοι συνδέονται με πέντε κάθετες αντηρίδες. Ο εσωτερικός φέρει άλλες τόσες κάθετες αντηρίδες προς τα ανατολικά. Νότια ο εσωτερικός τοίχος καταλήγει σε νέο τοίχο κάθετο σε αυτόν και παράλληλο με αυτόν του αναλήμματος της δυτικής παρόδου²³⁰.

Οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου στα ανατολικά έχουν σχήμα τεθλασμένης γραμμής. Ο νοτιότερος, επενδυμένος με πειραϊκό ακτίτη, περιβάλλει την ογκώδη ενίσχυση της νοτιοανατολικής γωνίας και είναι κάθετος στο ανάλημμα της ανατολικής παρόδου. Ο αμέσως βορειότερος κατασκευασμένος από κροκαλοπαγή λίθο στρέφεται προς τα δυτικά. Κάθετα σ' αυτόν και εσωτερικά διαμορφώνονται τρεις αντηρίδες²³¹.

Τα αναλήμματα των παρόδων είναι κατασκευασμένα στο φυσικό βράχο από πειραϊκό ακτίτη και διαφέρουν ως προς το μήκος και ελαφρά ως προς την κλίση. Οι λίθοι είναι τοποθετημένοι εν ξηρώ. Οι πάροδοι απέκτησαν μνημειακά πρότυπα για μετάβαση στο εσωτερικό του θεάτρου.

Το ανάλημμα της δυτικής παρόδου σώζει έξι από τις είκοσι τέσσερις καθ' ύψος σειρές λίθων. Σε επαφή με το ανάλημμα υπήρχαν βάθρα αγαλμάτων, τη θέση των οποίων ταύτισε ο Μ. Κορρές. Το βάθρο του ποιητή Αστυδάμαντα βρισκόταν σε ιδιαίτερα προνομιούχο θέση, αφού το άγαλμα του ποιητή ήταν ορατό από το κοίλο του θεάτρου.

Το ανάλημμα της ανατολικής παρόδου σώζει τέσσερις από τις είκοσι εννιά καθ' ύψος σειρές λίθων. Μπροστά του βρισκόταν το μνημείο των τριών Τραγικών (Αισχύλου, Σοφοκλή και Ευριπίδη) ανιδρυμένο ταυτόχρονα με την κατασκευή του λίθινου θεάτρου. Από το μνημείο του Μενάνδρου, έργο των υιών του Πραξιτέλη,

²²⁷ Ό.π., 125

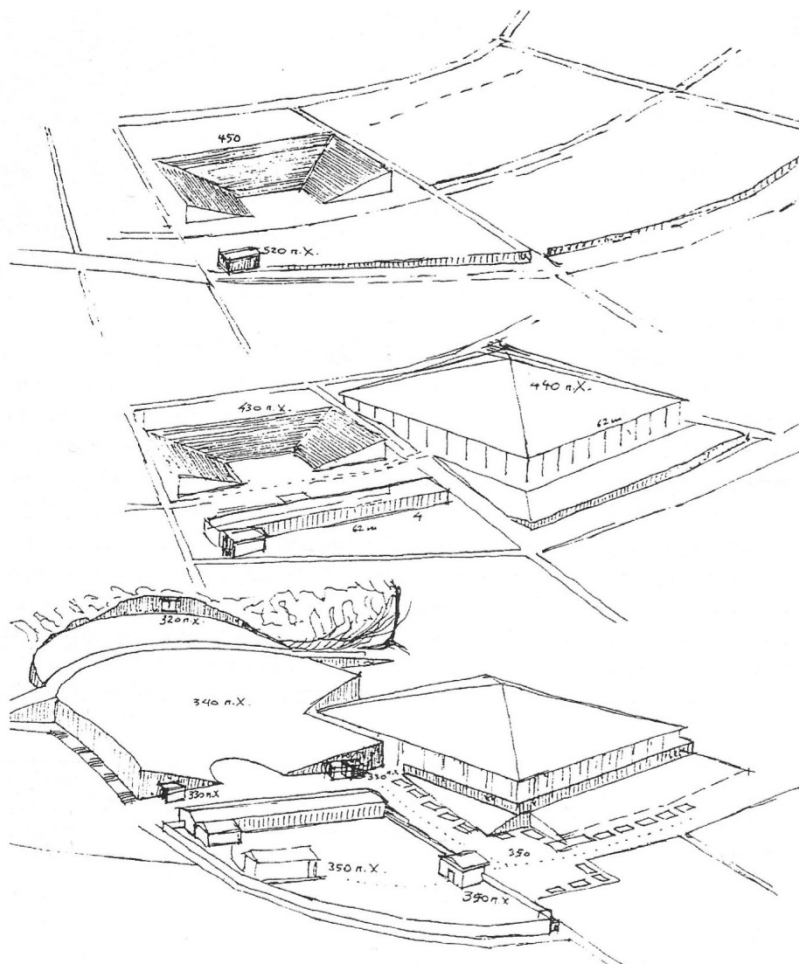
²²⁸ Ό.π., 128

²²⁹ Ό.π., 128-129

²³⁰ Σαμαρά 2018, 153-154

²³¹ Ό.π., 155-156

Τιμάρχου και Κηφισόδοτου, λίθος του βάθρου είχε βρεθεί ήδη από τον δέκατο ένατο αιώνα²³².

Εικ. 83: Οι διαδοχικές φάσεις της περιοχής του θεάτρου του Διονύσου κατά τον Μ. Κορρέ: Κορρές 2009, 80, εικ. 4.5 (όπως αναφέρεται στο Ασλανίδης 2018, σ. 122)

Τα πρότυπα της εποχής του λυκούργειου θεάτρου ήταν ξύλινα και τα μαρμάρινα οικοδομήθηκαν στην εποχή του αυτοκράτορα Αυγούστου (23π.Χ.-14μ.Χ.)²³³.

Ο χώρος της ορχήστρας οριζόταν αρχικά από τη διαμόρφωση σε σχήμα Π των ξύλινων εδωλίων κι από τα μέσα του πέμπτου αιώνα και από τη μόνιμη σκηνή. Απέκτησε κυκλικό σχήμα μετά τα μέσα του τέταρτου αιώνα π.Χ. με το λίθινο κοίλο. Ως τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους αποτελούνταν από πατημένο χώμα και στη συνέχεια επενδύθηκε με μαρμαρίνες πλάκες²³⁴. Επί Νέρωνα (61/2 μ.Χ.) η σκηνή απέκτησε μεγαλύτερες διαστάσεις και το νότιο τμήμα της ορχήστρας κατέλαβε το προσκήνιο. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους η ορχήστρα απέκτησε περιμετρικό προστατευτικό θωράκιο.

Περιμετρικά της σκάφτηκε στον φυσικό βράχο και καλύφθηκε με πειραϊκό λίθο υπόγειος αγωγός για τα όμβρια ύδατα. Στη βάση των κλιμάκων σκεπαζόταν με πλάκες στις οποίες, κατά τη διάρκεια των παραστάσεων, προστίθονταν σανίδες,

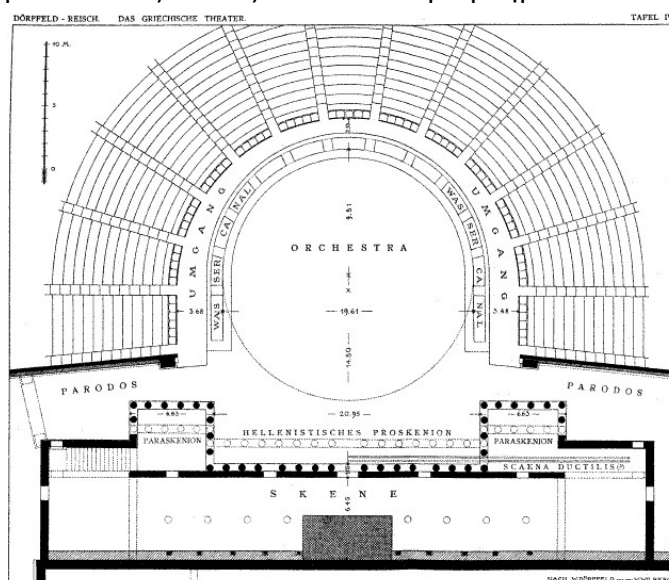
²³² Ό.π., 113-4

²³³ Ό.π., 114-5

²³⁴ Ό.π., 98-9

ενώ κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους αντικαταστάθηκαν από μαρμάρινες καλυπτήριες πλάκες με διάτρητους ρόδακες στο κέντρο²³⁵.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα από την πρώτη σκηνή συνηγορούν για μια κατασκευή με κρηπίδα από κροκαλοπαγείς λίθους και ανωδομή με πλίνθους και ξυλοδεσιές χρονολογούμενη στα χρόνια του Περικλή²³⁶. Πιθανόν πριν από αυτή ο σκηνικός χώρος να δηλωνόταν με κινητές κατασκευές²³⁷. Ακολούθησε η μαρμάρινη σκηνή του δεύτερου μισού του τέταρτου π.Χ. αιώνα, που αποτελούνταν από ένα επίμηκες κεντρικό κτίριο με προεξέχοντα παρασκήνια, πλευρικές πτέρυγες σε κάθε άκρο και επίπεδη στέγη (εικ. 92). Η πρόσοψη κοσμούσαν με κιονοστοιχία ανοιχτή στα παρασκήνια και κλειστή στο κεντρικό τμήμα. Μόνο οι πτέρυγες σε κάθε άκρο είχαν ως πρόσοψη τοίχο²³⁸. Κατά την ύστερη ελληνιστική περίοδο η σκηνή αποκτά προσκήνιο και μειώνεται το πλάτος των παρασκηνίων²³⁹. Επί Νέρωνα (61/2 μ.Χ.) αποκτά διώροφη πρόσοψη, η οποία την εποχή του Αδριανού (117-138 μ.Χ.) εμπλουτίζεται με αγάλματα. Στα τέλη των ρωμαϊκών χρόνων κατασκευάστηκε το Βήμα του Φαίδρου, ένα λογείο διακοσμημένο με παραστάσεις από τη ζωή του Διονύσου, χρησιμοποιώντας λίθους από παλιότερα μνημεία²⁴⁰.

Εικ. 84: Το θέατρο με τη σκηνή του 4^{ου} αι. π.Χ. (Doerpfeld-Reisch πίν. 4, όπως αναφέρεται στο Townsend 1986, 422)

Το θέατρο εγκαταλείφθηκε μετά το τέλος της αρχαιότητας και σταδιακά καλύφθηκε από επιχώσεις.

Το έργο της αποκατάστασης

Οι πρώτες εργασίες στο Θέατρο έγιναν υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα W. Wurster. Περιλάμβαναν ένα εκτεταμένο πρόγραμμα συγκολλήσεων και σφραγίσεων λίθων στο κοίλο, με χρήση, ενίοτε, ορειχάλκινων συνδέσμων²⁴¹.

²³⁵ Ό.π., 100

²³⁶ Παπασταμάτη-φον Μόοκ 2018, 101

²³⁷ Ό.π., 93

²³⁸ Townsend 1986, 433 και Doerpfeld, όπως αναφέρεται στο Townsend 1986, 423

²³⁹ Παπασταμάτη-φον Μόοκ 2018, 104

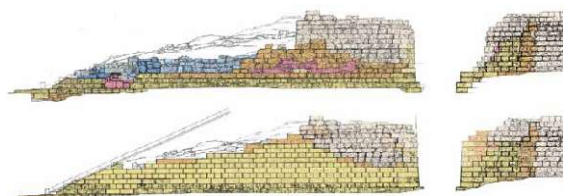
²⁴⁰ Ό.π., 106, Μπολέτης, Αρχαίο θέατρο Διονύσου Επιστημονικό δελτίο

²⁴¹ Κορρές 1980, 9-11

Οι εργασίες συνεχίστηκαν το 1982 με τον Μ. Κορρέ και αφορούσαν στη συμπλήρωση όλων των σπασμένων, μετατοπισμένων πλακών της ορχήστρας εκτός δύο λευκών στη νοτιοανατολική πλευρά του ρόμβου, οι οποίες αφέθηκαν για να μελετηθούν περαιτέρω. Χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα διαφορετικά είδη μαρμάρου με κριτήριο την ομοιότητα ως προς το χρώμα και τη δομή με τα αρχικά. Για το λευκό επιλέχθηκε το λευκό μάρμαρο Διονύσου. Για το κυανίζον χρησιμοποιήθηκε κυανίζον μάρμαρο Κοκκινάρά. Για το αρχαίο πράσινο Καρύστου-Cirrollino επιλέχθηκε πράσινο Στύρων. Για το ερυθρό έγινε χρήση ερυθρού μάρμαρου Ερμιόνης. Αν και με το χρόνο θα μειωθούν οι χρωματικές διαφορές, τα αρχικά τμήματα μαρμάρων από τα σύγχρονα θα διακρίνονται από την επεξεργασία. Τα ρωμαϊκά φέρουν κάτω επιφάνεια κυρτή και αδρά εργασμένη με βελόνι, πλευρική επιφάνεια λοξότμητη και δουλεμένη με λεπτότερο βελόνι. Τα νέα έχουν μικρότερο πάχος, επίπεδη κάτω επιφάνεια και παράλληλη προς την άνω, ίχνη δισκοπρίονου και η πλευρική τους επιφάνεια είναι ορθότμητη²⁴².

Το ανάλημμα της ανατολικής παρόδου είχε απολέσει την επένδυση από ασβεστόλιθο από την πειραϊκή ακτή και είχε μείνει μόνο με την εσωτερική δομή από κροκαλοπαγές πέτρωμα, η οποία συνεχώς φθειρόταν. Το 1981 τα στατικά προβλήματα και η περαιτέρω κατάρρευση των λίθων κατέστησαν απαραίτητη τη στερέωση και μερική αποκατάσταση. Η αρχιτέκτων Ε. Μακρή εκπόνησε τη σχετική μελέτη στερέωσης. Η έγκριση της εν λόγω μελέτης οδήγησε στην εκτέλεση του έργου που διήρκεσε από το 1995 ως το 2003. Επιβλέπουσες υπήρξαν η αρχιτέκτων Α. Σαμαρά και η αρχαιολόγος Χρ. Παπασταμάτη-φον Μόοκ και συνεργάτης ο σχεδιαστής Δ. Κουλιάδης.

Ο πειραϊκός ακτίτης για την επένδυση εξορύχθηκε από το οικόπεδο του Χατζηκυριάκειου Ιδρύματος στον Πειραιά. Δεν κατέστη δυνατό να βρεθεί λατομείο με το αναγκαίο κροκαλοπαγές πέτρωμα και αποφασίστηκε η αντικατάσταση του φυσικού λίθου με τεχνητό.

Εικ. 85: Όψεις του αναλήμματος της ανατολικής παρόδου. Σχέδια αποτύπωσης (επάνω) και πρότασης αναστήλωσης (κάτω) (Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 6)

Εικ. 86: Το ανάλημμα της ανατολικής παρόδου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών (ό.π., 7)

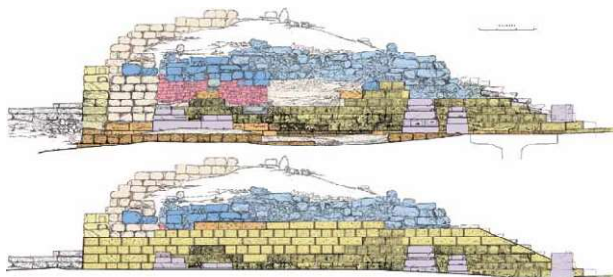
Ο τοίχος του αναλήμματος ανακατασκευάστηκε ως τη δεκάτη τρίτη σειρά σε ύψος με βαθμιδωτή διαμόρφωση. Το δυτικότερο τμήμα του τοίχου αποκαταστάθηκε ως το σωζόμενο ύψος, επειδή η επίστεψη δεν τεκμηριωνόταν

²⁴² Κορρές 1982, 15

επιστημονικά. Πέρα από τους λίθους που τοποθετήθηκαν, κατασκευάστηκαν νέα σκαλοπάτια στην κλίμακα σε επαφή με το ανάλημμα και συμπληρώματα αρχαίων λίθων. Για να διακρίνεται το σύγχρονο από το αυθεντικό τμήμα του αναλήμματος τοποθετήθηκε λεπτή ταινία φύλλου μολύβδου σε εσοχές των κάτω και πλαϊνών πλευρών των νέων πειραϊκών λίθων. Η αναστρεψιμότητα της αποκατάστασης πραγματοποιήθηκε με την τοποθέτηση εύκαμπτης μεμβράνης μεταξύ των αρχαίων και των σύγχρονων τμημάτων.

Σύμφωνα με τροποποίηση της μελέτης που κατέστη αναγκαία για τη μορφή του ανατολικού τμήματος του αναλήμματος στερεώθηκαν κροκαλοπαγείς λίθοι του νοτιότερου τμήματος του ανατολικού πλευρικού αναλήμματος του κοίλου, στεγανώθηκε το ίδιο τμήμα, ενώ ακολούθησαν επιχωματώσεις και διευθέτηση των ομβρίων πίσω του.

Οι εργασίες αποκατάστασης συνεχίστηκαν με το ανάλημμα της δυτικής παρόδου, όπου διατηρούνταν χαμηλό μόνο τμήμα του. Η αρχιτέκτων Ε. Σαμαρά με τον σχεδιαστή Γ. Κουλιάδη εκπόνησαν την αρχιτεκτονική μελέτη και ο πολιτικός μηχανικός Κ. Ζάμπας τη στατική μελέτη στερέωσης των καταλοίπων. Οι εργασίες διήρκεσαν από το 2002 ως το 2005.

Εικ. 87: Σχέδια αποτύπωσης και πρότασης αποκατάστασης του δυτικού πλευρικού αναλήμματος (Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 8)

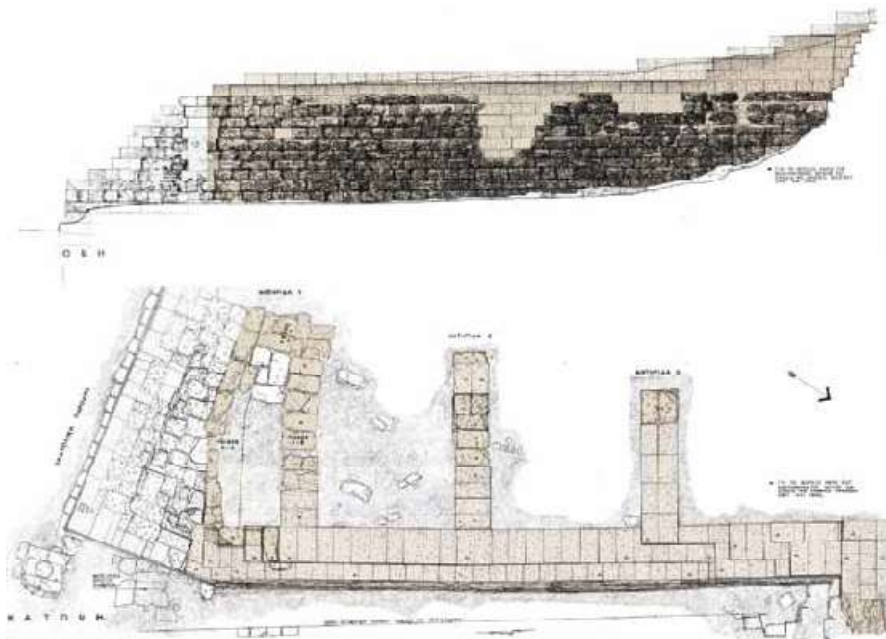
Εικ. 88: Το ανάλημμα της δυτικής παρόδου μετά την αποκατάσταση. Σε πρώτο πλάνο, το αναστηλωμένο βάθρο του ποιητή Αστυδάμαντα (ό.π., 9)

Το ανάλημμα αποκαταστάθηκε ως την έβδομη στρώση λίθων και ως το επίπεδο του κεκλιμένου στηθαίου κατ' αναλογία με αυτό της ανατολικής παρόδου. Εκτός από τους λίθους που τοποθετήθηκαν και συμπληρώθηκαν, στην κλίμακα σε επαφή με το ανάλημμα κατασκευάστηκε νέο σκαλοπάτι, συμπληρώθηκαν δυο υφιστάμενα και εντάχθηκε ένα διάσπαρτο. Στερεώθηκαν κροκαλοπαγείς λίθοι της θεμελίωσης στο κεντρικό τμήμα και τη νοτιοδυτική γωνία του αναλήμματος. Για τη διάκριση μεταξύ αρχαίου και σύγχρονου τμήματος ακολουθήθηκε η ίδια διαδικασία με την ανατολική πάροδο. Για τη στεγάνωση τοποθετήθηκε ειδική μεμβράνη στην εσωτερική παρειά για να κατευθύνονται τα ύδατα από τον πυθμένα σε υπόγειο αγωγό δυτικά του αναλήμματος.

Η ίδια ομάδα εκπόνησε συμπληρωματική μελέτη το 2005 μετά από ταύτιση του καταληκτήριου λίθου επίστεψης του αναλήμματος στο θεμέλιο του βήματος του Φαίδρου. Αποκατέστησε το τμήμα της επίστεψης, το εκεί βάθρο του ποιητή

Αστυδάμαντα και συμπλήρωσε τμήμα του περιμετρικού διαδρόμου της ορχήστρας²⁴³.

Το χαμηλό σωζόμενο ύψος των πλευρικών αναλημμάτων του κοίλου είχε ως αποτέλεσμα τα όμβρια ύδατα να πλημμυρίζουν τους τοίχους και το εσωτερικό. Για να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο η αρχιτέκτων Α. Σαμαρά και η αρχαιολόγος Χρ. Παπασταμάτη-φον Μόοκ, σε συνεργασία με τον σχεδιαστή Δ. Κουλιάδη και τον πολιτικό μηχανικό Κ. Ζάμπα, συνέταξαν τη μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης του ανατολικού πλευρικού αναλήμματος, την οποία το ΚΑΣ ενέκρινε το 2008.

Εικ. 89: Η εγκεκριμένη πρόταση αποκατάστασης του ανατολικού πλευρικού αναλήμματος (Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 17)

Προτάθηκε η τοποθέτηση νέων κροκαλοπαγών τεχνητών λίθων σύμφωνα με την κλίση της επίχωσης πίσω από το ανάλημμα, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η στεγάνωση των ανώτερων τμημάτων του αναλήμματος και η απορροή των ομβρίων υδάτων προς την ορχήστρα. Συγχρόνως θα συμπληρωθούν με νέες και αρχαίες διάσπαρτες λιθόπλινθους τα αποδομημένα τμήματα του τοίχου και τα ελλείποντα τμήματα των κροκαλοπαγών λίθων θα συμπληρωθούν επιτόπου με χύτευση συμπληρωμάτων. Αφού τοποθετηθούν οι λιθόπλινθοι και τα συμπληρώματα των αρχαίων, η εσωτερική παρειά του τοίχου και ο χώρος γύρω από τις αντηρίδες θα στρωθεί με επίχωση αποτελούμενη από κιμηλόχωμα με μικρό ποσοστό τσιμέντου και με κλίση προς την ορχήστρα, έτσι ώστε να διευθετηθούν τα όμβρια²⁴⁴.

Το 2009 άρχισαν στερεωτικές εργασίες με χρηματοδότηση από τα ΠΕΠ Αττικής και το Γ' ΚΠΣ. Προβλήματα στη χρηματοδότηση είχαν ως αποτέλεσμα το έργο να συνεχιστεί το 2012 και να ενταχθεί στο Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων από το 2013. Η υλοποίηση της αναστήλωσης έχει ανατεθεί στην αρχιτέκτονα Α. Σαμαρά και περιλαμβάνει την συμπλήρωση του αναλήμματος και των αντηρίδων εσωτερικά του καθ' ύψος για αντιστήριξη της επίχωσης και διευθέτηση των ομβρίων προς την

²⁴³ Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως, 2009, 8-10

²⁴⁴ Ό.π., 8-11

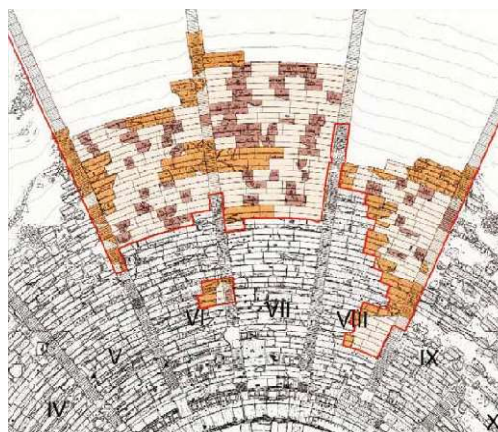
ορχήστρα, την αποκατάσταση των κατεστραμμένων τμημάτων σύνδεσης αντηρίδων και αναλήμματος για ενίσχυση της στατικότητας, τη διαμόρφωση νέας επίχωσης στο ύψος των αποκατεστημένων τμημάτων, την αναβάθμιση και καλύτερη κατανόηση του μνημείου²⁴⁵.

Το ανώτερο τμήμα του κοίλου του θεάτρου είχε έντονα διαταραγμένη εικόνα επειδή τα κατά χώρα σωζόμενα εδώλια βρίσκονταν μαζί με διάσπαρτα ή θραύσματα σε τυχαίες θέσεις. Το 2003 οι αρχιτέκτονες Κ. Μπολέτης και Κ. Ασλανίδης και ο αρχαιολόγος Μ. Μαυροειδόπουλος συνέταξαν τη μελέτη αποκατάστασής του. Σύμφωνα με αυτή κάθε κερκίδα θα συμπληρωθεί ως το επίπεδο του ανώτερου σωζόμενου εδωλίου με είτε ακέραια είτε συμπληρωμένα διάσπαρτα εδώλια ή εντελώς νέα.

Οι κατώτερες περιοχές θα παραμείνουν όπως είναι. Οι ανώτερες θα συμπληρωθούν ως το σημείο που είναι απαραίτητο ώστε να εδράζεται με ασφάλεια το ανώτερο επιτόπου σωζόμενο εδώλιο. Στις τρεις ακραίες προς τα ανατολικά κερκίδες δεν θα ισχύσει το παραπάνω, αλλά προκρίθηκε μια κλιμακωτή διάταξη κατ' αναλογία με αυτή της δυτικής πλευράς. Θα περιληφθούν τα επιτόπου σωζόμενα εδώλια με συμπλήρωση ή συγκόλληση, ανάλογα με το τι απαιτείται, διάσπαρτα εδώλια και καινούργια από λίθο Πιτσών Κορινθίας (εγκεκριμένος υποκατάστατος λίθος). Υπολογίζεται ότι το αρχαίο υλικό στα τμήματα που θα συμπληρωθούν είναι περίπου το 50% και με αυτή την λογική έγινε η κατανομή του διάσπαρτου υλικού στις δεκατρείς κερκίδες.

Εικ. 90: Σταδιακή αποκατάσταση του κοίλου. Η κατώτερη περιοχή θα παραμείνει ως έχει, ενώ οι υπόλοιπες θα αποκατασταθούν σε διαδοχικά στάδια (Α, Β, Γ, Δ) (Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 20)

Εικ. 91: Η εγκεκριμένη πρόταση αποκατάστασης του κεντρικού τομέα Α. Με πορτοκαλί εικονίζονται οι λίθοι που διατηρούνται στη θέση τους, με καφέ οι διάσπαρτοι αρχαίοι λίθοι που επανεντάσσονται και με υπόλευκο οι νέοι (ό.π., 21)

Το πρυνές πάνω από τα εδώλια και η προέκταση των κερκίδων θα διαμορφωθούν ως το ύψος του Περιπάτου, προκειμένου να καθιστούν σαφή τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά του θεάτρου.

Οι εργασίες ξεκίνησαν από τις τρεις κεντρικές κερκίδες και μετά συνεχίστηκαν εκατέρωθέν τους (εικ. 90). Από το 2004 ως το 2009 έγιναν επεμβάσεις σε 6 σειρές

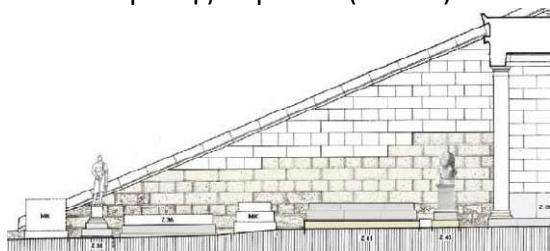
²⁴⁵ Σαμαρά 2015, 78-81. Σύμφωνα με πληροφορίες του Κλ. Ασλανίδη το έργο έχει σε μεγάλο βαθμό ολοκληρωθεί.

της κεντρικής κερκίδας²⁴⁶. Το έργο, με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Κλ. Ασλανίδη μέχρι το 2015 και του Κ. Μπολέτη στη συνέχεια, συνεχίζεται έως και το 2020, όπως προκύπτει από την έγκριση εκτέλεσης εργασιών για το συγκεκριμένο έτος²⁴⁷.

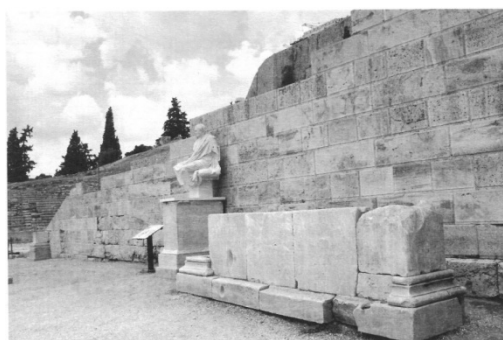
Οι τελευταίες εργασίες αποκατάστασης αφορούν στα ανιδρυμένα αγάλματα στην ανατολική πάροδο.

Συγκεκριμένα, η εύρεση ενεπίγραφου βάθρου αγάλματος του ποιητή Μενάνδρου επιβεβαίωσε την πληροφορία του Πausανία για ύπαρξη αγάλματός του στο θέατρο²⁴⁸. Το πρωτότυπο άγαλμα θεωρήθηκε χαμένο, όμως πολλά αντίγραφά του έγιναν από τους Ρωμαίους, θαυμαστές του έργου του Μενάνδρου. Η έρευνα της αρχαιολόγου Χ. Παπασταμάτη-Φον Μόοκ ταύτισε τον αγαλματικό τύπο και η αποκατάσταση του μνημείου έγινε στο πανεπιστήμιο του Goettingen. Η θέση του ταυτίστηκε μπροστά στο ανάλημμα της παρόδου.

Μελέτη αποκατάστασης για το συγκεκριμένο μνημείο (Z40) και για δεύτερο βάθρο άγνωστου ποιητή (Z35) εγκρίθηκε από το ΚΑΣ το 2008. Για το βάθρο του Μενάνδρου εγκρίθηκε η συνολική αποκατάσταση με κατασκευή των δυο χαμένων βαθμίδων από πειραϊκό ακτίτη και γκρίζο μάρμαρο και συμπλήρωση του πίσω τμήματός του με λευκό μάρμαρο Διονύσου. Για το άγαλμα προβλέφθηκε η χρήση χυτού αντιγράφου και κατασκευή της μήτρας από εκμαγείο από το Goettingen της Γερμανίας. Τέλος, για το βάθρο του αγνώστου ποιητή εγκρίθηκε η ένταξη στο μνημείο των δυο υφιστάμενων αρχαίων βαθμίδων και η θέση του ταυτίστηκε στο δυτικό άκρο της παρόδου (εικ. 92).

Εικ. 92: Αναπαράσταση της ανατολικής παρόδου του θεάτρου (Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 26)

Εικ. 93: Η ανατολική πάροδος με την αποκατάσταση μνημείου του Μενάνδρου το 2012 (Παπασταμάτη-φον Μόοκ 2018, 114)

Σκοπός της αποκατάστασης των δύο μνημείων είναι η ανάδειξη της λειτουργίας της παρόδου ως κύριας εισόδου του θεάτρου και ως χώρου ανίδρυσης αγαλμάτων ποιητών της δραματικής ποίησης. Συγχρόνως η επιστημονική γνώση γίνεται με τρόπο εποπτικό, αγαθό για τον επισκέπτη²⁴⁹.

²⁴⁶ Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 20-21

²⁴⁷ 4η Τροποποίηση της αρ. πρωτ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/64098/38127/ 2201/778/17-3-2017 Υπουργικής Απόφασης περί Έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Αναστήλωση αρχαίου θεάτρου Διονύσου»

²⁴⁸ Πausανίας I, 21, 1

²⁴⁹ Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 25-26

Αρχαίο θέατρο Θορικού

Το θέατρο βρίσκεται στη βορειοανατολική ακτή της Λαυρεωτικής σε απόσταση περίπου 50 χιλιομέτρων από την Αθήνα. Είναι κτισμένο στην πλαγιά του λόφου Βελατούρι, δίπλα στον οικισμό του αρχαίου δήμου των Θορικίων. Στο δυτικό του άκρο ήταν κατασκευασμένος ναός στο Διόνυσσο, από τον οποίο σώζονται μόνο τα θεμέλια και στο ανατολικό, θρανίο λαξευμένο στο βράχο ερμηνεύεται ως βωμός. Είναι κατασκευασμένο από ντόπιο φαιοπράσινο ασβεστόλιθο. Πρόκειται για ένα από τα αρχαιότερα θέατρα που χρονολογείται στα τέλη του έκτου αιώνα π.Χ.²⁵⁰ ή στον πέμπτο²⁵¹.

Εικ. 94: Άποψη του λόφου Βελατούρι με το θέατρο (Ανδρίκου 2018, 126)

Εικ. 95: Κάτοψη του θεάτρου και των γειτονικών κατασκευών (ό.π.)

Η ορχήστρα είχε διαμορφωθεί πριν από τα μέσα του πέμπτου αιώνα σε ορθογώνιο άνδρo. Στη νότια πλευρά της πλαισιώνεται από αναλημματικό τοίχο, τα άκρα του οποίου είναι θεμελιωμένα στο βράχο. Ο δεύτερος αναλημματικός τοίχος χρονολογείται στο δεύτερο μισό του πέμπτου αιώνα, αποτελείται από αδρά πελεκημένους λίθους και ήταν παράλληλος προς τον πρωιμότερο που είχε καταρρεύσει. Χάρη σ' αυτόν η επιφάνεια της ορχήστρας αυξήθηκε σε 443 τ.μ.²⁵².

²⁵⁰ Οικονομάκου, Θορικός στη Λαυρεωτική 1

²⁵¹ Ανδρίκου 2018, 126, 129, Ανδρίκου, Αρχαίο θέατρο Θορικού

²⁵² Ό.π., 127

Το λίθινο κοίλο είναι επίμηκες και χωρίζεται σε δύο τμήματα, από τα οποία το άνω είναι πρωιμότερο και χρονολογείται στο δεύτερο μισό του πέμπτου αιώνα. Στα άκρα είναι θεμελιωμένο στο βράχο, ενώ στο μέσο έχει προστεθεί επίχωση. Δυο κλίμακες το χωρίζουν σε τρία άνισα τμήματα. Η κεντρική κερκίδα είναι ευθεία, ενώ η ανατολική και δυτική καμπύλες. Κάθε κερκίδα έχει 21 σειρές εδωλίων. Οι κλίμακες είναι στενές και απότομες. Η πρόσβαση στο κοίλο γίνεται από τις δύο παρόδους.

Το άνω κοίλο χρονολογείται στο δεύτερο μισό ή στα τέλη του τέταρτου αιώνα με κατασκευή νέου αναλήμματος που ακολουθούσε το ανάλημμα του κάτω κοίλου. Ο ενδιαμέσος χώρος επιχώθηκε για να μπορούν οι θεατές να κάθονται στην κεκλιμένη επιφάνειά του ή σε ξύλινα ικρία, σε 10-12 σειρές. Η πρόσβαση γινόταν από δυο εισόδους βόρεια του αναλήμματος. Η ανατολική ήταν λιθόστρωτος διάδρομος, ενώ η δυτική γέφυρα στηριζόταν σε οξυκόρυφο τόξο. Η κατασκευή του άνω κοίλου είχε αποτέλεσμα της αύξηση της χωρητικότητας του θεάτρου από 2000 σε 3200 θεατές²⁵³.

Δεν υπήρχε σκηνικό οικοδόμημα²⁵⁴.

Το έργο της αποκατάστασης

Το 2001 η Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων αποκατέστησε την ανατολική κερκίδα. Από το 2011 οι εργασίες συνεχίζονται στην κεντρική και δυτική κερκίδα²⁵⁵. Το 2012 και 2013 υποστηρίχτηκε το ανάλημμα της ορχήστρας με τη δημιουργία «κουρτίνας» μικροπασσάλων νότια του και πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης των εδωλίων στις τέσσερις κατώτερες σειρές της δυτικής κερκίδας²⁵⁶.

Η ανατολική κερκίδα αποκαταστάθηκε πλήρως μαζί με το παρακείμενο τμήμα του αναλήμματος. Η κεντρική και δυτική φαίνεται να στερεώθηκαν και συντηρήθηκαν.

Σήμερα ο χώρος είναι επισκέψιμος μετά από συνεννόηση με την Εφορεία Ανατολικής Αττικής²⁵⁷.

Εικ. 96: Τμήμα του κοίλου μετά τη στερέωση μέρους των εδωλίων (Ανδρίκου 2018, 135)

Εικ. 97: Το θέατρο Θορικού το 2018 (<https://www.youtube.com/watch?v=63bk4-eIXJU>)

²⁵³ Ό.π., 128-9

²⁵⁴ Ό.π., 128

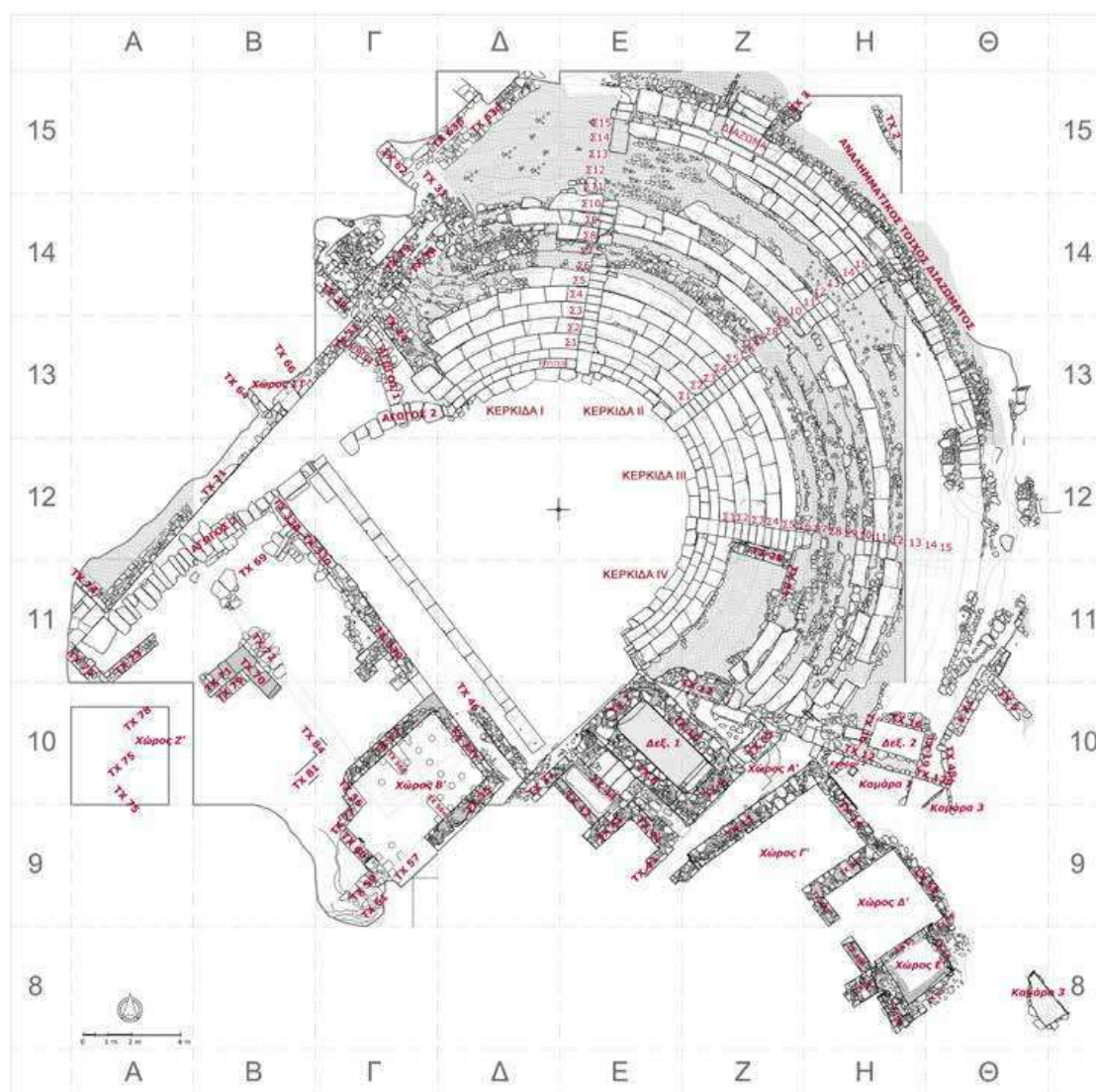
²⁵⁵ Ανδρίκου 2018, 135

²⁵⁶ Ό.π., Καρασάββα 2013, 86

²⁵⁷ Οικονομάκου, Θορικός στη Λαυρεωτική 2

Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας

Το θέατρο βρίσκεται στις υπώρειες της νοτιοδυτικής πλαγιάς της ακρόπολης της Καρθαίας στη σημερινή θέση Πόλες. Κατασκευάστηκε στα μέσα του τέταρτου αιώνα π.Χ.. Υπολογίζεται ότι μπορούσε να φιλοξενήσει 800 ή 880 θεατές²⁵⁸.

Εικ. 98: Κάτοψη του θεάτρου: υφιστάμενη κατάσταση πριν την αποκατάσταση (σχέδιο Μ. Ματθαίου, Μ. Παταπατίου, Δ. Μαυροκορδάτου, αρχείο Ε.Ε., όπως παρατίθεται στο Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2017, σχέδιο 3)

Το κοίλο χωρίζουν τρεις κλίμακες σε τέσσερις κερκίδες. Έχει δεκαπέντε σειρές εδωλίων. Σε κάθε σειρά τους αντιστοιχούν δύο βαθμίδες κλιμάκων. Το σύνολο των βαθμίδων είναι 32 με τα τελευταία δύο σκαλοπάτια να είναι για χρήση στο διάζωμα που έστεφε το κοίλο. Στη βάση της πρώτης σειράς βρίσκεται υποπόδιο. Πάνω από την ανώτερη σειρά εδωλίων βρίσκεται πλακόστρωτο διάζωμα. Η πρώτη σειρά εδωλίων δεν διαφέρει από τις άλλες. Τα εδώλια κατασκευάστηκαν με μια πλάκα για το κάθισμα και μια λιθόπλινθο για την πλάτη. Η πλάκα είναι από σχιστόλιθο, ενώ οι

²⁵⁸ Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2017, 8-9, Μπουρνιά-Σημαντώνη, Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας, Σημαντώνη-Μπουρνιά - Πανάγου, 2016, 489, 496

λιθόπλινθοι από λευκό σιπολίνη και σχιστόλιθο και σπάνια γκριζο ασβεστόλιθο. Ανάμεσα στο έδαφος και τα εδώλια μεσολαβεί λεπτό στρώμα αργών λίθων²⁵⁹.

Τα αναλήμματα δεν είναι συμμετρικά κατασκευασμένα. Το νοτιοανατολικό (δεξιό) αποτελείται από ένα τοίχο ενώ το βορειοδυτικό (αριστερό) από τέσσερις. Είναι κατασκευασμένοι εν ξηρώ από ορθογωνισμένους σχιστόλιθους.

Ο αναλημματικός τοίχος που στέφει το κοίλο είναι κατασκευασμένος από αργούς σχιστόλιθους μικρών διαστάσεων εν ξηρώ²⁶⁰.

Από τις παρόδους δεν σώζονται στοιχεία. Στην αριστερή (βορειοδυτική) πλευρά έχει εντοπιστεί τοίχος που καθιστά αδύνατη την είσοδο από εκεί. Αν είναι σύγχρονος με το θέατρο η είσοδος θα γινόταν από το χώρο μεταξύ τοίχου και σκηνής. Στην δεξιά (νοτιοανατολική) πλευρά υφίστανται δυο χώροι για τα λουτρά, ένα πηγάδι και μια δεξαμενή. Πρόσβαση στο θέατρο παρείχε και κλίμακα με τρεις βαθμίδες στην κορυφή της δεύτερης κερκίδας²⁶¹.

Η ορχήστρα είχε σχήμα πλήρους κύκλου. Το δάπεδο της θα ήταν από πατημένο χώμα, αφού δεν σώζονται ίχνη επίστρωσης ή διαμόρφωσης. Στην περιφέρειά της και προς το κοίλο εντοπίζεται αγωγός ομβρίων (αγωγός 1). Τα πλευρικά τοιχεία αποτελούνται από αδρά δουλεμένους λίθους. Ο πυθμένας διαμορφώνεται από λεπτές σχιστολιθικές πλάκες. Καλύπτεται με επιμήκεις ορθογώνιες πλάκες μόνο στην προέκταση των κλιμάκων. Από το αριστερό άκρο του αγωγού 1 ξεκινά ο ευθύγραμμος αγωγός 2 που περνά αριστερά της σκηνής και μεταφέρει τα ύδατα εκτός του θεάτρου σε αδιευκρίνιστη περιοχή. Καλύπτεται με ανόμοιου μεγέθους και σχήματος επιμήκεις σχιστολιθικές πλάκες²⁶².

Η σκηνή έχει τουλάχιστον τρεις φάσεις. Η πρώτη είναι σύγχρονη με το κοίλο. Τότε κατασκευάστηκε ένας ορθογώνιος χώρος, από τον οποίο σώζεται σε καλή κατάσταση μόνο τμήμα τοίχου της πρόσοψης. Ο τοίχος είναι κατασκευασμένος από τοπικό σχιστόλιθο χωρίς συνδέσμους ή συνδετικό υλικό. Στο μέσο του περίπου διακρίνεται αρμός και η υπόθεση είναι ότι εκεί βρισκόταν η θύρα. Από τον βορειοδυτικό πλευρικό τοίχο σώζεται μόνο το σημείο που συμπλέκεται με τον τοίχο της πρόσοψης και το θεμέλιο στον υπόλοιπο. Το νοτιοανατολικό τμήμα της σκηνής έχει καταστραφεί από το μεταγενέστερο λουτρό.

Η δεύτερη φάση χρονολογείται μάλλον στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Τότε ο τοίχος της πρόσοψης επεκτείνεται και προς τις δύο κατευθύνσεις με λαξεμένες, ορθογώνιες επί το πλείστον, λιθοπλίνθους από λευκό σιπολίνη. Η επέκταση προς βορειοδυτικά συνδέεται με τον αρχικό τοίχο, ενώ από αυτή στα νοτιοανατολικά δε σώζεται το σημείο επαφής. Δυο λιθόπλινθοι της τελευταίας επέκτασης φέρουν επιγραφή. Η σκηνή αποκτά προσκήνιο από το οποίο σώζεται ο λίθινος στυλοβάτης. Σύμφωνα με τα σωζόμενα ίχνη έφερε δέκα κίονες και δυο πεσσούς στα άκρα.

Η τρίτη φάση χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Τότε κλείνεται η θύρα της πρόσοψης και ανοίγεται νέα νοτιότερα, ανακατασκευάζεται ο τοίχος της πρόσοψης, από τον οπίσθιο τοίχο της σκηνής απομένει μόνο το θεμέλιο και κατασκευάζονται οι χώροι των λουτρών νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά της σκηνής²⁶³.

²⁵⁹ Ό.π., 9-10

²⁶⁰ Ό.π., 10

²⁶¹ Ό.π., 11

²⁶² Ό.π., 12-13

²⁶³ Ό.π., 13-15

Το έργο της αποκατάστασης

Από το 2011 έως το 2015 η Επιστημονική Επιτροπή για τη «στερέωση και ανάδειξη μνημείων αρχαίας Καρθαίας Κέας» πραγματοποίησε στην Καρθαία με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ έργο με αντικείμενο, αναφορικά με το θέατρο, την πλήρη αποκάλυψη, καταγραφή, μελέτη και στερέωσή του, τη διευθέτηση των ομβρίων υδάτων και τη διαμόρφωση διαδρομής επισκεπτών²⁶⁴.

Η μελέτη του έργου «Στερέωση και ανάδειξη θεάτρου αρχαίας Καρθαίας Κέας» εκπονήθηκε από την αρχιτέκτονα – μηχανικό Λουκία Λάσκαρη με χρηματοδότηση από το σωματείο «Διάζωμα»²⁶⁵.

Οι εργασίες στερέωσης και ανάδειξης πραγματοποιήθηκαν αμέσως μετά την έγκριση της μελέτης από το ΚΑΣ τον Οκτώβριο του 2015²⁶⁶.

Εικ. 99: Το θέατρο μετά από τις εργασίες από ΝΔ (2016) (Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2017, εικ. 54)

Στο κοίλο περιλάμβαναν τη συμπλήρωση και ανάταξη του καμπύλου αναλήμματος στο διάζωμα, έτσι ώστε να συγκρατείται το πρανές και να διευθετούνται τα όμβρια ύδατα, τη συμπλήρωση των πλευρικών αναλημμάτων καθ' ύψος, προκειμένου να συγκρατηθούν τα πρανή και τα εδώλια. Τα εδώλια συγκολλήθηκαν και ανατάχθηκαν, έτσι ώστε να προστατευτούν από τη φθορά και να αναδειχτεί η γεωμετρία του θεάτρου και εμπλουτίστηκαν με αρχαίες λιθόπλινθους και εδώλια που περισυνελέγησαν, έτσι ώστε να συμπληρωθεί η εικόνα του θεάτρου και να προστατευθεί το θεμέλιο. Οι πλάκες των εδωλίων συμπληρώθηκαν σημειακά με τεχνητό λίθο²⁶⁷, έτσι ώστε να προστατευτούν οι σπασμένες, να δοθεί πληρέστερη εικόνα του θεάτρου και να κινούνται οι επισκέπτες χωρίς κίνδυνο για τους ίδιους και το μνημείο. Για τους ίδιους λόγους συμπληρώθηκε θεμέλιο από αργολιθοδομή όπου ήταν φθαρμένο και με ειδικής σύνθεσης κονίαμα όπου σωζόταν το αυθεντικό. Τέλος διαμορφώθηκε χωμάτινο

²⁶⁴ Ό.π., 5-6

²⁶⁵ Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας

²⁶⁶ Ό.π., 20

²⁶⁷ Επελέγη αντί για σχιστόλιθο για οικονομικούς λόγους. Οι πλάκες για τον εύριπο (αγωγό 1), τον αγωγό 2 και τη σκηνή ήταν από σχιστόλιθο και προέρχονταν από περισυλλογή.

πρανές στο ανώτερο άκρο της κερκίδας Ι, η οποία σ' εκείνο το σημείο ήταν απογυμνωμένη²⁶⁸.

Στην ορχήστρα το έδαφος διαμορφώθηκε σε επίπεδο με μικρή κλίση προς τον αγωγό 1 και η επιφάνεια καλύφθηκε με αργιλόχωμα. Ανατάχθηκε πλάκα του πλευρικού τοιχίου του ευρίπου και συμπληρώθηκαν οι υπόλοιπες με ασύμμετρες σχιστολιθικές για λόγους προστασίας και ανάδειξης της περιφέρειας της ορχήστρας. Πλάκα που κάλυπτε τον εύριπο συγκολλήθηκε. Τέλος συμπληρώθηκαν οι πλάκες που κάλυπταν τον αγωγό 2 προκειμένου να μην επιχωθεί²⁶⁹.

Εικ. 100: Η ορχήστρα, ο αγωγός 1 και η σκηνή μετά από τις εργασίες, από ΒΑ (2016) (Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2017, εικ. 59)

Στο σκηνικό οικοδόμημα ανατάχθηκαν οι λιθόπλινθοι του πλευρικού τοίχου για να αποκατασταθεί η γεωμετρία του κτηρίου και τοποθετήθηκαν αρχαίες λιθόπλινθοι από περισυλλογή στη γωνία τοίχων για να δηλωθεί η κάτοψή του. Για τον τελευταίο λόγο συμπληρώθηκε και το θεμέλιο τοίχου. Η συμπλήρωση έγινε ως το επίπεδο της ευθυντηρίας και πραγματοποιήθηκε με άμορφο σχιστόλιθο και ασβεστόλιθο που περισυνελέγη και έμοιαζε με τον αυθεντικό. Τέλος δύο ενεπίγραφοι λιθόπλινθοι της δεύτερης φάσης του κτηρίου απομακρύνθηκαν και αντικαταστάθηκαν²⁷⁰.

Μέριμνα υπήρξε για συγκράτηση των επιχώσεων γύρω από το μνημείο επειδή η ορχήστρα βρίσκεται 2 μέτρα χαμηλότερα από τη σημερινή στάθμη του εδάφους. Δεν ήταν δυνατή η κατασκευή νέων αναλημμάτων παντού όπου ήταν απαραίτητο γιατί οι αρχαιότητες γύρω από το θέατρο δεν έχουν πλήρως αποκαλυφθεί. Στην περιοχή βόρεια της σκηνής όπου υφίστανται τοίχοι μη ανεσκαμμένων οικοδομημάτων προκρίθηκε η συμπλήρωσή τους καθ' ύψος ώστε να λειτουργήσουν ως αναλήμματα. Πιο ψηλά από το κοίλο κατασκευάστηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι και συμπληρώθηκε ένας αρχαίος προκειμένου να συγκρατείται το πρανές και να διευθετούνται τα όμβρια ύδατα. Όσα κατευθύνονται στο κοίλο καταλήγουν στον αγωγό 1²⁷¹.

²⁶⁸ Ό.π., 22

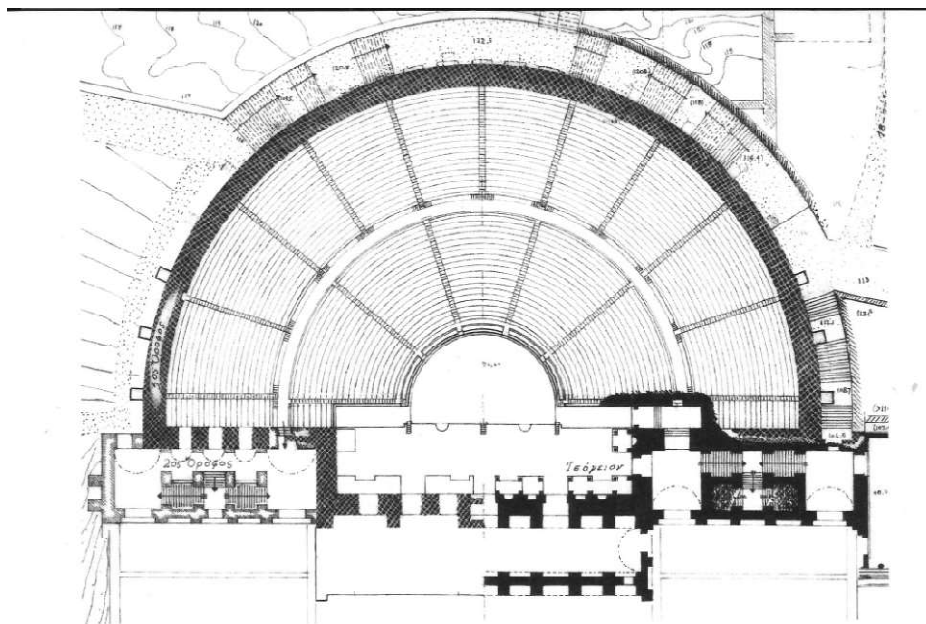
²⁶⁹ Ό.π., 22-23

²⁷⁰ Ό.π., 23

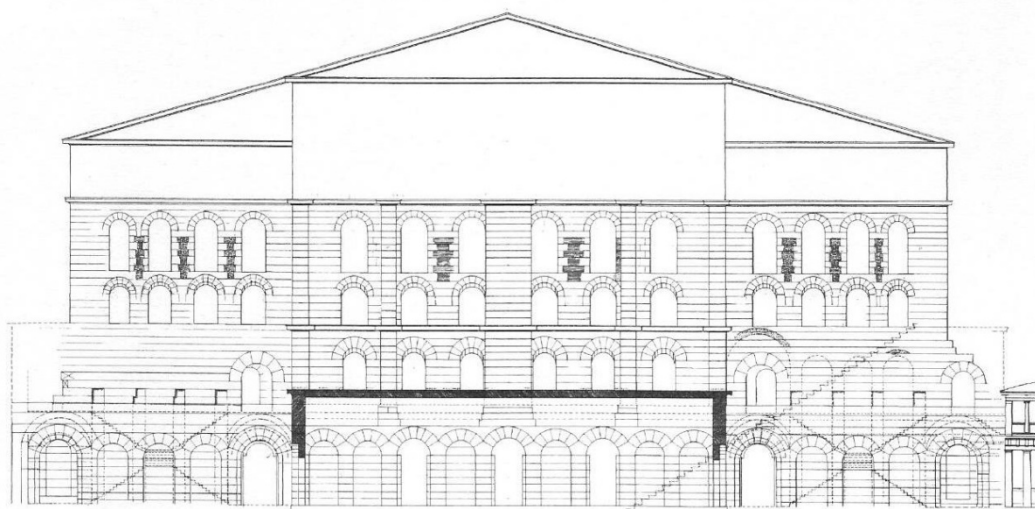
²⁷¹ Ό.π., 23-24

Ωδείο Ηρώδη Αττικού

Το ωδείο Ηρώδη του Αττικού βρίσκεται στην νότια πλαγιά της ακρόπολης της Αθήνας. Κατασκευάστηκε μεταξύ του 160 μ.Χ., χρονολογία θανάτου της συζύγου του Ηρώδη Ρηγίλλης, σε ανάμνηση της οποίας ανεγέρθηκε, και νωρίτερα του 173 μ.Χ., όταν ο Πausanias πιθανότατα έγραψε το έβδομο βιβλίο του, στο οποίο το αναφέρει²⁷².

Εικ. 101: Κάτοψη Ηρωδείου. Οι χώροι εκατέρωθεν της σκηνής είναι διώροφοι. Δεξιά φαίνεται το ισόγειο και αριστερά ο όροφος (Κορρές 2018, 228)

Εικ. 102: Πρόσοψη Ηρωδείου. Με διακεκομμένες γραμμές δηλώνονται οι κύριες διαμορφώσεις πίσω από τους τοίχους: κλιμακωτή διάταξη εδωλίων ως τον καμπύλο τοίχο και βαθμίδες των κλιμακοστασίων (Κορρές 2018, 230)

Οι τοίχοι και οι θόλοι του μνημείου είναι κατασκευασμένοι από πειραϊκό ακτίη²⁷³.

²⁷² Γώγος 2008, 97

²⁷³ Ό.π., 83

Διάζωμα χωρίζει το λαξευμένο στο βράχο μαρμάρινο κοίλο σε άνω και κάτω. Το κάτω διαιρούνταν σε πέντε κερκίδες από έξι κλίμακες και το άνω σε δέκα κερκίδες από έντεκα κλίμακες. Η πρώτη σειρά εδωλίων ήταν η προεδρία, με ερεισίνωτο και στα άκρα κάθε κερκίδας ερεισίχειρα. Πίσω από το μικρό διάδρομο που τη χωρίζει από την επόμενη ακολουθούσαν άλλες δεκαοκτώ²⁷⁴ ή δεκαεννέα σειρές²⁷⁵ με την τελευταία να φέρει και αυτή ερεισίνωτο. Και το επιθέατρο είχε δεκαεννέα σειρές εδωλίων²⁷⁶, με την ανώτερη να φέρει ερεισίνωτο. Η χωρητικότητα του ωδείου ήταν γύρω στους 5000 θεατές²⁷⁷, ενώ ο Μ. Κορρές²⁷⁸ υποστηρίζει ότι στο αρχικό οικοδόμημα ήταν 6000, αλλά η σημερινή μορφή του ωδείου δεν περιλαμβάνει τις ανώτερες, γι' αυτό και η χωρητικότητά του είναι 5000 θεατών.

Το αναστηλωμένο δάπεδο της ημικυκλικής ορχήστρας είναι καλυμμένο με άσπρες και κυανωπές πλάκες μάρμαρου σε σχήμα ρόμβου. Ζώνη λευκού μαρμάρου κάλυπτε τον αποχετευτικό αγωγό που οριοθετούσε την ορχήστρα προς το κοίλο²⁷⁹.

Στεγασμένοι ορθογώνιοι χώροι πρόσβασης στις παρόδους, το προσκήνιο και τα κλιμακοστάσια βρίσκονται ανατολικά και δυτικά του σκηνικού κτίσματος. Τα δωμάτια είχαν ψηφιδωτό δάπεδο. Κάθε κλιμακοστάσιο έφερε δεκατέσσερις βαθμίδες και κατέληγε σε οριζόντιο επίπεδο²⁸⁰.

Οι δύο πάροδοι αποτελούνται από δυο τμήματα: τα στεγασμένα με καμάρες (αυτά που ακουμπούν στους αναλημματικούς τοίχους του κάτω τμήματος του κοίλου) και τα ανοικτά (στην πρόσοψη του προσκηνίου)²⁸¹. Τα δάπεδά τους ήταν καλυμμένα με μάρμαρο²⁸².

Το λογείο ήταν υψωμένο κατά 1,5 μέτρο και το δάπεδό του ήταν ξύλινο. Σύμφωνα με τον Μ. Κορρέ²⁸³ και την Μ. Bieber²⁸⁴ στο πρόσθιο μέρος έφερε μηχανισμό για αυλαία, η οποία αναδύοταν από σχισμή του δαπέδου, ενώ ο Σ. Γώγος θεωρεί αυτή τη θεωρία σε μεγάλο βαθμό υποθετική²⁸⁵. Ο πρόσθιος τοίχος του προσκηνίου ήταν κτισμένος με πωρόλιθους και έφερε μαρμάρινη επένδυση. Μόνο η ανώτατη στρώση αποτελείται από μαρμαρίνους δόμους²⁸⁶.

Το σκηνικό οικοδόμημα είχε ύψος περίπου 28 μέτρα. Οι ογκώδεις τοίχοι του ήταν επί το πλείστον κατασκευασμένοι από πωρόλιθο και καλύπτονταν με μαρμαρίνες πλάκες²⁸⁷.

Η όψη προς το κοίλο είχε τρεις μνημειακές θύρες (εικ. 103). Ανάμεσα στην κεντρική πύλη και τις πλαϊνές και μεταξύ των πλαϊνών πυλών και των τοίχων υπήρχαν τέσσερα προεξέχοντα βάθρα με κορινθιακούς κίονες, παραστάδες και ιωνικούς θριγκούς (εικ. 104). Ίδια βάθρα μικρότερου μήκους υπήρχαν ανάμεσα στις

²⁷⁴ Γώγος 2008, 103

²⁷⁵ Κορρές 2013, 227

²⁷⁶ Κορρές 2013, 227, Travlos 1971, 378

²⁷⁷ Travlos 1971, 378, Γώγος 2008, 109

²⁷⁸ Ό.π.

²⁷⁹ Γώγος 2008, 110-111

²⁸⁰ Ό.π., 113

²⁸¹ Ό.π., 114

²⁸² Χανδακάς 2006, 83

²⁸³ 2013, 228-229

²⁸⁴ 1961, 214

²⁸⁵ Γώγος 2008, 118

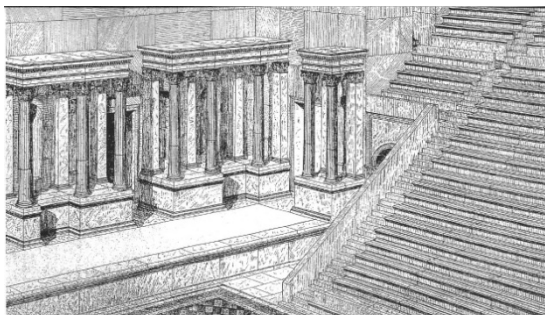
²⁸⁶ Ό.π., 116

²⁸⁷ Ό.π., 118, Κορρές 2018, 229-230

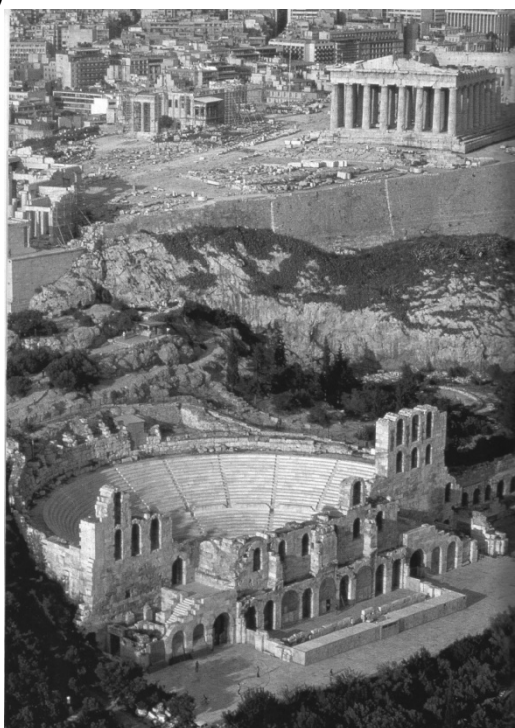
πύλες των στενών πλευρών και την πρόσθια πλευρά του προσκηνίου. Στο πίσω μέρος των βάθρων υπήρχαν κόγχες στις οποίες ήταν στημένα αγάλματα²⁸⁸.

Εικ. 103: Γενική άποψη της πρόσοψης της σκηνής και του προσκηνίου μετά την αναστήλωσή του στα μέσα του εικοστού αιώνα (Γώγος 2008, 120)

Εικ. 104: Αναπαράσταση εσωτερικού τμήματος του κτίσματος (Βερσάκης 1912, όπως παρατίθεται στο Κορρές 2018, 231)

Εικ. 105: Αεροφωτογραφία του ωδείου από νοτιοδυτικά (Μια σκηνή για το Διόνυσο Θεατρικός Χώρος & Αρχαίο Δράμα, 30)

Πάνω από την κεντρική πύλη βρίσκεται κόγχη ορθογώνιου σχήματος με τοξοειδή κάλυψη. Αριστερά και δεξιά της βρίσκονται από τρία τοξωτά ανοίγματα. Από το μοναδικό σωζόμενο άνοιγμα του τρίτου ορόφου προκύπτει ότι τα ανοίγματα του τρίτου και του τέταρτου ορόφου ακολουθούσαν τη διάταξη του δεύτερου.

Εκατέρωθεν της σκηνικής πρόσοψης και στο πρόσθιο τμήμα των κλιμακοστασίων υπήρχαν οκτώ τοξωτά ανοίγματα, τέσσερα στον τρίτο και άλλα τόσα στον τέταρτο όροφο²⁸⁹.

Στην πίσω (βόρεια εσωτερική) πλευρά του πρώτου ορόφου της πρόσοψης της σκηνής υπάρχουν έξι κόγχες διατεταγμένες ανατολικά και δυτικά των τριών πυλών.

²⁸⁸ Ό.π., 119-123

²⁸⁹ Ό.π., 124

Σ' αυτό το τμήμα της σκηνής υπήρχε επίμηκες δωμάτιο και πιθανότατα πίσω από τη σκηνική πρόσοψη υπήρχε συνολικά μονώροφη αίθουσα²⁹⁰.

Το κτήριο πιθανότατα κατασκευάστηκε με οροφή από ξύλο κέδρου που το κάλυπτε πλήρως. Επειδή στηριζόταν στους περιμετρικούς τοίχους γινόταν χρήση τοξωτών ζευκτών με ισχυρούς ελκυστήρες²⁹¹. Δεν λείπουν οι ερευνητές που εκφράζουν αμφιβολίες για την πλήρη στέγαση του ωδείου²⁹².

Το έργο της αποκατάστασης

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 ως και το 1967 το ενδιαφέρον για επανάχρηση του ωδείου οδήγησε σε εκτεταμένα έργα. Σε αυτά έγινε χρήση διάσπαρτων μελών ως κοινό οικοδομικό υλικό με τοποθέτησή τους σε τυχαία σημεία, επιχειρήθηκε η προσομοίωση των αναστηλωμένων μερών με τα αρχαία με αναπαραγωγή στις νέες προσθήκες της αρχαίας μορφολογίας και χρήση του ίδιου δομικού υλικού στα συμπληρώματα ή τα νέα μέλη.

Στην «αναμαρμάρωση»²⁹³ της ορχήστρας το 1948-1950 το νέο δάπεδο αναπαράγει πιστά το αρχαίο τόσο στο υλικό όσο και στο σχέδιο. Για την αποκατάσταση του λογείου τις ίδιες χρονιές χρησιμοποιείται πειραϊκός ακτίτης, αλλά και διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη. Το διάστημα 1951-1964 αναμαρμώνεται πλήρως το κάτω κοίλο, το διάζωμα και το επιθέατρο. Το 1960 κατασκευάζονται στην τελευταία σειρά του κάτω κοίλου εδώλια με τη μορφή προεδριών. Την ίδια χρονιά ξεκινά το στρώσιμο με νέο μάρμαρο του διαζώματος. Το 1964 ολοκληρώνεται η ανακατασκευή συνολικά 14 σειρών εδωλίων στο επιθέατρο. Τα συμπληρώματα προσαρμόζονται στις επιφάνειες των αρχαίων λίθων, οι οποίες ελάχιστα λαξεύονται. Οι επιφάνειες των νέων λίθων αφήνονται αδρές για να διακρίνονται από τους αρχαίους. Για τη σύνδεση των λίθων χρησιμοποιείται ορείχαλκος και σε ορισμένες περιπτώσεις σίδηρος. Ορισμένες διαμορφώσεις, όπως τα τρία σκαλάκια κάθετα στην πρώτη βαθμίδα των κλιμάκων του επιθέατρου, αποδίδονται σε δημιουργικούς σχεδιασμούς του Αναστάσιου Ορλάνδου.

Μόνο στην περίπτωση της στέγασης των δύο κλιμακοστασίων στις εισόδους του μνημείου ακολουθούνται μάλλον αυτοσχεδιαστικές προσεγγίσεις με κατασκευή των ημικυλινδρικών θόλων από οπλισμένο σκυρόδεμα, που επιχρίεται στη συνέχεια για να μην είναι ορατή η διαφορά από την αρχαία κατασκευή²⁹⁴.

Από το 2002 την εποπτεία για τις εργασίες στο ωδείο έχει η Επιτροπή Ωδείου Ηρώδη Αττικού και Στοάς του Ευμένους. Οι παρακάτω εργασίες πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο δύο προγραμμάτων: το πρώτο χρηματοδοτήθηκε από το ΠΕΠ Αττικής (2003-6.2007) και το δεύτερο από το ΕΠ Πολιτισμός (7.2007-6.2009).

Πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες στην εσωτερική πλευρά του νότιου τοίχου της σκηνής. Σπασμένα τμήματα λιθοπλίνθων συγκολλήθηκαν με τρόπο κατάλληλο για το μέγεθός τους: μικρά τμήματα μόνο με κονίαμα, μεγαλύτερα και με βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου. Όσα είχαν διόγκωση σε ρήγματά τους, ανοίχθηκαν και εισήχθη ρευστή κονία. Όπου τα παλιά αρμολογήματα είχαν χαθεί,

²⁹⁰ Ό.π., 124-27

²⁹¹ Κορρές 2018, 231-3

²⁹² Γώγος 2008, 136, Βερσάκης 1912, όπως αναφέρεται στο Γώγος 2008, 130

²⁹³ Βλ. υποσημείωση 17

²⁹⁴ Μαλλούχου-Tufano 2010, 131-149

εφαρμόστηκαν νέα στους ανοιχτούς αρμούς. Όπου λίθοι τοίχων έλειπαν ή είχαν θρυμματιστεί, προστέθηκαν νέα τμήματα από πειραϊκό ακτίτη. Όσες περαιτέρω φθορές αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες, αντιμετωπίστηκαν με τον ίδιο τρόπο. Σε όλες τις περιπτώσεις έγινε τεκμηρίωση των επεμβάσεων. Αντίστοιχες εργασίες έγιναν στον ανατολικό και δυτικό πλευρικό τοίχο της σκηνής.

Το ανατολικό και δυτικό μετωπικό τόξο του νότιου τοίχου της σκηνής παρουσίαζαν σοβαρά προβλήματα, με αποτέλεσμα την αποκόλληση θραυσμάτων, ενώ πολλοί λιθόπλινθοι και θολίτες της πρόσοψης είχαν απολέσει μέρος της μάζας τους. Για να αντιμετωπιστούν αφαιρέθηκαν λιθόπλινθοι πάνω από τους θολίτες, θραύσματα παρακείμενων λιθοπλινθων και αποσαθρωμένα τμήματα των θολιτών. Κατασκευάστηκαν εκμαγεία και με χρήση παντογράφου αντίγραφα των τμημάτων που έλειπαν από πειραϊκό ακτίτη. Με τον ίδιο τρόπο κατασκευάστηκαν συμπληρώματα όπου αλλού απαιτούνταν. Στη συνέχεια τα θραύσματα συγκολλήθηκαν με κονίαμα και βλήτρα ανοξειδωτου μετάλλου. Η τελική επιφάνεια των συμπληρωμάτων λαξεύτηκε επιτόπου.

Εικ. 106: Το ανατολικό τόξο του νότιου τοίχου της σκηνής μετά την στερέωση και αποκατάστασή του (Παρατηρητήριο Διαζώματος - Ωδείο Ηρώδου Αττικού, 16)

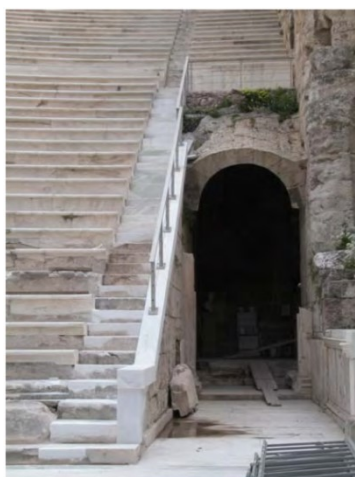
Εικ. 107: Η κεκλιμένη δυτική πάροδος μετά την αναστήλωσή της (ό.π., 17)

Οι οροφές των κεκλιμένων θόλων των παρόδων αναστηλώθηκαν. Εξυγιάνθηκαν και συμπληρώθηκαν οι γενέσεις των θόλων, κατασκευάστηκαν εκμαγεία των θολιτών και τα αντίγραφά τους από νέο πειραϊκό ακτίτη.

Συντηρήθηκαν τα μαρμάρινα εδώλια και οι κλίμακες του κάτω κοίλου με συγκολλήσεις σπασμένων τμημάτων με κονίαμα ή κονίαμα και ράβδους τιτανίου²⁹⁵.

Για να αποκατασταθούν η ακραία δυτική και ανατολική κλίμακα συγκολλήθηκαν με συνεκτική κονία και βλήτρα ανοξειδωτου μετάλλου όσα θραύσματα των βαθμίδων είχαν αποκολληθεί. Με την αρωγή γύψινων εκμαγείων κατασκευάστηκαν αντίγραφα από πεντελικό μάρμαρο τμημάτων που έλειπαν, ενώ βαθμίδες που έλειπαν κατασκευάστηκαν ολόκληρες από νέο μάρμαρο.

²⁹⁵ Χανδακάς 2006, 83-88, Παρατηρητήριο Διαζώματος - Ωδείο Ηρώδου Αττικού, 13-24

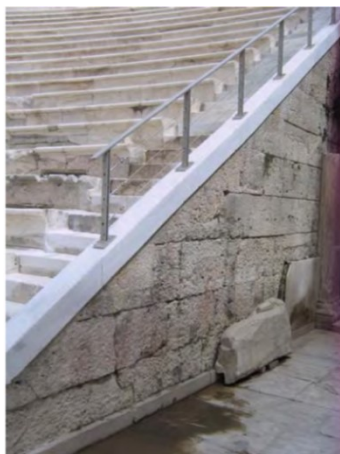
Εικ. 108: Ακραία ανατολική κλίμακα μετά την αποκατάσταση (ό.π., 21)

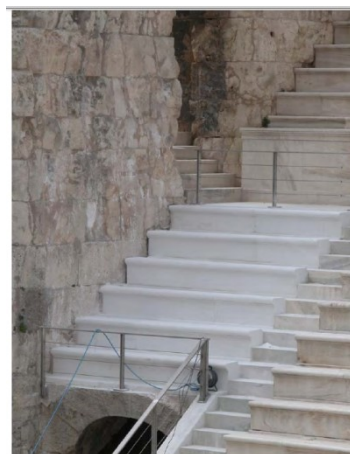
Εικ. 109: Πώρινο στηθαίο της ακραίας δυτικής κλίμακας (ό.π.)

Το πώρινο στηθαίο της ακραίας ανατολικής και δυτικής κλίμακας είχε σπάσει και θραύσματά του είχαν χαθεί. Μετά την εξυγίανση των επιφανειών κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν συμπληρώματα από πειραϊκό ακτίτη, που συγκολλήθηκαν με κονίαμα και βλήτρα ανοξειδωτού μετάλλου.

Το μαρμάρινο κεκλιμένο στηθαίο στις ακραίες κλίμακες συμπληρώθηκε με ορθογώνια τμήματα που τοποθετήθηκαν πάνω στην πώρινη στέψη κομμένα με τρόπο ώστε να είναι κατακόρυφοι οι αρμοί. Οι πωρόλιθοι με το μάρμαρο συνδεθήκαν με βλήτρα ανοξειδωτού μετάλλου. Στις ίδιες κλίμακες κατασκευάστηκε η μαρμάρινη κάθετη απόληξη του πώρινου στηθαίου και η οριζόντια κουπαστή. Πάνω στο στηθαίο τοποθετήθηκε κιγκλίδωμα από ανοξειδωτο χάλυβα, το οποίο τοποθετήθηκε επίσης στο όριο της κεκλιμένης θολωτής παρόδου και στο διάδρομο του άνω διαζώματος στην περιοχή της παρόδου.

Εικ. 110: Μαρμάρινο κεκλιμένο στηθαίο στην ακραία ανατολική κλίμακα (ό.π., 22)

Εικ. 111: Τα νέα εδώλια της δυτικής παρόδου μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής (ό.π., 25)

Πάνω από τις θολωτές παρόδους κατασκευάστηκαν οι έξι σειρές εδωλίων που έλειπαν. Κατασκευάστηκαν σε εργοστάσιο μαρμάρων και μετά τη λάξευση του κυματίου και του μετώπου τοποθετήθηκαν πάνω στο παρόμοιο με το αρχαίο πρόσθετο λιθόδεμα²⁹⁶.

²⁹⁶ Παρατηρητήριο Διαζώματος - Ωδείο Ηρώδου Αττικού, 20-24

Πιο πρόσφατα το έργο στερέωσης και αποκατάστασης του μνημείου εντάχθηκε τον Σεπτέμβριο του 2011 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Αττική" του ΕΣΠΑ 2007-2013 με ημερομηνία ολοκλήρωσης την 30/11/2015²⁹⁷ με χρηματοδότηση 850.000 ευρώ²⁹⁸. Στο πλαίσιο του τοποθετήθηκαν οι τρεις τελευταίες ανώτερες σειρές εδωλίων από πεντελικό μάρμαρο πάνω από την ανατολική πάροδο.

Εικ. 112: Ανατολική πάροδος μετά τη συμπλήρωση των τριών ανωτέρων σειρών εδωλίων (Πώς έγινε η Αναστήλωση, του Ωδείου Ηρώδου του Αττικού)

Εικ. 113: Συντήρηση των εδωλίων (ό.π.)

Επιπλέον εκτελέστηκαν εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης τμημάτων των εξωτερικών (νότιων) όψεων του ανατολικού και δυτικού μετωπικού τοίχου που είχαν ετοιμόρροπα. Απομακρύνθηκαν παλιότερες επεμβάσεις στις οποίες είχαν χρησιμοποιηθεί υλικά διαφορετικά από τα αρχαία. Συμπληρώθηκαν με νέο πειραϊκό ακτίτη τα κενά που προέκυψαν μετά την αφαίρεση των παλαιότερων εργασιών και όπου έλειπαν τμήματα.

Τέλος στα εδώλια πραγματοποιήθηκε καθαρισμός των επιφανειών, απομάκρυνση παλαιότερων κονιαμάτων και πλήρωση των ρωγμών²⁹⁹.

²⁹⁷ «Αναστήλωση, συντήρηση και ανάδειξη του Ωδείου Ηρώδου του Αττικού και της Στοάς Ευμένους Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως» - Ωδείο Ηρώδου του Αττικού

²⁹⁸ Ωδείο Ηρώδου του Αττικού

²⁹⁹ Ό.π., Πώς έγινε η Αναστήλωση του Ωδείου Ηρώδου του Αττικού

Πελοπόννησος

Αρχαίο θέατρο Άργους

Στους πρόποδες του λόφου Λάρισα στο Άργος κατασκευάστηκε το ελληνιστικό θέατρο της πόλης. Βρίσκεται μεταξύ των ρωμαϊκών θερμών, της αρχαίας Αγοράς και του ρωμαϊκού ωδείου. Σύμφωνα με την Ψυχογιού³⁰⁰ οικοδομήθηκε στις αρχές του τρίτου αιώνα π.Χ.³⁰¹, λόγω της μεταφοράς των Νεμέων αγώνων και των Ηραίων στο Άργος.

Εικ. 114: Άποψη του θεάτρου του Άργους μετά τις εργασίες αποκατάστασης (Χλέπα 2008, 96)

Πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα αρχαία θέατρα στην Ελλάδα, που μπορούσε να φιλοξενήσει περίπου 20.000 θεατές. Όταν κατασκευάστηκε, το κοίλο είχε 86 σειρές εδωλίων χωρίς την προεδρία³⁰². Σήμερα σώζονται 82. Τρία διαζώματα τις χωρίζουν οριζόντια σε τέσσερα άνισα τμήματα. Το κατώτερο τμήμα διαιρείται σε τέσσερις κερκίδες, όσες και οι φυλές του Άργους, ενώ το ανώτερο και μεγαλύτερο μέρος του κοίλου διαιρούνταν σε επτά κερκίδες από οκτώ κλίμακες³⁰³. Σήμερα είναι ορατές οι πέντε³⁰⁴. Στις πρώτες έξι σειρές τα μεσαία εδώλια είχαν λαξευτεί στο βράχο και εκατέρωθέν τους λίθινα εδώλια ήταν τοποθετημένα σε τεχνητή επίχωση³⁰⁵.

Η ορχήστρα ήταν αρχικά κυκλική με ακτίνα 13,35μ.. Οριοθετούνταν από ανοιχτό αγωγό που μετέφερε τα όμβρια ύδατα προς την αρχαία οδό. Στην επιφάνειά της έφερε μια λίθινη κυκλική ζώνη και δύο ευθύγραμμες που εφάπτονταν στον κύκλο. Χρησίμευαν ως γραμμές για την κατεύθυνση του

³⁰⁰ Ψυχογιού, Αρχαίο θέατρο Άργους

³⁰¹ Η Χλέπα το τοποθετεί στο πρώτο μισό του ίδιου αιώνα και ο Moretti στο πρώτο τέταρτό του (Χλέπα 2008 97, Morretti 1993, 13)

³⁰² Morretti 1993, 17

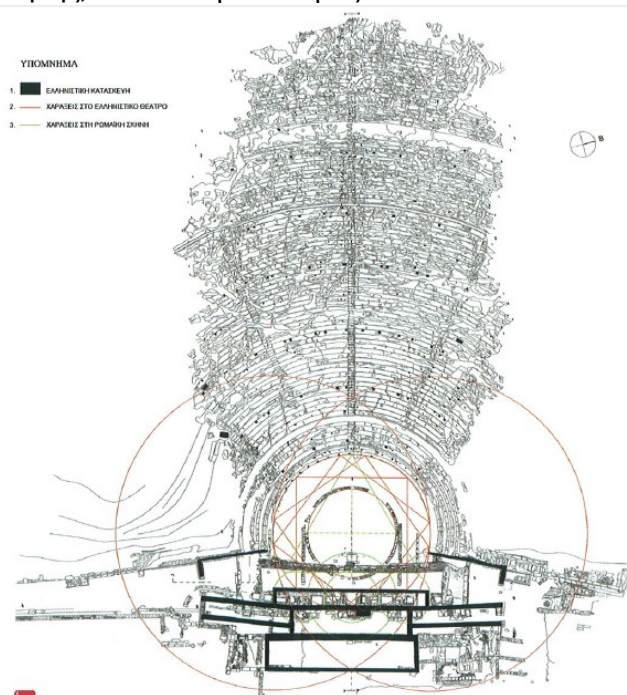
³⁰³ Ό.π., 8, Χλέπα 2008, 97

³⁰⁴ Χλέπα 2008, 97

³⁰⁵ Morretti 1993 10, Χλέπα 2008, 97

διθυράμβου και του χορού αντίστοιχα. Υπόγειο πέρασμα (χαρώνεια κλίμακα) συνέδεε την ορχήστρα με την σκηνή για την εμφάνιση χθόνιων θεοτήτων³⁰⁶.

Από το σκηνικό οικοδόμημα της ελληνιστικής φάσης, σώζονται θεμέλια από πωρόλιθο, ελάχιστα τμήματα τοίχων και ο υπόγειος διάδρομος³⁰⁷. Από την υπόλοιπη κατασκευή αναγνωρίζονται λίθοι που επαναχρησιμοποιήθηκαν στη σκηνή των αυτοκρατορικών χρόνων. Αποτελούνταν από το προσκήνιο που έφερε κινοστοιχία, τη σκηνή που ήταν μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, μικρότερου μήκους από αυτή του προσκηνίου, δύο αναβάθρες και μια στοά με δωρικούς κίονες στο πίσω μέρος της σκηνής, που ανοιγόταν προς τα ανατολικά³⁰⁸.

Εικ. 115: Το σκηνικό οικοδόμημα της ελληνιστικής φάσης-Υπόθεση κατασκευαστικών χαράξεων (Χλέπα 2008, 100)

Τον δεύτερο αιώνα μ.Χ., επί Αδριανού, το θέατρο υπέστη εκτενείς μετατροπές. Το νέο κτίσμα της σκηνής επιμηκύνθηκε και αυξήθηκε σε βάθος και ύψος. Ένα νέο λογείο με ξύλινη εξέδρα αντικατέστησε το προηγούμενο. Το μέτωπό του κατέλαβε μέρος της ορχήστρας και κοσμήθηκε με ορθογώνιες και ημικυκλικές κόγχες που επενδύθηκαν με μάρμαρο. Δυο αίθουσες-παρασκήνια χτίστηκαν στις παρόδους και το δάπεδο τους ανυψώθηκε. Το μπροστινό μέρος της σκηνής είχε πιθανώς δύο επίπεδα και τρεις θύρες. Η στοά διατηρήθηκε εν μέρει³⁰⁹.

Κατά τη διάρκεια του τρίτου και του τέταρτου αιώνα αυτό το κτίριο τροποποιήθηκε ελάχιστα. Η πρόσοψη του λογείου διακοσμήθηκε με μικρές παραστάδες και τοποθετήθηκαν δύο ψηφιδωτά με γεωμετρικά σχέδια στα βόρειο και νότιο άκρο της σκηνής. Στη συνέχεια, τα παρασκήνια επεκτάθηκαν προς τα νότια και οι πλαϊνές θύρες της πρόσοψης της σκηνής μετακινήθηκαν προς τα άκρα του, έτσι ώστε να ανοίγουν στα ψηφιδωτά του λογείου³¹⁰.

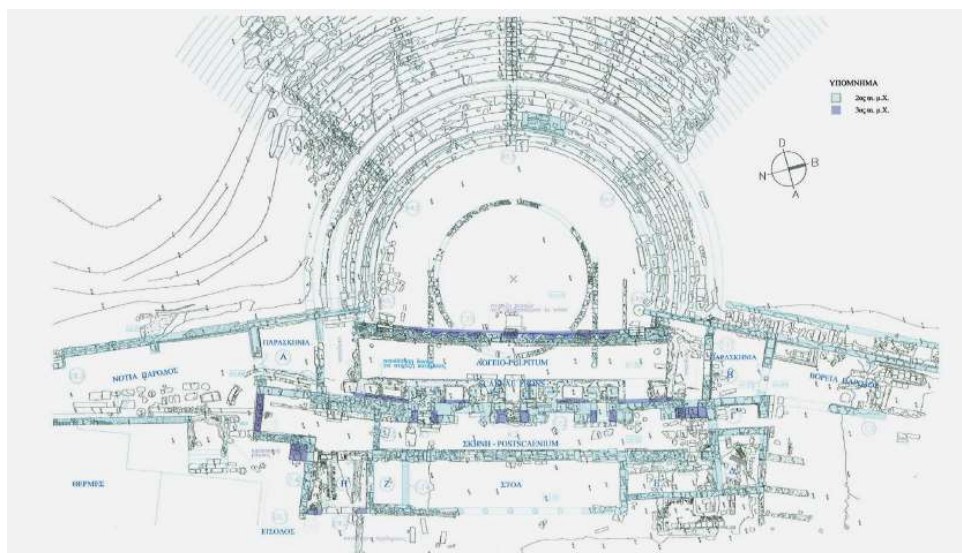
³⁰⁶ Morretti 1993, 13-14, Χλέπα 2008, 97

³⁰⁷ Ό.π., 13

³⁰⁸ Ό.π., 14, ό.π., 97

³⁰⁹ Ό.π., 97-98

³¹⁰ Morretti 1993, εικ. 18

Εικ. 116: Υπόθεση γραφικής αναπαράστασης των αλλαγών στο σκηνικό οικοδόμημα τον τρίτο και τέταρτο αι. μ.Χ. (Χλέπα 2008, 102)

Στους αυτοκρατορικούς χρόνους η ορχήστρα χρησιμοποιήθηκε για θηριομαχίες και μονομαχίες. Με την εισαγωγή δοκών που συνδέονταν μεταξύ τους με ένα δίκτυ απομονώθηκε από το κοίλο. Τον τέταρτο αιώνα στην ορχήστρα κατασκευάστηκε δεξαμενή όπου οι ηθοποιοί ανασυνέθεταν σκηνές που θα είχαν λάβει χώρα στο νερό, την οποία συνόδευσαν υδραγωγοί³¹¹.

Τέλος, κατά την αυτοκρατορική περίοδο, τοποθετήθηκε σκίαστρο για την προστασία των θεατών από τον ήλιο, στηριζόμενο σε ιστούς³¹².

Το θέατρο εγκαταλείφθηκε στα τέλη του τέταρτου αιώνα μ.Χ.³¹³.

Οι πρώτες αποχωματώσεις στο θέατρο έγιναν με διαταγή του Ι. Καποδίστρια το 1829. Συστηματική ανασκαφική έρευνα έγινε το 1890 από τον Κοφινιώτη και τα έτη 1930, 1954-1956, 1981-82 και 1986-8 από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών³¹⁴. Οι ανασκαφείς αφαίρεσαν τη ρωμαϊκή σκηνή που μερικώς είχε καταλάβει τμήμα της ορχήστρας και τη δεξαμενή στην προσπάθειά τους να φέρουν στο φως την ελληνιστική σκηνή. Όμως η τελευταία είχε αποξηλωθεί και το υλικό της είχε χρησιμοποιηθεί για το ρωμαϊκό σκηνικό οικοδόμημα, οπότε η προσπάθειά τους απέβη άκαρπη³¹⁵.

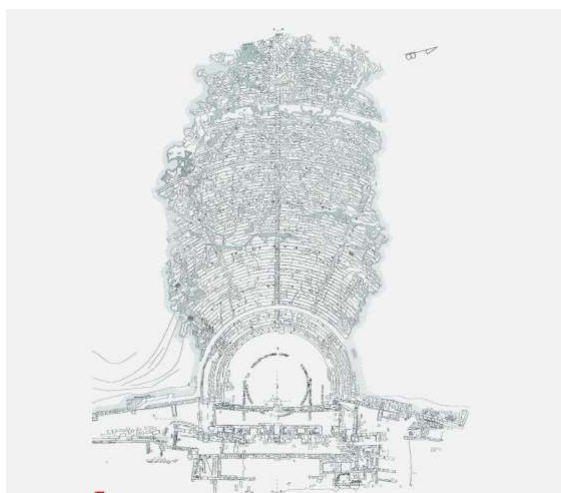
³¹¹ Ό.π., 19

³¹² Ό.π., 19-20

³¹³ Ό.π., 23

³¹⁴ Ψυχολογίου, Αρχαίο θέατρο Άργους

³¹⁵ Χλέπα 2008, 104, 106

Εικ. 117: Το θέατρο Άργους πριν τις εργασίες αποκατάστασης το 1999 (Χλέπα 2003, 98)

Το έργο της αποκατάστασης

Τον Αύγουστο του 1998 ο Δήμος του Άργους ανέθεσε τη μελέτη για τη «Στερέωση - αναστήλωση - αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου Άργους» σε διεπιστημονική ομάδα. Η οριστική μελέτη παραδόθηκε το Φεβρουάριο του 2002. Οι εργασίες άρχισαν τον Ιανουάριο του 2003 και ολοκληρώθηκαν τον Ιούλιο του 2004³¹⁶.

Ως προϋπόθεση των επεμβάσεων τέθηκε η διατήρηση της σημερινής μορφής του θεάτρου, η οποία είχε σε μεγάλο βαθμό καθοριστεί από τις ανασκαφές στο μνημείο. Ως στόχοι τέθηκαν η προστασία του και η αναγνωσιμότητά του από τους επισκέπτες.

Μετά τις ανασκαφικές εργασίες διακρίνονταν από την ελληνιστική φάση του θεάτρου οι πάροδοι, θεμέλια και κατάλοιπα τοίχων. Από τους ρωμαϊκούς χρόνους ήταν ορατά «ο τοίχος του μετώπου στο λογείο (frons pulpitii), οι τοίχοι του προσκηνίου, το υποσκήνιο, τα ερείπια των παρασκηνίων και του πίσω σκηνικού οικοδομήματος, καθώς και τα λείψανα της, διασκευασμένης, ελληνιστικής στοάς στα ανατολικά»³¹⁷. Ταυτόχρονα εξαιτίας των ανασκαφικών τομών υπήρχαν πολλά κενά που δημιουργούσαν πρόβλημα στην ενότητα της σκηνής.

Στο κοίλον οι εργασίες αφορούσαν κυρίως τη στερέωση του βράχου ιδιαίτερα στα σημεία που είχε διαρραγεί. Εφαρμόστηκε ειδικό κονίαμα με τσιμέντο υψηλής αντοχής και χαμηλής περιεκτικότητας σε αλκάλια. Στα άκρα του κατασκευάστηκαν λίθινοι αναβαθμοί και διαστρώθηκε εδαφικό υλικό για να ανακόψουν τη μεταφορά χώματος σε αυτό. Στο κάτω κοίλον ανατάχθηκαν τα εδώλια που κατά τους ελληνιστικούς χρόνους ήταν τοποθετημένα στην επίχωση. Επιπλέον έγιναν εργασίες συντήρησης όπου απαιτούνταν.

Στην ορχήστρα συγκολλήθηκαν οι λίθοι που την όριζαν κυκλικά.

Στη σκηνή καταρχάς πληρώθηκαν τα κενά που διέκοπταν τις τοιχοποιίες: όπου είχε αφαιρεθεί τοίχος προστέθηκε ξερολιθιά και επίχωση, ενώ όπου βρίσκονταν μεταξύ τοίχων προστέθηκε επίχωση, και στις δύο περιπτώσεις από αμμοχάλικο λατομείου. Ο δυτικός τοίχος του λογείου κτισμένος με οπτόπλινθους και χυτό λιθόδεμα σωζόταν σε μέτρια κατάσταση. Συμπληρώθηκε ακολουθώντας το αρχικό

³¹⁶ Χλέπα 2008, 97

³¹⁷ Ό.π., 108

σύστημα δομής, με χειροποίητες τετράγωνες πλίνθους σε όποια μεγέθη και σχήματα ήταν τα αρχικά και ως το ύψος του ανώτερου στρώματος πλίνθων. Για να διαχωριστεί το αρχαίο από το νέο υλικό χρησιμοποιήθηκε γεωύφασμα και στην όψη στρώση φύλλου μολύβδου. Στη θέση του ξύλινου δαπέδου του λογείου τοποθετήθηκαν προκατασκευασμένα συνθετικά φύλλα που στηρίζονται σε σκελετό ανωδιομένου αλουμινίου και είναι αδιάβροχα. Για να στερεωθούν οι τοιχοδομές της σκηνής χρησιμοποιήθηκαν νέα κονιάματα που προέκυψαν από εργαστηριακή έρευνα και είναι συμβατά σε χρώμα και ιδιότητες με τα αρχικά.

Η ανώτερη επιφάνεια των τοίχων που δεν σώζονταν κατά το μεγαλύτερο μέρος της αποκαταστάθηκε με κονίαμα δόμησης και λίθους. Η δομή και το περίγραμμα του στρώματος αντιστοιχούσε με αυτά της αρχικής δομής. Μεταξύ του αρχαίου και του νέου υλικού παρεμβλήθηκε περιγραφικός αρμός από κονίαμα.

Η είσοδος στο χαρώνειο πέρασμα στεγάστηκε με διαφανές κρύσταλλο και τοποθετήθηκε κιγκλίδωμα στην εξέδρα, επιτυγχάνοντας με αυτό τον τρόπο την προστασία και ανάδειξη του.

Στο βόρειο και νότιο παρασκήνιο συμπληρώθηκαν τα ίχνη των τοίχων. Οι τοίχοι της βόρειας περιοχής της σκηνής αρμολογήθηκαν ή δέχτηκαν προστατευτική στρώση.

Στη σκηνή και τις παρόδους αποκαταστάθηκε η στάθμη των αρχαίων δαπέδων τους στην ύστερη ρωμαϊκή τους φάση.

Στην ελληνιστική στοά ο δυτικός τοίχος αρμολογήθηκε. Στον ανατολικό τοίχο, ο οποίος είχε καταστραφεί, υποδηλώθηκε ίχνος του στυλοβάτη με ειδικό κονίαμα.

Στους υδραγωγούς αρμολογήθηκαν οι πλινθοδομές, στερεώθηκαν τα υδραυλικά κονιάματα και ο πυθμένας τους, αφού καλύφθηκε με γεωύφασμα, γεμίστηκε με αμμοχάλικο³¹⁸.

Εικ. 118: Η ανατολική στοά της ελληνιστικής σκηνής (Χλέπα 2008, 116)

Εικ. 119: Το χαρώνειο πέρασμα με διαφανή στέγαση (ό.π., 117)

Εικ. 120: Η σκηνή από το διάδρομο εισόδου στο θέατρο (ό.π., 120)

Εικ. 121: Άποψη της νότιας παρόδου και του κοίλου μετά τις εργασίες αποκατάστασης (ό.π., 120)

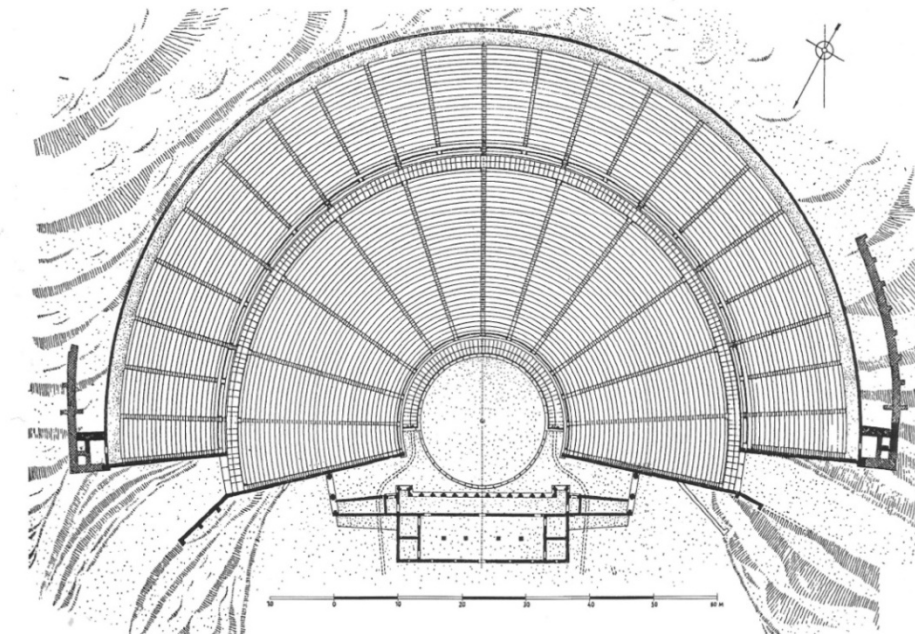
³¹⁸ Ό.π., 108-120

Αρχαίο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου

Το θέατρο του Ιερού του Ασκληπιού βρίσκεται στην βορειοανατολική Πελοπόννησο στη δυτική πλευρά του Κυνόρτιου όρους έξω από τον περίβολο του ιερού. Έχει προσανατολισμό προς το βορρά³¹⁹. Κατά τον Πausανία το θέατρο είναι έργο του Πολύκλειτου (του νεότερου), δημιουργού της θόλου στο ίδιο ιερό³²⁰. Η μέγιστη χωρητικότητά του ήταν 13000 με 14000 θεατές³²¹.

Εικ. 122: Γενική άποψη του θεάτρου (Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου)

Εικ. 123: Κάτοψη του θεάτρου με γραφική αναπαράσταση της σκηνής από τον Σ. Γώγο (Γεωργουσόπουλος-Γώγος 2003, 75)

³¹⁹ Καββαδίας 1881, 12

³²⁰ Πausανίας II, 27, 5

³²¹ Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου

Η ορχήστρα είναι κυκλική και έχει διάμετρο 19,54μ.. Συντίθεται από πατημένο χώμα με χαλίκια ανάμεικτα με πηλό. Στο κέντρο της μια κυκλική πλάκα από ασβεστόλιθο αποτελούσε το γεωμετρικό κέντρο κατασκευής του θεάτρου. Λίθινο πλαίσιο περικλείει την ορχήστρα. Γύρω από αυτήν κατασκευάστηκε καλυμμένος αποχετευτικός αγωγός από ασβεστόλιθο, η άνω όψη του οποίου λειτουργούσε ως διάδρομος. Υπόγειοι αγωγοί σχήματος S διοχέτευαν τα όμβρια ύδατα εκτός του θεάτρου³²².

Το κοίλο είναι κατασκευασμένο από λευκό ασβεστόλιθο³²³. Χωρίζεται σε δύο άνισα τμήματα από το διάζωμα. Δεκατρείς κλίμακες διαιρούν το κάτω τμήμα σε δώδεκα κερκίδες. Είκοσι τρεις κλίμακες χωρίζουν το άνω σε είκοσι δύο κερκίδες. Οι κερκίδες του κάτω τμήματος είχαν τριάντα δύο σειρές εδωλίων και αυτές του άνω είκοσι. Στην πρώτη και τελευταία σειρά του άνω και του κάτω τμήματος είχε διαμορφωθεί προεδρία. Τα καθίσματα της πρώτης σειράς τόσο της άνω όσο και της κάτω προεδρίας είχαν ενιαία μορφή, με ενιαίο ερεισίνωτο, που διακοπτόταν από τις κλίμακες. Στα άκρα τους έφεραν ερεισίχειρο. Μεταξύ των εδωλίων και του περιμετρικού τοίχου παρεμβαλλόταν διάδρομος³²⁴.

Το κοίλο περιέβαλλε εξωτερικός τοίχος από πωρόλιθο. Στα άκρα του υπήρχαν δύο θύρες που οδηγούσαν σε δύο κτίρια τετράγωνης κάτοψης. Το εσωτερικό τους χωριζόταν σε τρία τμήματα. Συνέχειά τους αποτελούσαν τοίχοι αντιστήριξης που ακολουθούσαν την καμπύλη του εξωτερικού τοίχου και ενισχύονταν στην εξωτερική τους πλευρά με αντηρίδες³²⁵.

Οι αναλημματικοί τοίχοι του θεάτρου προς τις παρόδους είναι συμμετρικοί και κατασκευάστηκαν από πωρόλιθο με το ισόδομο σύστημα. Διαμορφώνονται δύο κατά μήκος των παρόδων, οι οποίοι συγκρατούν τις επιχώσεις του κάτω κοίλου, και άλλοι δύο για το άνω κοίλο. Για την πρόσβαση στα καθίσματα κυρίως του άνω κοίλου διαμορφώθηκαν και στις δυο πλευρές του αναλήμματος επίπεδοι διάδρομοι που οδηγούν στο διάζωμα. Σε κάθε απόληξη των αναλημμάτων του κάτω κοίλου υπήρχε πλάκα, για την τοποθέτηση αγαλμάτων³²⁶.

Οι πάροδοι του θεάτρου έφεραν στεγασμένες πύλες. Κάθε πύλη χωριζόταν με ένα πεσσό σε δυο άνισα τμήματα. Το μεγαλύτερο οδηγούσε στην πάροδο και το μικρότερο στην αναβάθρα και από εκεί στο λογείο³²⁷.

Το σκηνικό οικοδόμημα κτίστηκε με πωρόλιθο και ήταν διώροφο. Η σκηνή ήταν μια ορθογώνια μακρόστενη αίθουσα. Εσωτερικά έφερε σειρά τεσσάρων πεσσών, οι οποίοι στήριζαν την ξύλινη οροφή του κάτω ορόφου. Εκατέρωθέν της σχηματίζονται δυο τετράγωνα δωμάτια σε κάθε πλευρά της, που επικοινωνούσαν με τη σκηνή με εσωτερικές θύρες. Στον άνω όροφο, ο εμπρόσθιος τοίχος της σκηνής διέθετε τρεις θύρες³²⁸.

Το προσκήνιο έφερε στην πρόσοψη κιονοστοιχία που αποτελούνταν από δώδεκα πεσσούς με συμφυείς ιωνικούς ημικίονες στην πρόσθια πλευρά και από δυο γωνιακούς με διαφορετικό σχήμα και διαστάσεις. Στα πλάγια προεξέχουν

³²² Γεωργουσόπουλος-Γώγος 2003, 33-34

³²³ Καββαδίας 1881, 12

³²⁴ Γεωργουσόπουλος-Γώγος 2003, 38-50

³²⁵ Ό.π., 50

³²⁶ Ό.π., 53

³²⁷ Ό.π., 50, 66

³²⁸ Ό.π., 29, 54-56

ελαφρώς τα παρασκήνια. Δύο αναβάθρες οδηγούσαν στη στέγη του προσκηνίου και συνδέονταν με τις πύλες στις παρόδους. Μεταξύ των τοίχων των ραμπών και του προσκηνίου διαμορφώνονται δύο μικρά δωμάτια. Πίσω από την ανατολική αναβάθρα βρέθηκαν υπολείμματα δεύτερης³²⁹.

Εικ. 124: Γραφική αναπαράσταση της σκηνής και τμήματος του θεάτρου από τον Σ. Γώγο, σε τρισδιάστατη ηλεκτρονική απόδοση από την Ι. Αναγνωστοπούλου (Γεωργουσόπουλος-Γώγος 2003, 79)

Στα δυτικά της σκηνής ανεγέρθηκε στους ρωμαϊκούς χρόνους ορθογώνιο δωμάτιο³³⁰.

Το θέατρο χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον ως τον τρίτο αιώνα μ.Χ.³³¹.

Ήρθε στο φως με τις ανασκαφές του Εφόρου Αρχαιοτήτων Παναγιώτη Καββαδία το 1881³³² και 1882³³³. Το κοίλο βρέθηκε σε καλή κατάσταση εκτός από τις ακραίες κερκίδες και τους αναλημματικούς τοίχους που είχαν καταρρεύσει. Από το σκηνικό οικοδόμημα εντοπίστηκαν μόνο τα ερείπιά του³³⁴.

Για τη χρονολόγησή του υπάρχουν δυο διαφορετικές απόψεις. Η μία θέλει το θέατρο να έχει δυο οικοδομικές φάσεις (von Gerkan, Λαμπρινουδάκης), με την πρώτη στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια (323-240 π.Χ.) και τη δεύτερη στα ύστερα (170-160 π.Χ.), με τη σκηνή να είναι διαφορετική σε καθεμία φάση και το κοίλο να αποκτά το τμήμα πάνω από το διάζωμα στη δεύτερη. Ο von Gerkan, αν και το υποστηρίζει, παραδέχεται ότι κάτι τέτοιο στερείται τεκμηρίωσης³³⁵. Η γενικώς αποδεκτή σήμερα χρονολόγηση του θεάτρου είναι γύρω στο 300 π.Χ.³³⁶. Δεν υπέστη μετατροπές κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους³³⁷.

³²⁹ Ό.π., 57-64

³³⁰ Γεωργουσόπουλος - Γώγος 2003, 54

³³¹ Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπείου Επιδαύρου

³³² Καββαδίας 1881

³³³ Καββαδίας 1882

³³⁴ Λαμπρινουδάκης, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπείου Επιδαύρου

³³⁵ Όπως αναφέρεται στο Γεωργουσόπουλος-Γώγος 2003, 86

³³⁶ Γεωργουσόπουλος - Γώγος 2003 86, Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπείου Επιδαύρου

³³⁷ Γεωργουσόπουλος - Γώγος 2003, 33

Το έργο της αποκατάστασης

Ο Π. Καββαδίας το 1885 εξαιτίας βιασύνης για γρήγορη αποκατάσταση και ελλιπούς γνώσης της αρχιτεκτονικής του θεάτρου προχώρησε σε λανθασμένες επανατοποθετήσεις των ορθοστατών για σχεδόν όλα τα εδώλια του επιθεάτρου σε θέσεις που κάλυπταν εντελώς την υποκείμενη ζώνη, ενέργεια που προκάλεσε στατικά προβλήματα. Παράλληλα προχώρησε σε αναστήλωση της πύλης της δυτικής παρόδου με το αρχαίο υλικό και αποκατάσταση του δυτικού αναλήμματος. Μετά το πέρας της αναστήλωσης τα κενά των πεσσών και του θριγκού καλύφθηκαν με τσιμεντοκονίαμα³³⁸.

Ο Αν. Ορλάνδος μεταξύ του 1954 και του 1961 ανέταξε, στερέωσε και συμπλήρωσε τα εδώλια του κάτω τμήματος του κοίλου, αποκατέστησε τα αναλήμματα του επιθεάτρου και τα εδώλια στην ακραία ανατολική κερκίδα του, αναστήλωσε τον αναλημματικό τοίχο της ανατολικής παρόδου και τη θύρα της. Ανακατασκεύασε αρχιτεκτονικά μέλη για το προσκήνιο, τα οποία όμως τελικά δεν τοποθετήθηκαν λόγω αντιρρήσεων σχετικά με τη διεξαγωγή των παραστάσεων³³⁹.

Οι επεμβάσεις των τελευταίων 40 ετών στο θέατρο της Επιδαύρου φέρουν τη σφραγίδα της Επιτροπής Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου.

Η πρώτη φάση των εργασιών ολοκληρώθηκε το 1999 και περιλάμβανε την προστασία των ερειπίων της σκηνής, την αποκατάσταση του ανατολικού τμήματος του αγωγού απορροής ομβρίων, τη συντήρηση, ανάταξη, συμπλήρωση και συγκόλληση θραυσμάτων των εδωλίων, την αποσυναρμολόγηση, συντήρηση και το στήσιμο ξανά του δυτικού πυλώνα, την αναστήλωση σχεδόν ολόκληρης της ακραίας δυτικής κερκίδας του επιθεάτρου με τα εδώλια που εντοπίστηκαν πλησίον. Υπεύθυνος μηχανικός και συντάκτης των σχετικών μελετών υπήρξε ο Κωνσταντίνος Μπολέτης³⁴⁰.

Το 2005 εντάχθηκε στο Γ' ΚΠΣ η δεύτερη φάση εργασιών. Σκοπός του ήταν η άρση των αιτιών φθοράς και καθιζήσεων στον κεντρικό τομέα του επιθεάτρου και η αποκατάσταση της λειτουργικότητας του συστήματος απορροής υδάτων. Ο διττός στόχος θα εκπληρωνόταν με την αλλαγή ροής των ομβρίων υδάτων που κατέβαιναν από την πλαγιά του Κυνόρτιου όρους προς το θέατρο. Η μελέτη, που συντάχθηκε από τον πολιτικό μηχανικό Ευάγγελο Καζολιά, προέβλεπε την δημιουργία συστήματος απορροής πίσω από την ανώτατη σειρά εδωλίων του επιθεάτρου, την συντήρηση των υπολειμμάτων του πώρινου τοίχου που συγκρατούσε τα ύδατα και την επανατοποθέτηση των ανώτερων εδωλίων του επιθεάτρου.

Τον Ιούνιο του 2006 ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση του δυτικού τμήματος του αγωγού. Ο αγωγός καθαρίστηκε από το υλικό που τον έφραζε. Τα τριάντα πέντε καλύμματά του αφαιρέθηκαν. Δεκαεννέα επανατοποθετήθηκαν, μετά από συγκόλληση τεσσάρων, και δεκαέξι αντικαταστάθηκαν λόγω φθοράς. Μικρός αριθμός λίθων των τοιχωμάτων συμπληρώθηκε. Για την κατασκευή του τμήματος του αγωγού που περνά κάτω από την ορχήστρα χρησιμοποιήθηκε πωρόλιθος και στη συνέχεια εκτός του θεάτρου ασβεστόλιθος. Βρέθηκε και αποκαταστάθηκε το

³³⁸ Μπολέτης 2002, 435, 448-451

³³⁹ Ό.π., 459, 461-467

³⁴⁰ Λαμπρινουδάκης 2006, 38-39, Πανταζόπουλος, Αρχαίο Θέατρο Επιδαύρου

τελευταίο τμήμα του αγωγού, μήκους 14,5 μ., κάτω από το δρόμο προς το θέατρο³⁴¹.

Η πράξη «Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη μνημείων της Επιδαύρου» στο ΕΣΠΑ 2007-2013 με προϋπολογισμό 3.000.000 ευρώ³⁴². Στο υπόεργο 1 το σχετικό με το θέατρο αντικείμενο περιγραφόταν ως αποκατάσταση της ανατολικής και δυτικής ράμπας του προσκηνίου, η προστασία των αρχιτεκτονικών μελών της σκηνής και η λήψη μέτρων για προφύλαξη της ορχήστρας. Στη διάρκεια εκτέλεσής του (το 2010) εκδόθηκε από το ΥΠ.ΠΟ.Α. το ομώνυμο φυλλάδιο. Στο σκέλος του «Η φροντίδα των μνημείων την τελευταία τριακονταετία» αναφέρεται ότι έχει συνταχθεί μελέτη μερικής αποκατάστασης του σκηνικού οικοδομήματος από τον Ευ. Καζολιά³⁴³. Ακολουθούν οι απεικονίσεις του φυλλαδίου (εικ. 125-126), σύμφωνα με τις οποίες φαίνεται πρόταση μερικής αποκατάστασης της κιονοστοιχίας του προσκηνίου, των αναβαθρών και κάποιων λίθων χαμηλά στον τοίχο της σκηνής.

Εικ. 125-126: Εργασίες στο σκηνικό οικοδόμημα (Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη μνημείων της Επιδαύρου, εικ. 44)

Σύμφωνα με τις πληροφορίες στον ιστότοπο diazoma.gr, έχουν περατωθεί οι εργασίες ανάταξης των διαταραγμένων εδωλίων στις ανώτατες σειρές του επιθεάτρου και αρθεί τα αίτια των φθορών. Για τις κερκίδες 18-21 του επιθεάτρου τεκμηριώθηκαν σχεδιαστικά οι φθορές και εκπονείται μελέτη αποκατάστασης των εδωλίων. Αναφορικά με το σκηνικό οικοδόμημα αναφέρεται ότι έχει γίνει επεξεργασία υλικού για νέα αρχιτεκτονικά μέλη που θα χρησιμοποιηθούν για να αποκατασταθούν οι αναβάθρες και έχουν συγκολληθεί σπασμένα αρχαία μέλη του. Η αποκατάσταση των αναβαθρών δεν περατώθηκε³⁴⁴.

³⁴¹ Ό.π., 44

³⁴² Ένταξη της Πράξης «ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ»

³⁴³ Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη μνημείων της Επιδαύρου, 29

³⁴⁴ Αρχαίο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου

Αρχαίο θέατρο της πόλης της Επιδαύρου

Η αρχαία Επίδαυρος είχε θέατρο για τις δικές της θρησκευτικές ανάγκες εκτός από το πολύ μεγαλύτερο στο ιερό του Ασκληπιού. Είναι κατασκευασμένο στη δυτική πλευρά του μικρότερου λόφου της χερσονήσου Νησί και είναι προσανατολισμένο νοτιοδυτικά³⁴⁵.

Εικ. 127: Αεροφωτογραφία της περιοχής του θεάτρου και του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου της πόλεως της Επιδαύρου (Καζολιάς 2009β, 5)

Το κοίλο του θεάτρου χωριζόταν σε εννέα κερκίδες και δεκαοκτώ σειρές εδωλίων και θρόνων προεδρίας. Είχε χωρητικότητα περίπου 2000 θεατών³⁴⁶. Τα εδώλια είναι κατασκευασμένα από γκρίζο ασβεστόλιθο και όλα φέρουν επιγραφές με ονόματα επιφανών πολιτών που μνημονεύονται για τη συμβολή τους στη διαμόρφωση του θεάτρου³⁴⁷. Οι κλίμακες ανόδου είναι από πωρόλιθο³⁴⁸.

Εικ. 128: Σχεδιαστική αποτύπωση θεάτρου. Πράσινο χρώμα: δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Κόκκινο: πρώτο ή δεύτερο αιώνα μ.Χ. (δεύτερη φάση) Ροζ: όψιμη αρχαιότητα/πρώιμοι βυζαντινοί χρόνοι (Καζολιάς 2009β, 8)

³⁴⁵ Πρωτονοταρίου-Δειλάκη 1972, 348, 351

³⁴⁶ Θέατρο Αρχαίας Πόλεως Επιδαύρου

³⁴⁷ Πρωτονοταρίου-Δειλάκη 1972, 347, 351

³⁴⁸ Θέατρο Αρχαίας Πόλεως Επιδαύρου

Χτίστηκε στο δεύτερο μισό του τέταρτου αιώνα π.Χ. και υπέστη μετασκευές ως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Στην πρώτη φάση ανήκουν τα εδώλια και οι βάσεις τους (κρατευτές), οι θρόνοι της προεδρίας, οι κλίμακες, ο αναλημματικός τοίχος παρά τη νότια πάροδο, ο αποχετευτικός αγωγός της ορχήστρας και ίσως το πώρινο υλικό της σκηνής³⁴⁹. Ο αγωγός είναι κατασκευασμένος με ορθογώνιες ασβεστολιθικές και πώρινες πλίνθους και καλύπτεται με ασβεστολιθικές πλάκες³⁵⁰.

Στη δεύτερη φάση, η οποία τοποθετείται στον πρώτο ή δεύτερο αιώνα μ.Χ., το κοίλο, η σκηνή και οι πάροδοι υπέστησαν ριζικές αλλαγές. Η σκηνή προεκτάθηκε προς την ορχήστρα με τοίχο επενδεδυμένο με λίθινους ορθοστάτες και πεσσούς που πλαισιώνουν τα τρία της ανοίγματα. Μπροστά από τους πεσσούς κατασκευάστηκαν τετράγωνες βάσεις για κίονες. Μεταξύ της σκηνής και της ορχήστρας οικοδομήθηκε ο χώρος του ρωμαϊκού λογείου και γι' αυτό η τελευταία διαγράφει ημικύκλιο. Το χαμηλότερο τμήμα του πρόσθιου τοίχου διατηρείται ως σήμερα, μαζί με τους πεσσούς που στηρίζαν το ξύλινο δάπεδο. Οι πάροδοι διαμορφώθηκαν με κλίση προς την ορχήστρα και στα δύο άκρα της σκηνής οικοδομήθηκαν μικρά προσκτίσματα που προβάλλουν προς την ορχήστρα, δίνοντάς της το σχήμα Π. Στο κοίλο καταργήθηκαν οι κρατευτές και δημιουργήθηκαν κτιστές υποδομές, ενώ προστέθηκαν και κάποια εδώλια, ίσως και καθ' ύψος³⁵¹.

Στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους το θέατρο καταστράφηκε και στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε. Αργότερα επιδιορθώθηκε και στη θέση του προσκηνίου και πάνω στην επίχωση της καταστροφής οικοδομήθηκε ψηλότερος τοίχος με μεικτή τοιχοποιία. Μεταξύ των λίθων, των κεραμίδων και του κονιάματος παρεμβάλλονται έξι ενεπίγραφα εδώλια σε δεύτερη χρήση και τοποθετημένα όρθια. Ο τοίχος είναι επιχρισμένος στην όψη και έχει κλίμακα στο μέσο του, στην οποία χρησιμοποιήθηκαν πάλι αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Επιπλέον κατασκευάστηκε βωμός στην ορχήστρα με μεταλλικό κρίκο δίπλα του, για την πρόσδεση του ζώου που θα θυσιαζόταν.

Κατά την όψιμη αρχαιότητα το θέατρο σταμάτησε να χρησιμοποιείται και κατασκευάστηκαν σπίτια και εργαστήρια πάνω του³⁵².

Το έργο της αποκατάστασης

Η έρευνα στο θέατρο ξεκίνησε το 1972 και συνεχίστηκε αποσπασματικά μέχρι το 1995. Εκείνη τη χρονιά συγκροτήθηκε διεπιστημονική επιτροπή για την προστασία και ανάδειξή του και οργάνωσε εργασίες μικρής κλίμακας, όπως συγκολλήσεις αρχιτεκτονικών μελών και ανάταξης εδωλίων, για να χρησιμοποιηθεί ο χώρος για μουσικές παραστάσεις.

Το 1998 την ευθύνη για τις εργασίες στο θέατρο ανέλαβε η Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδάουρου. Η χρηματοδότηση των έργων της επιτροπής προερχόταν ετησίως από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων και από το 2002 ως το 2006 από το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Περιφερειακό Πρόγραμμα Πελοποννήσου)³⁵³. Επιδιωκόμενος στόχος της επιτροπής ως το 2015, οπότε και

³⁴⁹ Λαμπρινουδάκης - Καζολιάς 2006, 61

³⁵⁰ Καζολιάς 2009β, 9

³⁵¹ Ό.π., 60-61

³⁵² Ό.π., 61-62

³⁵³ Ό.π., 59

καταργήθηκε, ήταν η συντήρησή του μέσω της διατήρησης της μορφής και των οικοδομικών του φάσεων.

Καθοριστικές παράμετροι για τη μορφή της αποκατάστασης υπήρξαν η απόσπαση μεγάλου μέρους των εδωλίων για το τείχος της πόλης, η αδυναμία αποκατάστασης του συνόλου του αφού δεν είχε απαλλοτριωθεί το βόρειο τμήμα του, η ανάγκη ανάδειξης στοιχείων διαφορετικών φάσεων, η χρήση του για εκδηλώσεις³⁵⁴.

Η μελέτη αποκατάστασης του θεάτρου εγκρίθηκε από το ΚΑΣ το 2003. Αρχικά λήφθηκαν μέτρα άμεσης προστασίας του, όπως η άρση των αιτιών φθοράς (απορροή ομβρίων ορχήστρας), αποκατάσταση των ετοιμόρροπων τμημάτων και κονιαμάτων του μνημείου και προστασία των ευπαθών τμημάτων του³⁵⁵.

Σύμφωνα με τη μελέτη, το θέατρο αποκαθίσταται στη μορφή που είχε κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους (δεύτερη φάση) με διατήρηση και του υστερορωμαϊκού τοίχου του προσκήνιου και του βωμού στην ορχήστρα. Στον τοίχο αποκαταστάθηκε ολόκληρη η λιθοδομή και το επίχρισμα, ενώ στον βωμό συμπληρώθηκε το κονίαμα σ' όλες τις ορατές πλευρές. Επιπλέον αποκαταστάθηκαν οι πεσσοί που στήριζαν το ξύλινο προσκήνιο και το τμήμα της κτιστής ρωμαϊκής σκηνής που είχε καταστραφεί. Αποκαταστάθηκε η πρόσοψη της σκηνής με όσα αρχιτεκτονικά μέλη της εντοπίστηκαν και με βάσεις κιόνων που βρέθηκαν διάσπαρτες σε κορυφή του λόφου. Όσα άλλα εδώλια και αρχιτεκτονικά μέλη εντοπίστηκαν εκεί μεταφέρθηκαν στο χώρο του θεάτρου για να αναταχθούν. Η νότια πάροδος στερεώθηκε και οι τοίχοι του νότιου παρασκήνιου γεμίστηκαν με οπτοπλίνθους που είχαν εντοπιστεί στην ανασκαφή του χώρου. Ο περιμετρικός τοίχος του κοίλου αποκαταστάθηκε σε ύψος που κυμαίνεται ανάλογα με αυτό που σωζόταν. Στον περιμετρικό διάδρομο του κοίλου, έγιναν εργασίες στερέωσης και συμπλήρωσης του κονιάματος. Επιπλέον εκτελέστηκαν εργασίες αποκατάστασης των πρώτων σειρών εδωλίων της κερκίδας Α και συμπλήρωση των ανωτέρων σειρών της κερκίδας Γ. Παράλληλα ολοκληρώθηκαν άλλες εργασίες συγκόλλησης, ανάταξης θρόνων προεδρίας, πρώτων σειρών εδωλίων και κλιμάκων³⁵⁶.

Εικ. 129: Το θέατρο μετά την αποκατάσταση της ορχήστρας και των διαφόρων φάσεων της σκηνής (Λαμπρινουδάκης - Καζολιάς 2006, 69)

Εικ. 130: Άποψη του κοίλου και της ορχήστρας (<https://diazoma.gr/theaters/μικρό-θέατρο-αρχαίας-επιδαύρου>)

Η αποκάλυψη του βόρειου τμήματος του θεάτρου εκκρεμεί για την ολοκλήρωση της αποκατάστασης του μνημείου.

³⁵⁴ Καζολιάς 2009α, 87

³⁵⁵ Λαμπρινουδάκης - Καζολιάς 2006, 61-62

³⁵⁶ Ό.π., 62-63 και επικοινωνία με τον κ. Λαμπρινουδάκη

Αρχαίο Θέατρο Μεσσήνης

Το θέατρο της Μεσσήνης βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου της πόλης. Το κτίσμα χρησιμοποιούνταν όχι μόνο για θεατρικές παραστάσεις αλλά και για πολιτικές συγκεντρώσεις³⁵⁷.

Εικ. 131: Το αποκατεστημένο θέατρο από ψηλά (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-μεσσήνης/> καρτέλα Πολυμέσα)

Η πρώτη φάση του μνημείου ανάγεται στον πρώιμο τρίτο αιώνα π.Χ.. Σε αυτήν ανήκουν το κοίλο, τα αναλήμματα και η πρώτη σκηνή, από την οποία δεν σώζονται κατάλοιπα.

Το κοίλο εδράζεται εν μέρει στο βράχο και εν μέρει σε επίχωση³⁵⁸. Δέκα κλίμακες το χωρίζουν σε έντεκα κερκίδες. Περιβάλλεται από ελαφρά ακανόνιστο πεταλόσχημο ανάλημμα. Το ανάλημμα φέρει ανά είκοσι μέτρα οξυκόρυφες πυλίδες που οδηγούν με κλίμακες στο άνω διάζωμα. Το περιμετρικό ανάλημμα είναι κτισμένο με ασβεστολιθικούς ορθογωνισμένους λίθους μεγάλου μεγέθους αδρά δουλευμένους και με κυρτή την εμφανή επιφάνεια, όπως ο οχυρωματικός περίβολος της πόλης. Μεγάλο εξωτερικό κλιμακοστάσιο καταλήγει στη βορειοδυτική πλευρά του αναλήμματος και χρησιμεύει ως «άνω πάροδος» για τις σπάνιες περιπτώσεις που ο ηθοποιός κατεβαίνει από ψηλά στη σκηνή.

Το ανάλημμα της δυτικής παρόδου σώζει γωνιασμένες λιθοπλίνθους με καλά εργασμένη την εμφανή επιφάνειά τους. Όλοι οι λίθοι φέρουν τεκτονικά σημεία, κάτι που αποδίδεται σε ανακατασκευή της παρόδου.

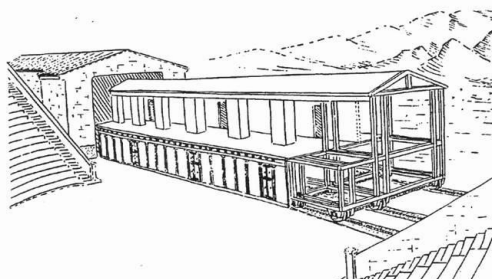
Το επιμελώς κτισμένο ανάλημμα της ανατολικής παρόδου σώζει σε εξαιρετική κατάσταση 10 σειρές ορθογωνισμένων λιθοπλίνθων. Συγχρόνως αποτελούσε τον βόρειο τοίχο της σκηνοθήκης του θεάτρου, δωμάτιο από το οποίο διατηρείται και ο ανατολικός τοίχος και η ευθυντηρία του νότιου. Αντηρίδες σώζονται στην ευθυντηρία και πίσω από τον βόρειο τοίχο.

Στο ίδιο επίπεδο με την ευθυντηρία σώζονται τρεις αύλακες αποτελούμενες από λίθινες πλάκες με κοίλη εγκοπή στην άνω επιφάνειά τους, η οποία χρησίμευε για την τοποθέτηση τροχών κινητής σκηνής. Η απόσταση μεταξύ των δύο βορειότερων είναι 2 μέτρα και ισοδυναμεί με το πλάτος του προσκηνίου, ενώ μεταξύ της μεσαίας και της νοτιότερης είναι 5,1 μέτρα και αντιστοιχεί στο πλάτος της σκηνής. Οι αύλακες εκτείνονται για 30,8 μέτρα, ως το σημείο που τις κόβει η

³⁵⁷ Θέμελης 2010, 20

³⁵⁸ Themelis 2015, 204

Θεμελίωση της σκηνής του δεύτερου αιώνα μ.Χ.. Η κινητή σκηνή συρόταν με τροχούς και χρονολογείται στα τέλη του τρίτου με αρχές του δεύτερου αιώνα π.Χ.. Σε επαφή με τον βόρειο τοίχο της σκηνοθήκης σώζεται κεκλιμένη πλακόστρωτη ράμπα προς το μεσαίο διάζωμα του κοίλου.

Εικ. 132: Σχεδιαστική αναπαράσταση της κινητής σκηνής και της σκηνοθήκης (σχέδιο H. Bulle, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-μεσσήνης/> καρτέλα Πολυμέσα)

Εικ. 133: Οι λίθινες αύλακες της κινητής σκηνής (Θέμελης 2010, 21)

Η ορχήστρα ορίζεται από καλυμμένο αυλάκι ομβρίων που οδηγούσε το νερό κάτω από τη σκηνή σε μεγάλο υπόγειο αγωγό. Σώζονται λίγες από τις καλυπτήριες πλάκες.

Στην πρώτη σειρά εδωλίων και σε επαφή με το αυλάκι σώζονται συμπαγή εδώλια από ψαμμίτη, με κυματοφόρο στέψη και επίχρισμα λευκού ασβεστοκονιάματος. Από τα υπόλοιπα εδώλια σώζεται μικρός αριθμός μεταξύ των κλιμάκων και μόνο στο κατώτερο τμήμα του θεάτρου. Αποτελούνται από όρθιες λεπτές πλάκες στο κάτω πρόσθιο τμήμα τους, ακανόνιστους κυβόλιθους στις στενές πλευρές και ορθογώνιες πλάκες στην άνω επιφάνεια. Κάποια φέρουν επιγραφή που αποδεικνύουν τη χρονολόγησή τους στον τρίτο αιώνα και αναφέρονται σε απελευθερώσεις σκλάβων. Γύρω από την ορχήστρα υπήρχαν τουλάχιστον έξι λίθινοι θρόνοι, από τους οποίους σώζονται δύο με το κάτω τμήμα τους να μοιάζει με πόδια λεόντων και φέρουν χωριστό υποπόδιο. Ο ένας είναι στην κορυφή του ημικυκλίου της ορχήστρας και προορίζεται για ιερέα του θεού Διονύσου ή αγωνοθέτη των Διονυσίων. Το ερεισίνωτο απολήγει σε κεφάλι χήνας γυρισμένο προς τα πίσω³⁵⁹.

Εικ. 134: Τα σύνθετα εδώλια (Θέμελης 2010, 25)

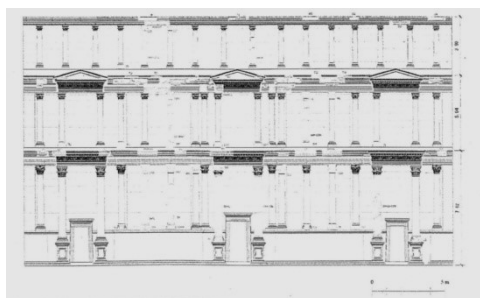

Εικ. 135: Λίθινος θρόνος στην κορυφή του ημικυκλίου της ορχήστρας (Θέμελης 2010, 26)

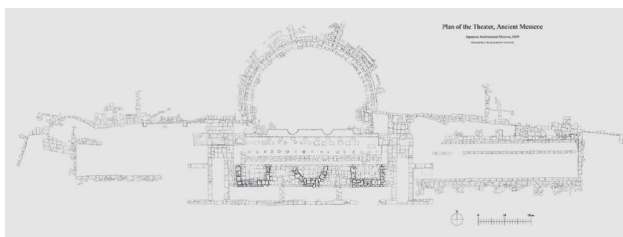
³⁵⁹ Θέμελης 2010, 20-27

Η δεύτερη φάση του μνημείου ανάγεται στον πρώτο με δεύτερο αιώνα μ.Χ. και χαρακτηρίζεται από την αλλαγή της σκηνής. Τότε καταργείται η κινητή, κατεδαφίζεται η σκηνοθήκη, χτίζεται σταθερή σκηνή και το έδαφος υψώνεται κατά 40 εκατοστά γύρω της. Η πρόσβαση στο προσκήνιο γίνεται με ράμπες. Το προσκήνιο αυτής της φάσης κοσμείται με ιωνικούς κίονες και ημικίονες από επιχρισμένο ψαμμίτη, όπως μαρτυρείται από τα ευρήματα, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν ως υποστηρίγματα του ξύλινου δαπέδου του προσκηνίου της επόμενης φάσης³⁶⁰.

Στα μέσα του δεύτερου αιώνα, οπότε και ξεκινά η τρίτη φάση, το θεατρικό οικοδόμημα υφίσταται ευρείες μετασκευές με χρηματοδότηση του Τιβέριου Κλαύδιου Σαιθίδα.

Εικ. 136: Αναπαράσταση του προσκηνίου των μέσων του τρίτου αιώνα μ.Χ. (Yoshitake 2016, 155)

Εικ. 137: Οι κάτω κόγχες της σκηνής (σχέδιο J. Ito, όπως παρατίθεται στο Θέμελης 2010, 30)

Η πρόσοψη της σκηνής ήταν τριώροφη. Ο τοίχος του προσκηνίου αποτελούνταν από οπτοπλίνθους με επένδυση λεπτών μαρμάρινων πλακών. Το ισόγειο έφερε έξι μεγάλους κίονες, από γκρίζο γρανίτη και ερυθρόλευκο μάρμαρο σε εναλλαγή, με κιονόκρανα κορινθιακά και λωτού-άκανθας, που υποστήριζαν τον μαρμάρινο ιωνικό θριγκό. Κιονόκρανα λωτού-άκανθας, τα οποία απαντώνται σε τρεις παραλλαγές, έχουν και οι κίονες των άνω ορόφων³⁶¹. Ο θριγκός έφερε διακόσμηση αστραγάλου, στρεφόμενου ιμάντα και λέσβιου κυματίου στο επιστύλιο και ανθεμίων στη ζωφόρο. Το επιστύλιο και η ζωφόρος ήταν συμφυή. Το γείσο ήταν κατασκευασμένο από μάρμαρο χαμηλότερης ποιότητας και έφερε διακόσμηση γεισιπόδων και λέσβιου κυματίου³⁶². Το προσκήνιο έφερε επιπλέον ορθομαρμάρωση με προσωπεία ηθοποιών, ζώα και επιγραφές, όπως και οι τοίχοι της σκηνής.

Το χαμηλότερο τμήμα της σκηνής που σώζεται φέρει ημικυκλική κόγχη στο κέντρο που πλαισιώνεται από ορθογώνιες. Καθεμία περιλάμβανε δυο βάθρα με μαρμάρινους ανδριάντες.

Το σκηνικό οικοδόμημα χτίζεται με μεγάλες ψαμμιτικές λιθοπλίνθους από την προηγούμενη φάση. Οι τρεις κόγχες φέρουν θύρα στο μέσο καθεμίας που ανοίγονται σε ισάριθμα δωμάτια. Εκατέρωθέν τους βρίσκονται μακρόστενα δωμάτια με θυραίο άνοιγμα προς την οδό στα νότια. Βόρειά τους δύο πλακοστρωμένα δάπεδα οδηγούν στο προσκήνιο. Από τα ανατολικά καμαροσκέπαστη δίοδος οδηγούσε προς την ορχήστρα. Η δυτική πάροδος αντικαταστάθηκε από παρασκήνια.

³⁶⁰ Ό.π., 27-28

³⁶¹ Ό.π., 29, Yoshitake 2016, 152-155

³⁶² Yoshitake κ.ά. 2012, 43

Το μέτωπο του προσκηνίου στήριζε το δάπεδο του ξύλινου λογείου. Η πρόσοψη φέρει τέσσερις κόγχες, δύο ημικυκλικές κεντρικά και δυο ορθογώνιες στα άκρα, με ορθομαρμάρωση.

Η ορχήστρα σε αυτή τη φάση έφερε πλακόστρωση από πολύχρωμες λίθινες πλάκες³⁶³.

Επιπλέον σώθηκαν πολυάριθμα θραύσματα γλυπτών και μαρμάρινων έργων πεσμένα από τις κόγχες του δεύτερου ορόφου της πρόσοψης της σκηνής. Αγάλματα και κυρίως χάλκινοι ανδριάντες διακεκριμένων Μεσσηνίων και ευεργετών της πόλης ήταν ανιδρυμένα γύρω από την ορχήστρα.

Λιθοκτιστος ευρύς αγωγός ορίζει την ορχήστρα και οδηγεί τα όμβρια κάτω από τη σκηνή. Καμαροσκεπής σήραγγα τα οδηγεί προς τα νότια. Οι σωζόμενες στη θέση τους καλυπτήριες πλάκες του αγωγού φέρουν οπές που χρησίμευαν για τη στερέωση πασάλων κιγκλιδώματος για προστασία των θεατών³⁶⁴.

Από τον τέταρτο αιώνα μ.Χ. το θέατρο αρχίζει και παρακμάζει. Λιθολογείται και μετατρέπεται σε χώρο προσπορισμού οικοδομικών υλικών ως την περίοδο της Ενετοκρατίας. Στα πρωτοβυζαντινά και βυζαντινά χρόνια αρχιτεκτονικά λείψανα οικισμού εκτείνονται στο άνω πλάτωμα του θεάτρου και εκχριστιανισμένοι κάτοικοι της Μεσσήνης έκτισαν τις κατοικίες τους δίπλα στο θέατρο. Ο οικισμός κατέστρεψε μεγάλο τμήμα του θεάτρου και χρησιμοποίησε τα λίθινα εδώλια και τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά στοιχεία της σκηνής. Επιπλέον ασβεστοκάμινο του δέκατου αιώνα βρέθηκε δίπλα στο ανατολικό ανάλημμα του κοίλου³⁶⁵.

Το έργο της αποκατάστασης

Τα έτη 2002-2008 στο πλαίσιο του Τρίτου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης, συντήρησης, αποστράγγισης και μερικής αποκατάστασης της σκηνής, του πλακόστρωτου δαπέδου της ορχήστρας των ρωμαϊκών χρόνων και των σωζόμενων κατά χώρα 3-4 πρώτων σειρών εδωλίων και κλιμακοστασίων. Τοποθετήθηκαν ενημερωτικές πινακίδες και διαμορφώθηκε ο εξωτερικός χώρος πρόσβασης³⁶⁶.

Με δωρεά ύψους 1.200.000 ευρώ από το ίδρυμα «ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ» και την επίβλεψη του καθηγητή Πέτρου Θέμελη συνεχίστηκαν οι εργασίες μερικής αποκατάστασης και αναστήλωσης του κάτω κοίλου, των αναλημμάτων του κοίλου και των παρόδων και του προσκηνίου. Ολοκληρώθηκαν το καλοκαίρι του 2013³⁶⁷. Πραγματοποιήθηκε πλήρης αποκατάσταση μέχρι το ύψος της δωδέκατης σειράς. Από εκεί και πάνω δόθηκε στο πρηνές η κλίση των εδωλίων. Χρησιμοποιήθηκε φυσικός λίθος για τα εξ ολοκλήρου νέα εδώλια και τις βαθμίδες και τεχνητός για τα συμπληρούμενα, σπασμένα αρχαία. Ο φυσικός λίθος έχει ανοικτό χρώμα, επειδή δεν έχει την πάτινα του χρόνου³⁶⁸. Στο προσκήνιο έχουν αποκατασταθεί οι κόγχες, ενώ στην υπόλοιπη σκηνή διακρίνονται μόνο χαμηλά τμήματα τοίχων. Και στα δύο αναλήμματα των παρόδων αποκαταστάθηκε το στηθαίο ως την ανώτερη σειρά των σωζόμενων λίθων.

³⁶³ Θέμελης, Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης

³⁶⁴ Yoshitake κ.ά. 2012, 28-36

³⁶⁵ ό.π., 36-39

³⁶⁶ Θέμελης, Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης

³⁶⁷ Ό.π., Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης

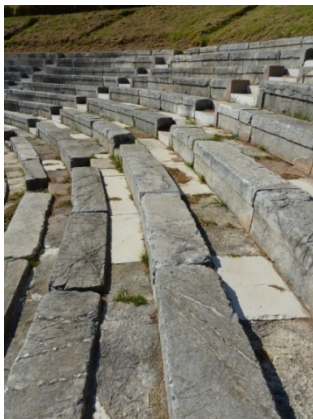
³⁶⁸ Πληροφορίες από τον Κλ. Ασλανίδη

Εικ. 138: Η αποκατεστημένη ορχήστρα και το σκηνικό οικοδόμημα (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Εικ. 139: Η αποκατεστημένη ορχήστρα, το προσκήνιο και το κοίλο (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Εικ. 140-143: Κοντινές φωτογραφίες σε τμήματα του αποκατεστημένου κάτω κοίλου (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Βόρειο Αιγαίο

Αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας

Η Ηφαιστία της Λήμνου απέκτησε στο τέλος του πέμπτου ή στις αρχές του τέταρτου αι. π.Χ. λίθινο θέατρο, ένα από τα αρχαιότερα ελληνικά. Βρίσκεται στο κέντρο του αρχαιολογικού χώρου κοντά στο τείχος, τα λουτρά της πόλης και τα κατάλοιπα ρωμαϊκών οικιών. Ανεγέρθηκε σε φυσική πλαγιά του χαμηλού λόφου της χερσονήσου³⁶⁹.

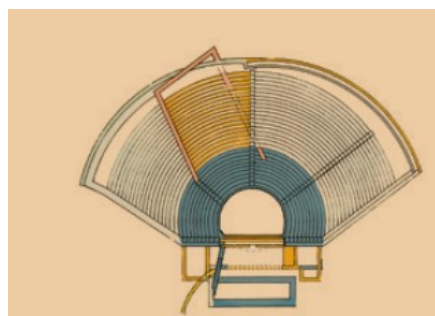

Εικ. 144: Αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας (https://el.m.wikipedia.org/wiki/Αρχαίο_θέατρο_Ηφαιστίας._4.jpg)

Δεν ήταν το πρώτο κτίριο που οικοδομήθηκε στο λόφο. Από ανασκαφές εντοπίστηκε ιερό του έβδομου αιώνα στο κέντρο περίπου κάτω από τις δυο ανατολικές κερκίδες και στο ανώτερο τμήμα της δυτικής κερκίδας ένα ακόμα ιερό του έκτου αιώνα. Κατάλοιπα που σχηματίζουν περίγραμμα σχήματος Π (εικ. 145) φέρεται να ανήκουν στο πρώτο ξύλινο ορθογώνιο θέατρο των αρχών του πέμπτου αιώνα π.Χ.³⁷⁰.

Εικ. 145: Θέατρο και ίχνη παλαιότερων κτιρίων (Μπαζίνη κ.ά. 2015, 3)

Εικ. 146: Σχέδιο που αποτυπώνει τη διάταξη του θεάτρου. Διακρίνεται το παλιότερο θέατρο σε σχήμα Π (ό.π., 4)

³⁶⁹ Μπαζίνη κ.ά. 2015, 3

³⁷⁰ Ό.π., Το αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας λειτουργεί έπειτα από 2.300 χρόνια

Τα σωζόμενα τμήματα του θεάτρου δεν ανήκουν στο πρωιμότερο οικοδόμημα, αφού το κτίσμα υπέστη μετασκευές έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Το κοίλο δεν εδράζεται απευθείας στο βράχο αλλά μεσολαβεί χώμα και λατύπη. Χωρίζεται με κλίμακες σε τέσσερις κερκίδες και πιθανόν είχε και διάζωμα-διάδρομο που το διαιρούσε και οριζόντια. Οι δέκα χαμηλότερες σειρές εδωλίων κατασκευασμένες από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες από πωρόλιθο των λατομείων της Ηφαιστίας ανήκουν στο κάτω διάζωμα που κτίστηκε στα τέλη του πέμπτου αιώνα. Η πρώτη σειρά είχε μαρμαρίνους θρόνους προεδρίας με ερεισίνωτο. Στους ελληνιστικούς χρόνους, πάνω στα κατάλοιπα του ξύλινου θεάτρου, χτίστηκε το δεύτερο διάζωμα και το θέατρο απέκτησε αναλημματικούς τοίχους. Τα νέα εδώλια είναι κτισμένα από μικρές και μεγάλες πλάκες από σχιστόλιθο και ασβεστόλιθο της περιοχής.³⁷¹

Η πρώτη σκηνή είναι σύγχρονη με το πρώτο λίθινο θέατρο. Το προσκήνιο προστέθηκε στους ρωμαϊκούς χρόνους μαζί με τα ορθογώνια παρασκήνια εκατέρωθέν του και κατέργησαν τις παρόδους. Στα τέλη των ρωμαϊκών χρόνων η σκηνή, το προσκήνιο και τα παρασκήνια έγιναν ενιαίο κτίριο³⁷².

Η ορχήστρα ήταν αρχικά κυκλική όμως με την προσθήκη της σκηνής κατέληξε ημικυκλική. Περιβάλλεται από αγωγό ομβρίων υδάτων. Στους ρωμαϊκούς χρόνους επενδύθηκε με λευκές πλάκες³⁷³.

Το έργο της αποκατάστασης

Η αναστήλωση του θεάτρου της Ηφαιστίας πραγματοποιήθηκε το διάστημα 2000-2004. Ο προϋπολογισμός του έργου εκτιμάται σε 730.000 ευρώ³⁷⁴.

Το κοίλο, αν και κτίστηκε με πωρόλιθο στο κάτω διάζωμα και σχιστόλιθο και ασβεστόλιθο στο άνω, αποκαταστάθηκε με αργολιθοδομή και μεγάλη ποσότητα κονιάματος στο σύνολό του. Μόνο τμήματα από δύο με τρεις σειρές στο κατώτερο κοίλο αποκαταστάθηκαν με υπόλευκο χυτό υλικό. Η ίδια αργολιθοδομή χρησιμοποιήθηκε και για το σκηνικό οικοδόμημα και για δίκτυο κατασκευών πλησίον του, γεγονός που δημιουργεί την εντύπωση ότι το σύνολο του θεάτρου ήταν κτισμένο με το ίδιο υλικό. Αυτό που τραβά την προσοχή όμως είναι το γκριζογάλανο θραυστό υλικό που χρησιμοποιήθηκε για το δάπεδο της ορχήστρας, αλλά και για όποια άλλα σημεία ήταν επιθυμητό να δηλωθεί ευθεία επιφάνεια, επιλογή που δεν ανταποκρίνεται ούτε στο αρχικό χρώμα, αλλά δεδομένου και της επιφάνειας που κάλυψε ούτε και συγκεκριμένης λειτουργίας (δάπεδο, διάδρομος;). Δεν είναι κατανοητό τι από όσα είναι ορατά είναι σύγχρονη προσθήκη και τι αρχική κατασκευή. Τέλος, η περίφραξη, αν και απλή, είναι μάλλον ακατάλληλη για ένα τέτοιο χώρο.

³⁷¹ Ό.π., 4, Αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας

³⁷² Ό.π., 4

³⁷³ Ό.π., 5

³⁷⁴ Το αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας λειτουργεί έπειτα από 2.300 χρόνια

Εικ. 147: Το θέατρο ψηλά από το κοίλο (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ηφαιστίας/>)

Εικ. 148: Το θέατρο από δυτικά (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Εικ. 149: Ο δυτικός αναλημματικός τοίχος και σύγχρονος διάδρομος πρόσβασης (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Εικ. 150: Κλίμακα κοντά στο θέατρο (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Εικ. 151: Η περίφραξη του χώρου (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Νότιο Αιγαίο

Αρχαίο Θέατρο Μήλου

Το αρχαίο θέατρο της Μήλου βρίσκεται στην πλαγιά ενός λοφίσκου μεταξύ των υψωμάτων του Προφήτη Ηλία και του Κληματοβουνιού, στην περιοχή όπου εκτείνεται η αρχαία πόλη της Μήλου. Το κοίλο είναι προσανατολισμένο προς το νότο³⁷⁵.

Εικ. 152: Αρχαίο θέατρο της Μήλου (πηγή: <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-milou/>)

Είναι εν μέρει ανεσκαμμένο. Έχουν αποκαλυφθεί εννέα σειρές εδωλίων από λευκό μάρμαρο διατεταγμένες σε επτά κερκίδες. Δεν έχει εντοπιστεί το άνω όριο του. Από τους πλευρικούς αναλημματικούς τοίχους, κατασκευασμένους από τοπικό ανδεσίτη, έχει αποκαλυφθεί τμήμα του δυτικού.

Η ορχήστρα είναι σε βάθος περίπου 1,7μ. κάτω από την πρώτη σειρά εδωλίων, για χρήση ως αρένα. Η κάθετη επιφάνεια μεταξύ του επιπέδου της ορχήστρας και των πλακών του διαζώματος έφερε επένδυση με μαρμάρινες πλάκες.

Από τη σκηνή σώζονται ίχνη της θεμελίωσης, τμήμα τοίχου και αρχιτεκτονικά μέλη διάσπαρτα στο θέατρο³⁷⁶.

Το θέατρο, παρόλο που σώζεται στη μορφή των ρωμαϊκών χρόνων, είναι πιθανόν να κατασκευάστηκε στην ελληνιστική εποχή³⁷⁷.

Το έργο της αποκατάστασης

Στο πλαίσιο του έργου «Στερέωση-Αναστήλωση Θεάτρου Μήλου» από το 1990 ως το 1995 έγιναν ανασκαφικές εργασίες και μικρές στερεωτικές επεμβάσεις σωστικού χαρακτήρα.

³⁷⁵ Αρχαία Θέατρα 1996, 156, Πάντου, Αρχαίο θέατρο Μήλου 1

³⁷⁶ Πάντου, Αρχαίο θέατρο Μήλου 1

³⁷⁷ Ό.π., Θέατρο Μήλου, Ζαφειροπούλου 1994, 674

Το 2009 εκπονήθηκε μελέτη αποκατάστασης με χρηματοδότηση από το Γ' ΚΠΣ. Η αναστήλωση και η ανάδειξη του θεάτρου της Μήλου εντάχθηκε στο Ε.Σ.Π.Α., με προϋπολογισμό 1.500.000 ευρώ. Πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποχωμάτωσης του σκηνικού οικοδομήματος, αποκατάστασης και συντήρησης των εδωλίων, της μορφής της ορχήστρας και της πρόσοψης του προσκηνίου. Ο τοίχος του προσκηνίου αποκαταστάθηκε με δύο μεγάλα ανοίγματα. Τέλος, οι κλίμακες του θεάτρου ανακατασκευάστηκαν με νέο μάρμαρο³⁷⁸.

Τον Ιούλιο του 2016, μετά το τέλος των εργασιών, το αναστηλωμένο αρχαίο θέατρο της Μήλου άνοιξε για το κοινό³⁷⁹.

Εικ. 153: Άποψη των δυο πρώτων δυτικών κερκίδων, οι οποίες έχουν αποκατασταθεί και συντηρηθεί. Η μεταξύ τους κλίμακα έχει ανακατασκευαστεί με νέο μάρμαρο (http://anaskafi.blogspot.com/2014/09/blog-post_12.html)

³⁷⁸ Αρχαίο θέατρο Μήλου: Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης, Πάντου, Αρχαίο θέατρο Μήλου 2

³⁷⁹ Ό.π.

Κρήτης

Αρχαίο θέατρο Απτέρας

Το θέατρο της Απτέρας κατασκευάστηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα της αρχαίας πόλης, κοντά στην αντίστοιχη είσοδο της οχύρωσης. Χρησιμοποιήθηκε φυσική κοιλότητα στραμμένη προς το Νότο και το ίδιο το θέατρο έχει προσανατολισμό προς αυτή την κατεύθυνση. Ωστόσο η πλαγιά δεν ήταν αρκετή για να καλύψει το επιθυμητό μέγεθος του μνημείου και το ανώτερο τμήμα του διαμορφώθηκε με επιχώσεις που συγκρατούσε ισχυρός περιμετρικός τοίχος³⁸⁰.

Εικ. 154: Το θέατρο και ο περιβάλλον χώρος το 2020 (Χατζηδάκης 2021, 38)

Τα έτη 2008 - 2009 από το Γ' ΚΠΣ και 2012-2015 από το ΕΣΠΑ χρηματοδοτήθηκαν εργασίες για την αποκάλυψη του μνημείου³⁸¹. Όπως προέκυψε από τις ανασκαφές, το μεγαλύτερο μέρος του θεάτρου ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά η πρώτη του φάση ανάγεται στις αρχές του τρίτου αιώνα π.Χ.³⁸². Για την ανέγερσή του χρησιμοποιήθηκε τοπικός πωρόλιθος ασβεστολιθικής σύστασης³⁸³.

Το κοίλο ήρθε στο φως αλλοιωμένο επειδή στους νεότερους χρόνους είχε διαμορφωθεί σε κεντρικό σημείο του καμίνι για την παραγωγή ασβέστη, χρησιμοποιώντας ως καύσιμη ύλη αρχιτεκτονικά μέλη του θεάτρου. Αποτέλεσμα ήταν να βρεθούν μόνο λίγα εδώλια in situ, κυρίως γύρω από την ασβεστοκάμινο³⁸⁴.

³⁸⁰ Νινιού-Κινδελή και Τζανακάκη 2018, 49

³⁸¹ Τα έτη 2012-2015 οι εργασίες της αποκάλυψης εντάχθηκαν στο πλαίσιο της αποκατάστασής του.

³⁸² Χατζηδάκης 2021, 39-40

³⁸³ Νινιού-Κινδελή -Χατζηδάκης 2012, 548

³⁸⁴ Νινιού-Κινδελή - Τζανακάκη 2018, 49

Στο χαμηλότερο τμήμα του κοίλου και γύρω από την ορχήστρα ήταν κατασκευασμένος ημικυκλικός αγωγός που καλυπτόταν με μεγάλες πλάκες. Ακριβώς πάνω από αυτόν διαμορφωνόταν το πρώτο σκαλοπάτι, που χρησιμοποιούνταν ως υποπόδιο για τους θεατές της πρώτης σειράς.

Το κοίλο χωριζόταν από πέντε κλίμακες σε τέσσερις κερκίδες. Τα εδώλια ήταν κατασκευασμένα από ένα λίθο το καθένα με ύψος 37-39 εκατοστά, και πλάτος εμπρός ως πίσω 80. Η οριζόντια επιφάνειά τους στο μέσο είχε κοιλότητα, που χρησίμευε ως υποπόδιο της ανώτερης σειράς. Εδράζονταν σε αργολιθοδομή που στο οριζόντιο επίπεδο έφερε ασβεστοκονίαμα. Πρόκειται για την υπόβαση των εδωλίων της ρωμαϊκής φάσης, ενώ η πρωιμότερη, της ελληνιστικής, ήταν από ερυθρό χώμα³⁸⁵.

Με βάση το πέρασ των αναλημμάτων των παρόδων που ισαπέχουν από το κέντρο της ορχήστρας, το κοίλο είχε διάμετρο 54,7 μέτρα. Η διάμετρος αντιστοιχεί σε 25 σειρές εδωλίων. Είναι πιθανό όμως να ήταν μεγαλύτερο, δεδομένου ότι ο περιμετρικός αναλημματικός τοίχος ήταν πολύ μεγαλύτερος³⁸⁶.

Η ορχήστρα ήταν κατασκευασμένη από καλά πατημένο χώμα. Στο μέσο της εντοπίστηκε η βάση της λίθινης θυμέλης. Η ακτίνα της ήταν 5,45μ., καθιστώντας την μία από τις μικρότερες ορχήστρες αρχαίων θεάτρων³⁸⁷.

Οι αναλημματικοί τοίχοι των παρόδων είχαν μήκος 20 μέτρα περίπου ο καθένας και δεν ήταν κάθετα διαμορφωμένοι προς το κοίλο, αλλά έχουν απόκλιση 4 μοιρών προς το νότο, καθιστώντας το με αυτό τον τρόπο πεταλόσχημο. Το μεγαλύτερο μέρος τους κατασκευάστηκε κατά την ελληνιστική φάση του θεάτρου, ενώ τα 6 μέτρα που είναι πιο κοντά στην ορχήστρα ανήκουν σε υστερότερη. Το δάπεδο των παρόδων ήταν και αυτό από πατημένο χώμα και είχε ανηφορική κλίση από την ορχήστρα προς τις παρόδους. Στην τελική φάση ανήκουν οι τέσσερις παραστάδες που βρέθηκαν στις παρόδους και ανήκουν σε τοξωτά ανοίγματα μέσω των οποίων γινόταν η είσοδος προς την ορχήστρα³⁸⁸.

Ο τοίχος του προσκήνιου κατασκευάστηκε από αργολιθοδομή με συνδετικό κονίαμα και ήταν επενδυμένος με κάθετες πλάκες. Στην όψη έφερε τρεις κόγχες, η κεντρική ημικυκλική και οι δύο εκατέρωθεν της παραλληλόγραμμες. Στα δύο άκρα του τοίχου δύο στενές μονολιθικές κλίμακες οδηγούσαν στο ξύλινο δάπεδο της σκηνής. Δύο εγκάρσιοι τοίχοι από αργολιθοδομή ένωναν το προσκήνιο με την πρόσοψη της σκηνής και χώριζαν το υποσκήνιο σε τρία μέρη. Ανατολικά και δυτικά του προσκήνιου είναι τα παρασκήνια, δωμάτια με διαστάσεις 4,4 επί 4,1 μ.. Το προσκήνιο και οι εγκάρσιοι τοίχοι αποτελούν υστερότερη φάση και είναι διαφορετικά κτισμένοι³⁸⁹.

Η πρόσοψη της σκηνής είχε τρεις θύρες. Είναι κτισμένη από μεγάλους εργασμένους λίθους και από μικρότερους αργούς που συγκρατούνται από ισχυρό ασβεστοκονίαμα.

Νότια, το κτήριο της σκηνής οριοθετείται από ισχυρό τοίχο που περικλείει το μετασκήνιο. Αποτελείται από αργούς και ημίεργους λίθους με συνδετικό υλικό το

³⁸⁵ Niniou-Kindeli - Chatzidakis 2016, 131-133

³⁸⁶ Ό.π., 134

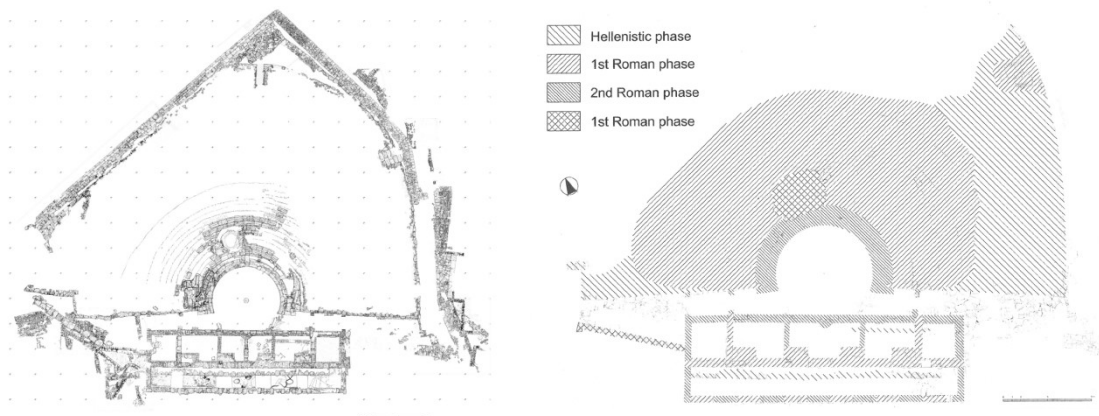
³⁸⁷ Νινιού-Κινδελή - Τζανακάκη 2018, 49

³⁸⁸ Niniou-Kindeli - Chatzidakis 2016, 136, 138

³⁸⁹ Ό.π., 138, 142

ασβεστοκονίαμα και φτάνει ως το βράχο³⁹⁰. Μέσα στο χώρο του μετασκηνίου, σε χαμηλότερο επίπεδο ανασκάφηκε ο ισχυρός τοίχος της ελληνιστικής σκηνής³⁹¹.

Κατά τις ανασκαφικές εργασίες για την αποκάλυψη των ορίων και των οικοδομικών φάσεων του αποκαλύφθηκε ευθύγραμμη θεατρική κατασκευή στα βορειοδυτικά του κοίλου που αντικατέστησε τον αναλημματικό τοίχο³⁹².

Εικ. 155: Το σύνολο των αποκαλυμμένων οικοδομικών καταλοίπων του θεάτρου (Niniou-Kindeli - Chatzidakis 2016, 150)
(Χατζηδάκης 2021, 48)

Τρεις οικοδομικές φάσεις διακρίνονται στο θέατρο. Στην αρχική φάση (τρίτος αιώνας π.Χ.) ανήκει η πρώτη υπόβαση των εδωλίων από ερυθρό χώμα, ο περιμετρικός αναλημματικός τοίχος, το μεγαλύτερο τμήμα των τοίχων των παρόδων και ο ισχυρός τοίχος στα νότια της σκηνής. Στην πρώτη ρωμαϊκή φάση (πρώτος ως αρχές δεύτερου αιώνα μ.Χ.) ανήκει η δεύτερη κτιστή υπόβαση των εδωλίων, για την ανέγερση του νέου και τελικού κοίλου με μεγαλύτερη κλίση και η νέα σκηνή. Στη δεύτερη ρωμαϊκή φάση (τρίτος αιώνας μ.Χ.) μετασκευές έγιναν στο σκηνικό οικοδόμημα και τουλάχιστον μία στο χαμηλότερο επίπεδο του κοίλου³⁹³.

Το θέατρο καταστράφηκε από το σεισμό του 365 μ.Χ. και στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για σταυλισμό³⁹⁴.

Το έργο της αποκατάστασης

Η μελέτη αποκατάστασης εκπονήθηκε το 2010 από τον αρχιτέκτονα Ν. Χατζηδάκη με επιστημονική υπεύθυνη την αρχαιολόγο Β. Νινιού-Κινδελή³⁹⁵.

Η αποκατάσταση υλοποιήθηκε τα έτη 2012-2015 με πόρους από το ΕΣΠΑ και αφορούσε κυρίως το κοίλο. Αφαιρέθηκε το άνω τμήμα της ασβεστοκάμινου³⁹⁶, απομακρύνθηκαν τα αρχιτεκτονικά μέλη του θεάτρου από το εσωτερικό της, τοποθετήθηκε στην εναπομείνασα κατασκευή γεώφασμα, αργοί λίθοι και πηλός. Η άνω επιφάνειά της διαμορφώθηκε βαθμιδωτά ως συνέχεια της θεμελίωσης των εδωλίων.

³⁹⁰ Ό.π., 141

³⁹¹ Νινιού-Κινδελή - Τζανακάκη 2018, 50

³⁹² Χατζηδάκης 2021, 51

³⁹³ Χατζηδάκης 2021, 45

³⁹⁴ Νινιού-Κινδελή - Τζανακάκη 2018, 50

³⁹⁵ Νινιού-Κινδελή - Χατζηδάκης 2012, 10

³⁹⁶ Προκρίθηκε η αφαίρεση του άνω και η κατάχωση του κατώτερου τμήματος κυρίως για λόγους στατικούς και ασφάλειας.

Τοποθετήθηκαν 21 αρχαία εδώλια σε ομόλογες θέσεις και 74 νέα μέλη (47 εδώλια, 7 υποπόδια και 20 καλυπτήριες πλάκες), ενώ κατασκευάστηκαν 14 συμπληρώματα αρχαίων μελών. Χρησιμοποιήθηκε λίθος με παρόμοιες ιδιότητες με τον αρχαίο από την περιοχή του Αποκόρωνα, ο οποίος πελεκήθηκε με τεχνική παρόμοια με την αρχαία. Όσα εδώλια είχαν μετακινηθεί απομακρύνονταν, εφαρμοζόταν νέα κτιστή θεμελίωση και επανατοποθετούνταν.

Η υπόβαση των εδωλίων επιστρώθηκε με στείρο χώμα και ενιαία κλίση, με στόχο να γίνεται αντιληπτό το σχήμα του κοίλου. Κατασκευάστηκαν νέες κλίμακες από ξύλινο σκελετό γεμισμένο με χώμα στην προέκταση των αρχαίων. Οι ανασκαφικές τομές καταχώθηκαν, τοποθετήθηκε γεωύφασμα και η επιφάνεια στρώθηκε με κοσκινισμένο χώμα ανασκαφής. Στις χωμάτινες επιφάνειες και τα πρανή δόθηκε κλίση τέτοια που να ευνοεί την απορροή των ομβρίων και κατασκευάστηκαν ξερολιθιές ως όρια των ψηλότερων ανασκαφικών τομών.

Στον αγωγό επανατοποθετήθηκαν όλες οι πλάκες εκτός μιας για να είναι ορατό το εσωτερικό του. Ενεργοποιήθηκε και πάλι για να συλλέγει τα όμβρια ύδατα, μαζί με αυτόν της δυτικής παρόδου και ένας νέος υπόγειος κατασκευάστηκε.

Στη σκηνή οι τοίχοι αρμολογήθηκαν και συμπληρώθηκαν όπου απαιτούνταν. Στο προσκήνιο έγινε αρμολόγημα στους τοίχους από αργούς λίθους και στη λίθινη πρόσοψη ανατάχθηκαν τα πεσμένα μέλη και τοποθετήθηκαν τρεις νέοι ορθοστάτες.

Στις παρόδους επανατοποθετήθηκαν οι κατώτερες σειρές των πεσμένων λίθων. Όσοι λίθοι από τις ψηλότερες σειρές είχαν πέσει αριθμήθηκαν και μεταφέρθηκαν σε κοντινό σημείο³⁹⁷.

Εικ. 157: Το κοίλο και τμήμα της σκηνής μετά την ολοκλήρωση της αποκατάστασης. Άποψη από νοτιοανατολικά (Νινιού-Κινδελή - Τζανακάκη 2018, 65)

Εικ. 158: Το θέατρο μετά την ολοκλήρωση της αποκατάστασης. Άποψη από ανατολικά (Χατζηδάκης 2021, 51)

³⁹⁷ Χατζηδάκης 2021, 49-55

II. Θέατρα για τα οποία έχει δημοσιευτεί μόνο ποιες εργασίες αποκατάστασης έχουν εγκριθεί

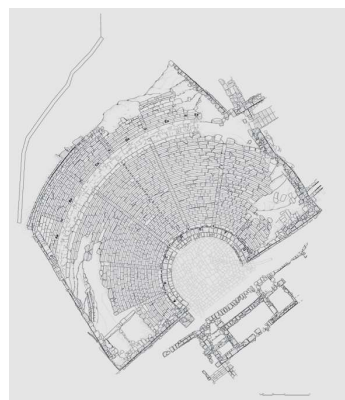
Στερεά Ελλάδα

Αρχαίο θέατρο Δελφών

Το θέατρο των Δελφών βρίσκεται στους πρόποδες του Παρνασσού, στη βορειοδυτική γωνία του ιερού του Απόλλωνα και σε επαφή με τον περίβολο του τεμένους. Το θέατρο χρειάστηκε να προσαρμοστεί στα προϋπάρχοντα οικοδομήματα, γι' αυτό και το κοίλο πλευρικά φαίνεται περιορισμένο³⁹⁸. Υπολογίζεται ότι είχε θέσεις για 4200³⁹⁹ έως 5000⁴⁰⁰ θεατές.

Εικ. 159: Το θέατρο από ψηλά (https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-δελφών/)

Εικ. 160: Κάτοψη του θεάτρου (Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 179)

Το υλικό κατασκευής είναι ασβεστόλιθος διαφορετικών υφών: γκρίζος χονδρόκοκκος με αδρή υφή για τα εδώλια, γκρίζος λεπτόκοκκος στο βάθρο του κάτω κοίλου και την ορχήστρα, υποκίτρινου χρώματος ασβεστόλιθος Παρνασσού στους τοίχους των παρόδων⁴⁰¹.

Η οικοδόμηση του πρώτου θεάτρου έγινε πιθανότατα τον δεύτερο αιώνα π.Χ.⁴⁰². Η μνημειακή διαμόρφωσή του συνδέεται με τον βασιλιά Ευμένη Β' της Περγάμου, ο οποίος το 159-158 π.Χ. έστειλε χρήματα και προσωπικό για εργασίες στο θέατρο⁴⁰³. Μια ακόμα φάση μπορεί να τοποθετηθεί στα μέσα του δεύτερου αιώνα μ.Χ.: η ορχήστρα πλακοστρώθηκε, απέκτησε λίθινο θωράκιο από όρθιες πλάκες σε δεύτερη χρήση. Για τις εργασίες χρησιμοποιήθηκαν λίθοι από βάσεις αναθημάτων και κοντινά μνημεία. Το ελληνιστικό προσκήνιο αντικαταστάθηκε με ένα νέο χαμηλό και ευρύχωρο, την πρόσοψη του οποίου κοσμούσαν μαρμάρινες πλάκες με παραστάσεις των άθλων του Ηρακλή. Αργότερα στη μεσαία κερκίδα προστέθηκε κτιστή εξέδρα ως τιμητικό θεωρείο, η οποία καθαιρέθηκε σε εργασίες το 1951⁴⁰⁴.

³⁹⁸ Κολώνια 2013, 133

³⁹⁹ Ό.π., 137

⁴⁰⁰ Bommelaer-Laroche 1991, 207-208

⁴⁰¹ Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 186

⁴⁰² Χλέπα 2012, 66

⁴⁰³ Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 176-177, Κολώνια 2013, 136

⁴⁰⁴ Ό.π., 178, 183, ό.π., 137-9, Χλέπα 2012, 67

Η ορχήστρα ήταν αρχικά κυκλική. Μεταξύ αυτής και του κοίλου εκτείνεται αγωγός ομβρίων με επένδυση πλακών, ανοικτός στο άνω τμήμα του εκτός από τα σημεία που διασταυρωνόταν με τις κλίμακες του κοίλου. Ίχνη οπών στο δάπεδο του περιμετρικού διαδρόμου της μαρτυρούν την ύπαρξη τέντας για προστασία των θεατών⁴⁰⁵.

Το κοίλο εν μέρει σκάφτηκε στο φυσικό έδαφος και εν μέρει χτίστηκε σε επίχωση⁴⁰⁶. Διάζωμα στρωμένο με ορθογώνιες και τραπεζιόσχημες πλάκες το χωρίζει σε άνω και κάτω. Το κάτω κοίλο είχε είκοσι επτά σειρές εδωλίων και το άνω οκτώ. Οκτώ κλίμακες διαιρούν το κάτω κοίλο σε επτά άνισες κερκίδες και επτά κλίμακες χωρίζουν το άνω κοίλο σε έξι. Τόσο το κάτω όσο και το άνω κοίλο ξεκινούν με βάθρο. Τα εδώλια είναι μονολιθικά, ευθέα στο οριζόντιο τμήμα και με μικρή βάθυνση στο κάθετο⁴⁰⁷. Μόνο στο ανώτερο τμήμα του άνω κοίλου τρεις σειρές της πρώτης από δυτικά κερκίδας και δυο ανώτερες της μεσαίας έχουν εδώλια αδρά δουλεμένα με επίπεδη επιφάνεια και ψηλό μέτωπο⁴⁰⁸. Στην οριζόντια επιφάνεια και στο μέτωπο πολλών εδωλίων είχαν χαρακτεί σημεία και επιγραφές δηλωτικές κατανομής θέσεων σε αξιωματούχους. Πάνω από την ανώτατη σειρά εδωλίων αύλακα διατρέχει το κοίλο⁴⁰⁹.

Λόγω της ιδιαίτερης κατασκευής του το κοίλο έχει δύο πλευρικά αναλήμματα εκτός από τον καμπύλο αναλημματικό τοίχο. Το δυτικό ξεκινά με δυο σειρές λίθων και συνεχίζει με μια μετά τη διασταύρωση με τον υπόγειο αγωγό υδάτων. Τα ανατολικό έχει μία με δύο σειρές λίθων αδρά δουλεμένων. Το τμήμα του βόρεια του διαζώματος είναι τοποθετημένο δύο μέτρα πιο δυτικά⁴¹⁰.

Ο καμπύλος αναλημματικός τοίχος σώζεται κατά το ήμισυ. Είναι κατασκευασμένος από τμήματα αρχιτεκτονικών μελών κατεστραμμένων γειτονικών αναλημμάτων⁴¹¹.

Από το ορθογώνιας κάτοψης σκηνικό οικοδόμημα σώζεται μόνο η υποθεμελίωση σε επίπεδο κάτω από αυτό της ορχήστρας. Τον κεντρικό ορθογώνιο και ανοικτό προς τα νότια χώρο πλαισιώνουν άλλοι δύο. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει με ασφάλεια ότι υπήρχε λογείο, εκατέρωθεν του οποίου ήταν χτισμένα παρασκήνια⁴¹².

Τα αναλήμματα του κοίλου, που συνιστούν ταυτόχρονα και τους βόρειους τοίχους των παρόδων, σώζονται σε όλο τους το μήκος. Είναι ενεπίγραφοι με απελευθερωτικές πράξεις δούλων από το δεύτερο αιώνα π.Χ. ως τον πρώτο αιώνα μ.Χ.⁴¹³.

Το έργο της αποκατάστασης

Η μελέτη αποκατάστασης του θεάτρου ανατέθηκε από το Σωματείο «Διάζωμα» τον Μάρτιο του 2011. Η προμελέτη, που περιλάμβανε τη νέα αποτύπωση του

⁴⁰⁵ Ό.π., 178, 186, Χλέπα 2012, 67

⁴⁰⁶ Κολώνια 2013, 133, 135

⁴⁰⁷ Ό.π., 135, Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 179-180, 182

⁴⁰⁸ Ό.π., 177

⁴⁰⁹ Κολώνια 2013, 135

⁴¹⁰ Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 184-5

⁴¹¹ Ό.π., 185-6, Χλέπα 2012, 67

⁴¹² Κολώνια 2013, 135

⁴¹³ Ό.π., 136, Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 183

μνημείου, παραδόθηκε τον Οκτώβριο του 2011 και η οριστική μελέτη τον Μάιο του 2012. Η έγκριση από το ΚΑΣ δόθηκε τον Ιούλιο του 2012⁴¹⁴.

Στόχοι της επέμβασης ήταν η ενσωμάτωση και ταυτόχρονα διακριτική διαφοροποίηση των προς αποκατάσταση τμημάτων, η παρουσίαση των ιστορικών φάσεων, η αντιστρεψιμότητα των εργασιών και η χρήση συμβατών υλικών με τα αυθεντικά, η προστασία του θεάτρου από μελλοντικές παραμορφώσεις, η ένταξη των ιστορικών βλαβών στην αποκατάσταση, η ασφάλεια του θεάτρου κατά τη χρήση από θεατές/επισκέπτες, η μορφοποίηση των απογυμνωμένων περιοχών με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνεται αντιληπτή η γεωμετρία του μνημείου και η φροντίδα για την προβολή της σχέσης του θεάτρου με τον περιβάλλοντα χώρο.

Εικ. 161: Φωτορεαλιστική απεικόνιση πριν την επέμβαση αποκατάστασης (Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 193)

Εικ. 162: Φωτορεαλιστική απεικόνιση μετά την επέμβαση αποκατάστασης (ό.π., 194-195)

Οι πρώτες εργασίες για εκτέλεση είναι οι ανασκαφικοί καθαρισμοί στις απογυμνωμένες περιοχές και βόρεια του κυκλικού αναλημματικού τοίχου για ανάσχυση αρχιτεκτονικών μελών. Για τον ίδιο λόγο προβλέπονται εργασίες στο κοίλο και τη σκηνή⁴¹⁵.

Για το κοίλο έχουν δημιουργηθεί πίνακες για τα παραμορφωμένα, τα παρατοποθετημένα, τα ρηγματωμένα εδώλια και τα κενά μεταξύ των εδωλίων. Κύρια αιτία των προβλημάτων είναι η ασταθής έδραση λόγω των καθιζήσεων και η ολίσθηση λόγω της έντονης κλίσης των κερκίδων (54%). Στις κερκίδες με κατεσοχή τέτοια προβλήματα τα εδώλια θα αποσυναρμολογηθούν και θα αναταχθούν: στην έκτη κερκίδα από την τέταρτη ως και την εικοστή τέταρτη σειρά, στην πέμπτη κερκίδα από την έκτη ως και την εικοστή πέμπτη σειρά και σε δύο σειρές της έβδομης κερκίδας. Μετά την αποσυναρμολόγηση θα ακολουθήσει η συγκόλληση και συμπλήρωσή τους πριν την ανάταξη. Είκοσι διάσπαρτα εδώλια θα επανενταχθούν και τα κενά μεταξύ των υπόλοιπων εδωλίων θα καλυφθούν με νέα. Καινούρια θα τοποθετηθούν και στα όρια της τρίτης και της έκτης κερκίδας, στο σημείο που η πέμπτη κερκίδα γειτνιάζει με το διάζωμα για λειτουργήσει το τελευταίο ως αγωγός ομβρίων. Τέλος στις κλίμακες θα αποκατασταθούν τα κατεστραμμένα τμήματα και θα αντικατασταθούν ολόκληρες βαθμίδες για οριστούν τα όρια των κερκίδων.

Αναφορικά με τα υλικά βρέθηκαν χώροι απ' όπου ήταν δυνατό να αντληθούν ασβεστόλιθοι. Επελέγη και η χρήση του κονιοδέματος στο όριο του διαζώματος και στο άνω κοίλο για οριοθέτηση των κερκίδων. Τεχνητός λίθος θα τοποθετηθεί στις υποθεμελιώσεις των εδωλίων που θα αποσυναρμολογηθούν, των

⁴¹⁴ Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013, 173

⁴¹⁵ Ό.π., 189

βαθμίδων που θα αντικατασταθούν και στις υποθεμελιώσεις στο ανατολικό πλευρικό ανάλημμα.

Περαιτέρω εργασίες περιλαμβάνουν τη στερέωση και συντήρηση εδωλίων, την αφαίρεση των κοιλωμάτων των εδωλίων που έχουν γεμίσει με αργιλικό υλικό και την αντικατάσταση, την ενεμάτωση και πλήρωση των ρηγμάτων με συμβατά κονιάματα και τιτάνιο, την αντιμετώπιση της βιολογικής κρούστας με βιοκτόνα. Για την αποκατάσταση του κατεστραμμένου τμήματος του διαζώματος και των υπόλοιπων απογυμνωμένων τμημάτων του κοίλου θα χρησιμοποιηθεί θραυστό υλικό. Η τελική επιφάνεια θα επιστρωθεί με αμμοχάλικο⁴¹⁶.

Στην ορχήστρα οι ορθοστάτες του περιμετρικού θωρακίου που σήμερα καλύπτουν τον αγωγό θα συντηρηθούν και θα αναταχθούν στην θέση που αρχικά είχαν στο θέατρο⁴¹⁷.

Στα αναλήμματα των παρόδων θα αναταχθούν οι λίθοι που έχουν μετακινηθεί, θα συμπληρωθούν οι σπασμένοι με νέο υλικό, θα γίνουν συμπληρώσεις με νέους δόμους ώστε να μην ολισθαίνουν τα άκρα των τοίχων. Θα τοποθετηθούν λίθοι στο στηθαίο και στην επίστεψη. Στην ανατολική πάροδο για την αποκατάσταση της κατακορυφότητας θα αναταχθούν οι τέσσερις ανώτεροι δόμοι της.

Στα πλευρικά αναλήμματα θα γίνουν συμπληρώσεις με νέους λίθους. Στο ανατολικό θα ενισχυθεί και η θεμελίωση του και θα ξανακατασκευαστεί μέρος του που είχε κατά τις ανασκαφές του παρελθόντος είχε καταστραφεί, έτσι ώστε να αποκατασταθεί ο τοίχος.

Σε όλα τα αναλήμματα θα εκτελεστούν καθαρισμοί, προστασία και στερέωση προσώπων λίθων, συμπλήρωση κοιλοτήτων, πλήρωση ρηγμάτων, συμπληρώσεις είτε με αυθεντικό τμήμα ή με νέο, συμπλήρωση με κονίαμα και τεχνητό λίθο στη θεμελίωση.

Στο βόρειο καμπύλο ανάλημμα θα συμπληρωθεί με νέο υλικό το ανατολικό τμήμα και η κλίση θα γίνει ομαλή, ενώ τα όμβρια ύδατα θα κατευθυνθούν εκτός του θεάτρου. Το νέο τμήμα θα κατασκευαστεί με τεχνητό λίθο και θα διακρίνεται από το αυθεντικό. Για την αποτροπή πτώσης λίθων στο θέατρο θα δημιουργηθεί στηθαίο στο μονοπάτι προς το στάδιο⁴¹⁸.

Το έργο βρίσκεται σε εξέλιξη και έχει χρονολογία λήξης το 2024. Προς το παρόν έχει γίνει αρχιτεκτονική τεκμηρίωση όλων των αρχιτεκτονικών μελών, έχουν εκτελεστεί ανασκαφικές εργασίες στα σημεία του θεάτρου που είχαν απογυμνωθεί στο χρόνο, έτσι ώστε να εντοπιστούν αρχιτεκτονικά μέλη στις επιχώσεις και να γίνει ορατή η δομή του μνημείου. Διερευνήθηκε ο χώρος του σκηνικού οικοδομήματος. Ανασύρθηκαν λιθόπλινθοι κατά τις εργασίες στις παρόδους και από τον αγωγό περιμετρικά της ορχήστρας κατά τη διάρκεια των καθαρισμών. Η συντήρηση των λίθινων επιφανειών του μνημείου από επικαθήσεις και βιολογικούς παράγοντες έχει φτάσει στο 70%. Έχουν στερεωθεί ενεπίγραφα τμήματα του μνημείου. Τέλος, έχουν ερευνηθεί τα λατομεία από τα οποία θα αντληθούν οι λίθοι⁴¹⁹.

⁴¹⁶ Ό.π., 189-191

⁴¹⁷ Ό.π., 191

⁴¹⁸ Ό.π., 194-195

⁴¹⁹ Με ορίζοντα το 2024 το αρχαίο θέατρο Δελφών

Εικ. 163: Το θέατρο το 2021 (Με ορίζοντα το 2024 το αρχαίο θέατρο Δελφών)

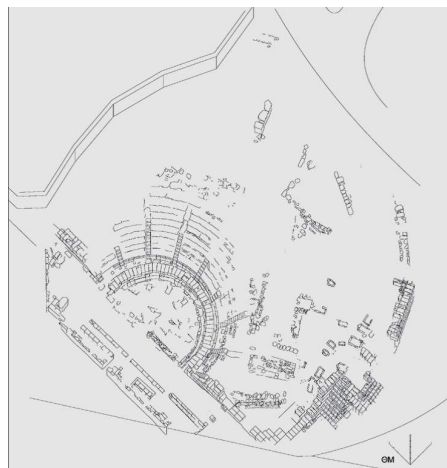
Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας

Το θέατρο του βοιωτικού Ορχομενού βρίσκεται μέσα στο οχυρωμένο της τμήμα της ακρόπολης του τέταρτου αιώνα π.χ. και σε εγγύτητα με τον τάφο του δέκατου τρίτου αιώνα π.Χ. γνωστό ως «Θησαυρό του Μινύα» και τον βυζαντινό ναό Παναγία Σκριπούς. Θεμελιώθηκε πάνω σε μυκηναϊκό νεκροταφείο.

Η πρώτη μορφή του χώρου για θεατρικές παραστάσεις μπορεί να χρονολογηθεί στον τέταρτο αιώνα π.Χ. και συνδέεται με την επέκταση των τειχών της πόλης από τους Μακεδόνες⁴²⁰.

Εικ. 164: Αεροφωτογραφία αρχαίου θεάτρου Ορχομενού (φωτογράφιση Δημ. Μπακλάκος, στο Κυριαζή κ.ά. 2013, 86)

Εικ. 165: Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης του αρχαίου θεάτρου Ορχομενού (Κυριαζή κ.ά. 2013, 88)

Το θέατρο φέρει αριθμό ανακατασκευών με πρώτη αυτή του δεύτερου αιώνα π.Χ. και τελευταία αυτή του τρίτου αιώνα μ.Χ..

Καθοριστική για τη διαμόρφωσή του ήταν αυτή του δεύτερου αιώνα π.Χ., όταν απέκτησε μαρμάρινο κοίλο και μαρμάρινο σκηνικό οικοδόμημα, είσοδο στη βόρεια πάροδο με διπλό άνοιγμα και διπλή κλίμακα στο βόρειο όριο για ανάβαση στο άνω τμήμα⁴²¹.

Το κοίλο εδραζόταν εν μέρει στο φυσικό βράχο και εν μέρει σε επίχωση που δεν σώζεται πλέον. Τα εδώλια ήταν τοποθετημένα πάνω σε μαρμαρίνους κρατευτές. Λιθοδομή μεσολαβούσε ανάμεσα στους τελευταίους. Σε κάθε σειρά τα εδώλια είχαν διακοσμημένα πέρατα. Τα εδώλια είχαν είτε κοίλη είτε απλή διαμόρφωση της επιφάνειας του καθίσματος. Όπως προκύπτει από το αποσπασματικά σωζόμενο ερείπιο του περιμετρικού αναλημματικού τοίχου το θέατρο ήταν χωρητικότητας περίπου 5000 θεατών⁴²². Το σωζόμενο σήμερα κοίλο διατηρεί λίγα θραύσματα από εδώλια και κλίμακες το διαιρούν σε οκτώ κερκίδες. Η πρώτη σειρά του κοίλου έφερε μαρμαρίνες προεδρίες σπάνιου τύπου, οι οποίες σώζονται σε άσχημη κατάσταση διατήρησης.

Την ορχήστρα οριοθετεί προς την πλευρά του κοίλου αγωγός⁴²³.

Από το σκηνικό οικοδόμημα σώζονται ελάχιστα ίχνη και πολλά αρχιτεκτονικά μέλη του χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή της Παναγίας Σκριπούς. Το προσκήνιο

⁴²⁰ Κυριαζή κ.ά. 2013, 85-86

⁴²¹ Ό.π., 87

⁴²² Μπιλής 2014, 10

⁴²³ Κυριαζή κ.ά. 2013, 87

είχε προεξέχουσες πλευρικές πτέρυγες και έφερε ημικίονες δωρικού ρυθμού και επιστύλιο με αφιερωματική επιγραφή στις Χάριτες. Το σκηνικό οικοδόμημα είχε ως είθισται θυρώματα στην πρόσοψη⁴²⁴. Στους ρωμαϊκούς χρόνους κατασκευάστηκε με παλιότερο οικοδομικό υλικό υπερυψωμένο λογείο⁴²⁵.

Η νότια πάροδος είχε πρόπυλο από το οποίο σώζονται οι πωρόλιθοι του θεμελίου του. Ο φυσικός βράχος έχει λαξευθεί έτσι ώστε να δημιουργείται κατηφορική κλίση προς την ορχήστρα⁴²⁶.

Το θέατρο σήμερα σώζεται σε κακή κατάσταση. Από τους αναλημματικούς τοίχους σώζεται περίπου το 10%⁴²⁷.

Το έργο της αποκατάστασης

Το 2012 η Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας παραχώρησε 50.000 ευρώ στο ΥΠΠΟ για τις ανάγκες της αποκατάστασης του θεάτρου Ορχομενού Βοιωτίας μέσω Προγραμματικής Σύμβασης. Με αυτά τα χρήματα εκτελέστηκαν το ίδιο έτος οι απαραίτητες εργασίες πριν τη μελέτη αποκατάστασης: η εκπόνηση μελέτης για το έργο «Ανασκαφική έρευνα και αποτύπωση του αρχαίου θεάτρου Ορχομενού Βοιωτίας» από τον αρχιτέκτονα Θεμιστοκλή Μπιλή και οι ίδιες οι ανασκαφικές εργασίες⁴²⁸. Παράλληλα με τις ανασκαφικές εργασίες έγινε καταγραφή και αποτύπωση των 267 διάσπαρτων μελών⁴²⁹.

Το σωματείο Διάζωμα ανέθεσε το 2012 στον Θ. Μπιλή και την εκπόνηση μελέτης για την «Αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου του Ορχομενού Βοιωτίας». Εγκρίθηκε από το ΚΑΣ το Σεπτέμβριο του 2013⁴³⁰.

Στόχος της μελέτης ήταν η συνύπαρξη στοιχείων διαφορετικών χρονολογικών περιόδων χωρίς να δημιουργείται σύγχυση.

Το κοίλο διαιρείται σε δύο ζώνες. Στην πρώτη, αυτή πιο κοντά στην ορχήστρα, συμπληρώνονται τα ερεισίνωτα των προεδριών και ανακατασκευάζονται με νέο μάρμαρο οι πρώτες σειρές εδωλίων, αναστηλώνονται οι λιθοδομές έδρασης εδωλίων τόσο για αύξηση της χωρητικότητας όσο και για τη στερέωση των πρανών. Από την φωτορεαλιστική απεικόνιση προκύπτει ότι αναστηλώνονται οι αναλημματικοί τοίχοι σε ύψος μέχρι το ανώτατο σημείο των νέων εδωλίων, ενώ σε έκταση συνεχίζονται μέχρι τη συμπλοκή τους με το περιμετρικό. Στη σκηνή αναστηλώνονται δύο κίονες με το επιστύλιο στο προσκήνιο, ο τοίχος του προσκηνίου, ο όγκος του σκηνικού οικοδομήματος και θυρώματα της πρόσοψης της σκηνής.

Στη δεύτερη, όπως ο μελετητής ομολογεί «η δράση ορίζεται με όρους διαμόρφωσης τοπίου». Το έδαφος διαμορφώνεται με επιχώσεις. Με αυτό τον τρόπο κλείνονται τομές από τις ανασκαφικές εργασίες και αποδίδεται η γεωμετρία της κατασκευής. Διάδρομοι ακτινωτά διατεταγμένοι και ένας περιμετρικός σε ομόλογες θέσεις αποδίδουν την κλίμακα του θεάτρου. Χαμηλή βλάστηση χρησιμοποιείται ως κάλυψη του εδάφους. Στο βόρειο τμήμα του κοίλου μέσα σε

⁴²⁴ Ό.π., 87-89

⁴²⁵ Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας 1, Μπιλής 2013, 94

⁴²⁶ Κυριαζή κ.ά. 2013, 89

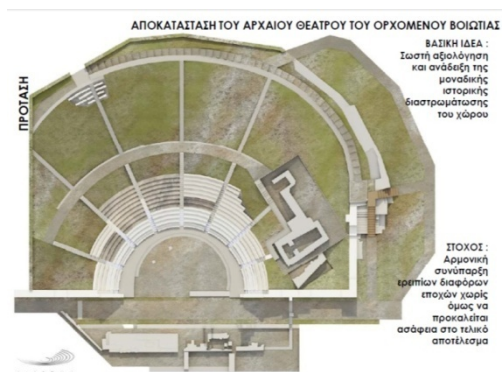
⁴²⁷ Μπιλής 2014, 5

⁴²⁸ Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας 2

⁴²⁹ Μπιλής 2014, 8-9

⁴³⁰ Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας 2

ανοικτό όρυγμα και με αυστηρές γραμμές ορίων, ώστε να διαχωρίζεται από το θέατρο, διατηρείται μυκηναϊκός τάφος. Μεγάλο τμήμα του κοίλου, εκεί όπου ο βράχος είναι καλά λαξευμένος, διατηρείται όπως σώζεται⁴³¹. Αρχαίοι λίθοι τοποθετούνται στο σκηνικό οικοδόμημα σε ομόλογες θέσεις. Ξύλινη κατασκευή θα προστατεύει το κλιμακοστάσιο⁴³².

Εικ. 166: Φωτορεαλιστική απεικόνιση αναστηλωτικής πρότασης (Μπιλής 2014, 11)

Εικ. 167: Φωτορεαλιστική απεικόνιση αναστηλωτικής πρότασης (ό.π., 12)

Το Νοέμβριο του 2016 το έργο «Αναβάθμιση Αρχαιολογικού Χώρου Ορχομενού Βοιωτίας και αποκατάσταση του Αρχαίου Θεάτρου» εντάχθηκε στο ΕΣΠΑ 2014-2020 με προϋπολογισμό 1.992.000 ευρώ⁴³³. Οι εργασίες έχουν μόλις πριν λίγο ξεκινήσει.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το θέατρο μαζί με το θολωτό τάφο του Μινύα και την Παναγία της Σκριπούς συνιστούν το «Αρχαιολογικό Πάρκο στον Ορχομενό Βοιωτίας», ο σχεδιασμός και η δημιουργία του οποίου προχωρούν παράλληλα με την αποκατάσταση του θεάτρου⁴³⁴.

⁴³¹ Μπιλής 2014, 10-14, Μπιλής 2013, 95

⁴³² Ό.π., 13-14

⁴³³ Το ταξίδι μας: Το Αρχαίο Θέατρο στον Ορχομενό της Βοιωτίας

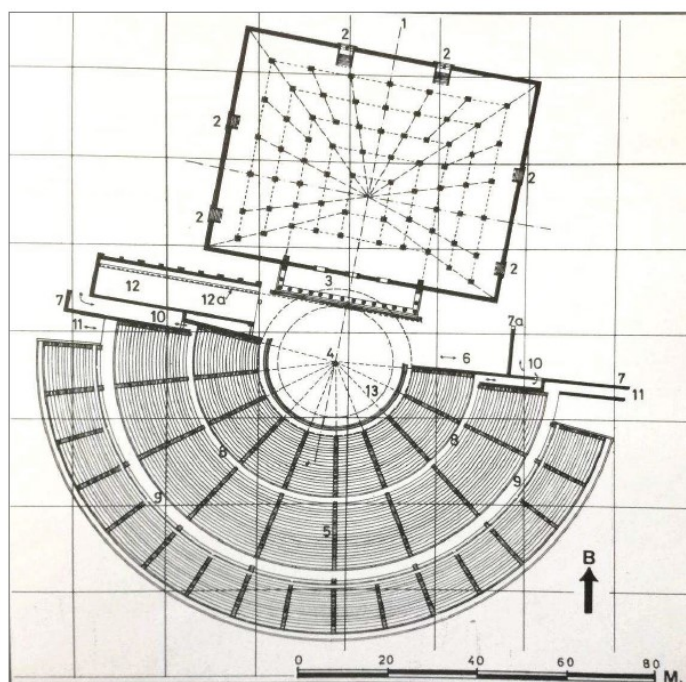
⁴³⁴ Ό.π.

Πελοπόννησος

Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης

Το θέατρο της Μεγαλόπολης κατά τον Πausανία⁴³⁵ ήταν το μεγαλύτερο σε χωρητικότητα θέατρο του ελλαδικού χώρου, αφού μπορούσε να φιλοξενήσει 18000-20000 θεατές⁴³⁶. Χτίστηκε σε τεχνητό γήλοφο μεταξύ του 370 και του 330 π.Χ., όπως μπορεί να συναχθεί από την ίδρυση της πόλης στις αρχές της δεκαετίας του 370 και την επιγραφή σε θρόνο προεδρίας από τον ολυμπιονίκη Αντίοχο από το Λέπρεο, ο οποίος έδρασε μεταξύ του 367 και του 330 π.Χ.⁴³⁷. Ήταν σε χρήση ως και τον τρίτο αιώνα μ.Χ.⁴³⁸.

Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε ασβεστόλιθος στα ορατά τμήματα και κροκαλοπαγής λίθος σε συνδυασμό με ασβεστόλιθο στα αφανή⁴³⁹.

Εικ. 168: Κάτοψη του θεάτρου και του παρακείμενου Θερσιλείου (Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αχαϊκά και Αρκαδικά, 317, εικ. 312)

Το κοίλο έφερε δύο διαζώματα-διαδρόμους. Υπολογίζεται ότι υπήρχαν 55 ως 59 σειρές εδωλίων. Εικάζεται ότι το μεσαίο διάζωμα είχε την ίδια μορφή με το κατώτερο, δηλαδή 20 σειρές εδωλίων και εννέα κερκίδες, ενώ το ανώτερο είχε 15 σειρές, 16 κερκίδες και 17 κλίμακες⁴⁴⁰. Από τις λίθινες σειρές εδωλίων σήμερα σώζονται οι βάσεις έως το ύψος της όγδοης και σε κάποιες περιπτώσεις ως το ύψος της ένατης σειράς. Μόνο στην τρίτη από ανατολικά κερκίδα σώζεται η βάση από τη δέκατη σειρά. Στην πέμπτη και έκτη από ανατολικά κερκίδες εντοπίστηκαν πεσμένα αλλά ακέραια εδώλια, που θα μπορούσαν να επανατοποθετηθούν στη θέση τους.

⁴³⁵ Πausανίας VIII 32,1

⁴³⁶ Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης 1

⁴³⁷ Ό.π., Καραπαναγιώτου 2001, 33

⁴³⁸ Μικεδάκη 2019, 76

⁴³⁹ Καραπαναγιώτου 2001, 340

⁴⁴⁰ Μικεδάκη 2019, 64

Στη συνέχεια ένα εφήμερο προσκήνιο από το οποίο σώζεται ο στυλοβάτης ως υποθεμελίωση για το λίθινο έχει διχάσει τους ερευνητές. Κατά την Α.-Β. Καραπαναγιώτου⁴⁴⁸ και την Μ. Bieber⁴⁴⁹ ήταν ξύλινη τροχήλατη κατασκευή που στήνονταν μπροστά από τη στοά του παρακείμενου Θερσιλείου, ενώ όταν δεν χρησιμοποιούνταν φυλασσόταν στη σκηνοθήκη, ένα στέγαστρο στη δεξιά πάροδο του θεάτρου. Κατά την Μικεδάκη ήταν ξύλινη ζωγραφισμένη κινητή πρόσοψη, μάλλον σε τρία κομμάτια, που στερεωνόταν σε εγκοπές και αποσυρόταν στη σκηνοθήκη μετά το τέλος των παραστάσεων⁴⁵⁰.

Αντικαταστάθηκε από μαρμάρινο προσκήνιο μετά την καταστροφή του Θερσιλείου το 222 π.Χ.⁴⁵¹. Ο στυλοβάτης ήταν από ασβεστολιθικό υλικό σε δεύτερη χρήση. Έφερε θύρα στη δυτική στενή πλευρά και κλίμακα στην ανατολική για άνοδο στο λογείο. Στην πρόσοψη έφερε κιονοστοιχία με δωρικούς κίονες με κάθετη λίθινη ταινία στις πλευρές⁴⁵².

Το έργο της αποκατάστασης

Με χρηματοδότηση του Δήμου Μεγαλόπολης το 2010 πραγματοποιήθηκε καθαρισμός του κοίλου, εργασίες αποκάλυψης του τεχνητού λόφου πάνω στον οποίο κτίστηκε το μνημείο και καθαρισμός των αρχιτεκτονικών μελών που είχαν τοποθετηθεί στο Θερσίλειο. Επιπλέον πραγματοποιήθηκε καθαρισμός της αναστηλωμένης στο πλαίσιο του Γ' Κ.Π.Σ. κερκίδας Θ'⁴⁵³.

Τον Απρίλιο του 2016 στο πλαίσιο προγραμματικής σύμβασης Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, της Περιφέρειας Πελοποννήσου και του Δήμου Μεγαλόπολης, για το έργο «Αποκατάσταση και Ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου της Μεγαλόπολης» ξεκίνησαν εργασίες αναστήλωσης, οι οποίες περιλάμβαναν εργασίες αποκατάστασης του κοίλου του θεάτρου, των κερκίδων Β και Γ, χημικό καθαρισμό, εργασίες συγκόλλησης, καθώς και την διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου⁴⁵⁴. Το έργο δεν προχώρησε αφού τερματίστηκε η σύμβαση του προσωπικού μόλις τον Ιούνιο του ίδιου έτους⁴⁵⁵.

Εικ. 170: Εργασίες στο θέατρο Μεγαλόπολης το 2016 (<https://diazoma.gr/deltia-tyrou/synantηση-ergasias-sto-archaio-theatro>)

⁴⁴⁸ 2001, 342

⁴⁴⁹ 1961, 122

⁴⁵⁰ 2019, 75-76

⁴⁵¹ Bieber 1961, 122, Μικεδάκη 2019, 69-70

⁴⁵² Ό.π.

⁴⁵³ Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης 2

⁴⁵⁴ Έναρξη των εργασιών αποκατάστασης στο Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης

⁴⁵⁵ Λύση σύμβασης επιστημονικού προσωπικού και τεχνιτών υψηλής εξειδίκευσης

Σήμερα είναι σε εξέλιξη το έργο «Συντήρηση και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Μεγαλόπολης – φάση Α: αποκατάσταση των κερκίδων Β και Γ, βελτίωση προσβασιμότητας» το οποίο εντάχθηκε το Νοέμβριο του 2020 με αντικείμενο τη στερέωση, συγκόλληση, συμπλήρωση, ανάταξη και συντήρηση (καθαρισμό, πλήρωση ρηγμάτων) των κατά χώρα σωζόμενων αρχιτεκτονικών μελών των εν λόγω κερκίδων, υποστηρικτικές εργασίες πεδίου (αποψιλώσεις, αποχρωματώσεις, ανασκαφικοί καθαρισμοί και διερευνητικές τομές), αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του συνόλου του κοίλου του θεάτρου με σύγχρονες μεθόδους (δισδιάστατη και τρισδιάστατη αποτύπωση), την προμήθεια αμαξιδίων για άτομα με αναπηρία και τη συγγραφή πινακίδων και φυλλαδίων⁴⁵⁶. Τον Απρίλιο του 2021 ακολούθησε η έγκριση των εργασιών προϋπολογισμού 481.602 ευρώ⁴⁵⁷. Οι εργασίες ξεκίνησαν στις 21 Σεπτεμβρίου 2023⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ ΕΣΠΑ 2014 – 2020: «Συντήρηση και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Μεγαλόπολης – φάση Α: αποκατάσταση των κερκίδων Β και Γ, βελτίωση προσβασιμότητας, Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης 2

⁴⁵⁷ Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου 1

⁴⁵⁸ Κλείνει λόγω εργασιών αποκατάστασης των κερκίδων το Αρχαίο Θέατρο Μεγαλόπολης

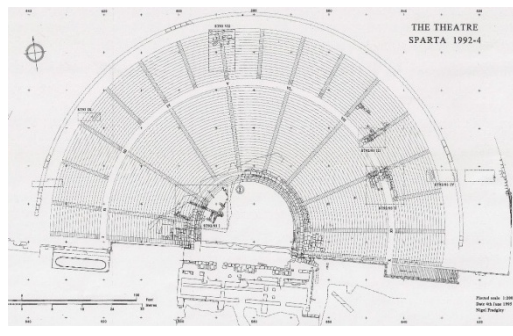
Αρχαίο θέατρο Σπάρτης

Το αρχαίο θέατρο της Σπάρτης βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου της ακρόπολης. Το θέατρο κατασκευάστηκε γύρω στο 30-20 π.Χ. και σχετίζεται με την ηγεμονία του Ευρυκλή Ηρκλανού, φίλου του Οκταβιανού Αυγούστου και νικητή στη ναυμαχία στο Άκτιο. Υπολογίζεται ότι η χωρητικότητά του ήταν 16000 θεατών⁴⁵⁹.

Ο Woodward υποστηρίζει ότι λόγω της εξαιρετικής θέσης βρισκόταν εκεί από τον πέμπτο αιώνα ένα μικρότερο θέατρο⁴⁶⁰.

Εικ. 171: Υφιστάμενη κατάσταση του θεάτρου (φωτογραφία Β, Γεωργιάδης, στο Ορεστίδης 2019, διαφάνεια 47)

Εικ. 172: Κάτοψη θεάτρου από τον Ν. Fradgley (Waywell κ.ά. 1995, 98)

Το κοίλο εδραζόταν στο κέντρο στον λόφο και πλευρικά σε ωμόπλινθους που συγκρατούσαν ισχυροί αναλημματικοί τοίχοι. Διάζωμα το χώριζε σε άνω και κάτω. Δέκα κλίμακες διαιρούσαν το κάτω κοίλο σε εννέα κερκίδες με τριάντα μία σειρές εδωλίων (μαζί με την προεδρία). Το άνω κοίλο είχε δεκαεπτά κλίμακες, και δεκαέξι κερκίδες με δεκαεπτά σειρές εδωλίων. Τα μαρμάρινα εδώλια ήταν μονολιθικά, εδρασμένα σε υπόβαση από πώρινους λίθους. Η όψη είχε κοίλη διαμόρφωση με δύο ταινίες. Πάνω από την ανώτερη σειρά εδωλίων υπήρχε περιμετρική στοά που έφερε κιονοστοιχία με δωρικούς κίονες. Η πρώτη σειρά του κοίλου είχε πολυθέσιους μαρμαρίνους θρόνους με ερεισίνωτο, που κατέληγαν στο κάτω μέρος σε λεοντοπόδαρα και πίσω τους υπήρχε διάδρομος. Ο κάθε πάγκος αντιστοιχούσε στο διάστημα μεταξύ δύο κλιμάκων. Το υπόλοιπο του κοίλου ήταν κατασκευασμένο από τοπικό ασβεστόλιθο, πάνω στον οποίο τοποθετήθηκαν τα εμφανή αρχιτεκτονικά μέλη από μάρμαρο Ταϋγету⁴⁶¹.

Οι τοίχοι των παρόδων ήταν κατασκευασμένοι από πωρόλιθο και επενδεδυμένοι με μάρμαρο. Η ανατολική πάροδος αποτελούσε την κύρια πρόσβαση στο θέατρο και στην επένδυσή του τοίχου της αναγράφονταν ονόματα αξιωματούχων. Από την ίδια πάροδο υπήρχε πρόσβαση στο διάζωμα μέσω εξωτερικής κλίμακας. Μικρότερη κλίμακα υπήρχε και στη δυτική πάροδο⁴⁶².

Η ορχήστρα ήταν πεταλόσχημη και προς την πλευρά του κοίλου είχε αγωγό για τη συλλογή των ομβρίων υδάτων, κατασκευασμένο από μαρμάρινες λιθοπλινθούς που φέρουν επιγραφές. Οι μαρμαρίνοι θρόνοι με τα λεοντοπόδαρα και τα ανθέμια

⁴⁵⁹ Waywell κ.ά. 1995, 97, 100, Ορεστίδης 2012, 19, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 1

⁴⁶⁰ Woodward 1923-1925, 159

⁴⁶¹ Ορεστίδης 2012, 18-21, Ορεστίδης 2019, Waywell κ.ά. 1995, 100, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 1

⁴⁶² Ό.π., 16, 20, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 1

που βρέθηκαν στις ανασκαφές αναπαριστώνται τοποθετημένοι μέσα στην ορχήστρα στις προεκτάσεις των κλιμάκων του κοίλου⁴⁶³.

Η σκηνή αρχικά ήταν ξύλινη, κινητή και τροχήλατη. Κινούνταν πάνω σε τρεις επιμήκεις αύλακες που κατέληγαν σε στεγασμένο χώρο στη δυτική πάροδο, ο οποίος προϋπήρχε του κοίλου. Από το χώρο φύλαξης σώζονται μόνο τα θεμέλια κάτω από υστερότερο κτήριο, αλλά σε επαναχρησιμοποιημένες πλίνθους αναφέρεται η λέξη ΣΚΑΝΟΘΗΚΑ⁴⁶⁴.

Σταθερή σκηνή απέκτησε το θέατρο επί Αυγούστου. Ο Βεσπασιανός στη συνέχεια, γύρω στο 78 μ.Χ., δώρισε μια λαμπρότερη. Το σκηνικό οικοδόμημα είχε τρία δωμάτια με ανοίγματα που οδηγούσαν σε εξέδρα, ήταν διώροφο και στην πρόσοψη είχε κορινθιακή κιονοστοιχία με εξώστες. Οι θύρες της σκηνής προς την ορχήστρα ήταν διακοσμημένες με πρόπυλα σε μορφή ναΐσκων. Ο χώρος της σκηνοθήκης μετατράπηκε σε Νυμφαίο, μια μακρόστενη δεξαμενή⁴⁶⁵.

Το τελευταίο στοιχείο μετασκευής στο θέατρο είναι επιγραφή στο επιστύλιο της σκηνής με μνεία του Θεοδοσίου (τέλη τετάρτου αιώνα μ.Χ.)⁴⁶⁶.

Το θέατρο υπέστη εκτενείς καταστροφές από οικισμό του δέκατου με δέκατου τρίτου αιώνα με λιθολόγηση των μαρμάρινων και πώρινων αρχιτεκτονικών μελών⁴⁶⁷.

Το έργο της αποκατάστασης

Η μελέτη αποκατάστασης του αρχαίου θεάτρου έγινε με χορηγία του ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος μετά από πρωτοβουλία του Σωματείου «Διάζωμα». Εκπονήθηκε τα έτη 2012 και 2013 από τον αρχιτέκτονα Γουλιέλμο Ορεστίδη και την ομάδα του ίδιου και της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας. Τη μελέτη ενέκρινε το ΚΑΣ στα τέλη του 2013.

Στη συνέχεια το Ίδρυμα J.M. Karlan διέθεσε ως χορηγία το ποσό των 100.000 δολαρίων (81.070,13 ευρώ) για την εκτέλεση της πρώτης φάσης των εργασιών «Α' φάση αποκατάστασης του αρχαίου θεάτρου της Σπάρτης». Τα έτη 2019-2021 έγιναν διερευνητικές τομές για αρχαιολογική τεκμηρίωση αλλά και για να εξασφαλιστεί ότι τα μηχανήματα εργοταξίου δεν θα προκαλέσουν ζημιές κατά την εκτέλεση του έργου. Εντοπίστηκε η συνέχεια του αγωγού απορροής ομβρίων. Το 2021 έγιναν εργασίες για επαναλειτουργία του: καθαρίστηκε, διανοίχτηκαν οι φραγμένες έξοδοι και αποκαταστάθηκε το τμήμα που έχει υποστεί καθίζηση κοντά στο νοτιοανατολικό άκρο της ορχήστρας. Τα αρχιτεκτονικά μέλη που ήταν στο κέντρο της ορχήστρας αποτυπώθηκαν, ταυτίστηκαν και μεταφέρθηκαν σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο⁴⁶⁸.

Το έργο που προαναφέρθηκε αποτελεί πρόδρομο του έργου «Αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου της Σπάρτης», το οποίο εντάχθηκε το 2021 στο ΕΣΠΑ 2014-2020 με προϋπολογισμό 1.600.000 ευρώ. Περιλαμβάνει διερευνητικές τομές, καθαρισμούς, αποχρωματώσεις και επιχρωματώσεις στο κοίλο, στα αναλήμματα και

⁴⁶³ Ό.π., 7, Ορεστίδης 2019, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης

⁴⁶⁴ Ό.π., 7-8, Waywell κ.ά. 1995, 103-108, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης

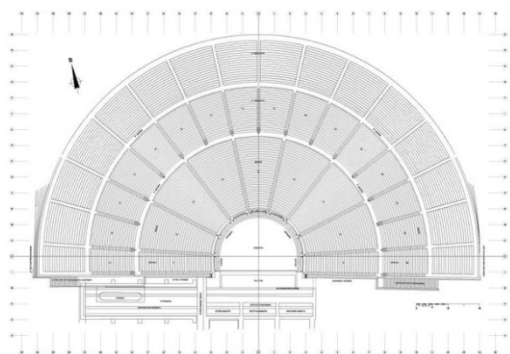
⁴⁶⁵ Ό.π., 4, 11, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης

⁴⁶⁶ Αρχαίο θέατρο Σπάρτης

⁴⁶⁷ Waywell κ.ά. 1995, 97

⁴⁶⁸ Ενημερωτικό σημείωμα, Έργο: Α' φάση αποκατάστασης θεάτρου Σπάρτης, Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 2

στην ορχήστρα του θεάτρου. Θα ακολουθήσουν εργασίες συντήρησης, στερέωσης και αποκατάστασης. Επιπρόσθετα, περιλαμβάνονται η φωτογραφική και τοπογραφική τεκμηρίωση του μνημείου και η δημοσιότητα και έκδοση πληροφοριακού υλικού⁴⁶⁹. Είναι σε εξέλιξη εργασίες αποχωμάτωσης και οργάνωσης εργοταξίου για την αποκατάσταση του κάτω κοίλου του θεάτρου⁴⁷⁰.

Εικ. 173: Πρόταση αναπαράστασης-Γενική κάτοψη (Ορεστίδης 2019, διαφάνεια 32)

Εικ. 174: Φωτορεαλιστική απεικόνιση πρότασης αποκατάστασης (Ορεστίδης 2019, διαφάνεια 46)

Η μελέτη αποκατάστασης περιλαμβάνει τις παρακάτω εργασίες πέραν των όσων αναφέρθηκαν.

Στο νέο υλικό που θα μπει σε αναλήμματα ανατολικής και δυτικής παρόδου οι νέες σειρές θα μπουν σε βάθος σε σχέση με υφιστάμενο πάχος τοίχου.

Στο ανάλημμα της ανατολικής παρόδου θα αποκατασταθεί η δυτική απόληξη με επανένταξη αρχαίων λίθων, κάποιων με επιγραφές, και ενσωμάτωση νέων. Θα ανακατασκευαστεί η καταληκτική βάση. Σε αντιστοιχία αποκαθίσταται κατώτερο τμήμα στηθαίου κλίμακας.

Στο ανάλημμα της δυτικής παρόδου θα γίνει μορφολογική ανασύσταση για λόγους διδακτικούς και ανάδειξης. Θα συμπληρωθεί η νοτιοδυτική γωνία, εργασία που εξυπηρετεί την υποστήριξη υπερκείμενων αρχαίων λιθοπλίνθων, οι οποίες ανατάσσονται μετά από πλήρη αποσυναρμολόγηση. Νοτιοδυτικά θα τοποθετηθούν νέοι μαρμάρيني λίθοι μπροστά από κατώτερες σειρές πωρόλιθων. Στη δυτική εξωτερική κλίμακα θα ανασυσταθεί μικρό τμήμα της βάσης της πίσω από δυτικό τοίχο σκηνοθήκης. Σε θέση αφετηρίας κλίμακας θα επανατοποθετηθούν λίθοι πώρινης υποθεμελίωσης δηλώνοντας το περίγραμμά της σε κάτοψη.

Η μορφολογική και λειτουργική αποκατάσταση του κατώτερου τμήματος κοίλου θα γίνει με συμπληρώσεις εδωλίων και βαθμίδων. Θα ανασυσταθεί η προεδρία μεταξύ κλιμάκων 8 και 9 με χρήση αυθεντικού υλικού το οποίο σώζεται στο σύνολο, ενώ ο νοτιότερος πάγκος θα αποκατασταθεί με 3 σωζόμενα και ταυτισμένα αρχιτεκτονικά μέλη. Θα γίνει επαναφορά σε ορχήστρα 4 θρόνων με λεοντοπόδαρα.

Σε πρώτη φάση θα αποκατασταθούν τουλάχιστον 2 κατώτερες σειρές εδωλίων και βαθμίδων, η προεδρία και ο διάδρομος πίσω της, ο ανοικτός αγωγός και η συνέχεια του προς νότο, η ορχήστρα και θα γίνει προετοιμασία των απολήξεων αναλημματικών τοίχων παρόδων. Θα γίνουν τοπικές αποδομήσεις και ανατάξεις λίθων, αλλά και επεμβάσεις σωστικού χαρακτήρα με τοπικές στερεώσεις

⁴⁶⁹ ΕΣΠΑ 2014 - 2020: Αποκατάσταση Αρχαίου Θεάτρου Σπάρτης

⁴⁷⁰ Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 2

ετοιμόρροπων λιθοπλίνθων αναλημματικών τοίχων παρόδων. Τέλος θα πληρωθούν μεγάλα κενά από ελλείπουσες λιθοπλίνθους αναλημμάτων με αργολιθοδομή πλακοειδών λίθων κατάλληλης απόχρωσης. Το κτίσιμο θα γίνει εν ξηρώ ή με χρήση μικρής ποσότητας ασβεστοπηλοκονιάματος⁴⁷¹.

⁴⁷¹ Ορεστίδης 2019

Δ. Παρατηρήσεις αναφορικά με την κατάταξη των επεμβάσεων με βάση

1. τη σκοπιμότητα, την αναγνωσιμότητα και την αναστρεψιμότητα

Η σκοπιμότητα των επεμβάσεων διαφοροποιείται στα θέατρα που παρουσιάστηκαν. Η πιο συνηθισμένη είναι για προστασία και σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν οι εργασίες στα παρακάτω θέατρα. Στο θέατρο Άργους μεγάλο μέρος των επεμβάσεων κατέλαβε η στερέωση του βράχου. Εκτεταμένη στερέωση του ίδιου στοιχείου εκτελέστηκε και στο θέατρο Μίεζας. Εκτενείς στερεωτικές εργασίες στο κοίλο και τη σκηνή έλαβαν χώρα στο θέατρο Αιγείρας. Στην Άπτερα απομακρύνθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη από το εσωτερικό της ασβεστοκάμινου. Στους Δελφούς επιδιορθώθηκαν τα παραμορφωμένα και ρηγματωμένα εδώλια και οι κατεστραμμένες κλίμακες. Στο θέατρο του Διονύσου Ελευθερέως οι κερκίδες συμπληρώθηκαν ως το σημείο που είναι απαραίτητο ώστε να εδράζεται με ασφάλεια το ανώτερο επιτόπου σωζόμενο εδώλιο. Αιτία για τις εργασίες που έλαβαν χώρα στη Δωδώνη και τα Γίτανα ήταν η έντονη φθορά στα μνημεία. Στο θέατρο του Ασκληπιείου Επιδαύρου συμπληρώθηκαν και συγκολλήθηκαν θραύσματα εδωλίων, αποσυναρμολογήθηκε, διαλύθηκε και ανακατασκευάστηκε ο δυτικός πυλώνας που παρουσίαζε προβλήματα από προηγούμενη αποκατάσταση. Στο θέατρο πόλης της Επιδαύρου στερεώθηκαν και συγκολλήθηκαν εδώλια και κλίμακες, αποκαταστάθηκε ο αναλημματικός και περιμετρικός τοίχος. Στο θέατρο Ερέτριας οι εργασίες εκτελέστηκαν για προστασία του θεάτρου. Στον Θορικό στερεώθηκαν οι χαμηλότερες σειρές εδωλίων της δυτικής κερκίδας και τοποθετήθηκαν μικροπάσσαλοι νότια της ορχήστρας για αποτροπή κατάρρευσης του αναλημματικού τοίχου. Στο ωδείο Ηρώδη Αττικού οι εργασίες στους τοίχους της σκηνής και τις οροφές των παρόδων είχαν ως στόχο την προστασία του μνημείου. Στο θέατρο Καρθαίας συνδυάστηκαν πολυεπίπεδες εργασίες για συγκράτηση των πρανών και προστασίας των εδωλίων. Στο θέατρο Λάρισας συγκολλήθηκαν τμήματα και αποφλοιώσεις στο κοίλο και συμπληρώθηκαν ρηγματώσεις στη σκηνή. Στο θέατρο Νικόπολης πληρώθηκαν κενά σε αντηρίδες, αναλημματικό τοίχο και οροφή ανατολικού στεγασμένου διαδρόμου προς το κοίλο, αντιστηρίχθηκε ο περιμετρικός τοίχος και στερεώθηκε η στοά. Στο θέατρο Φιλίππων οι εργασίες ξεκίνησαν με αποκατάσταση του ανατολικού αναλημματικού τοίχου και των τόξων αντιστήριξης.

Από την άλλη, στη βούληση για ανάδειξη των θεάτρων αποδίδονται οι εργασίες στα παρακάτω μνημεία. Το θέατρο της Ηφαιστίας επιχειρήθηκε να αποδοθεί ολόκληρο. Στο θέατρο της Θάσου δόθηκε έμφαση στην κατάργηση των ξύλινων εδωλίων της προηγούμενης αποκατάστασης. Το θέατρο της Μαρώνειας αποκαταστάθηκε στη μορφή που απαιτούσε τις λιγότερες επεμβάσεις και οι θρόνοι προεδρίας τοποθετήθηκαν με χαρακτήρα εκθεσιακό. Στα θέατρα Κασσώπης και Μεγαλόπολης, Μήλου, Σπάρτης και Στράτου η πλειονότητα των εργασιών έγιναν για ανάκτηση της μορφής του κοίλου και όχι για λόγους προστασίας. Το θέατρο στη Μεσσήνη με τις επεμβάσεις επιχειρήθηκε να ανακτηθεί στο σύνολό του. Τέλος στον Ορχομενό Βοιωτίας ο στόχος της αποκατάστασης υπήρξε η ανάδειξη της συνύπαρξης στοιχείων διαφορετικών φάσεων.

Δεν είναι εύκολο να κατατάξει κάποιος τις εργασίες σε μια από τις κατηγορίες επέμβασης, συντήρησης⁴⁷², αναστήλωσης⁴⁷³, αποκατάστασης⁴⁷⁴, σε μερικές περιπτώσεις είναι αδύνατο. Βέβαια σε ορισμένες περιπτώσεις η μια κατηγορία καλύπτει την άλλη, αφού κατά την αποκατάσταση είναι δυνατή η εκτέλεση εργασιών συντήρησης ή αναστήλωσης κατά την εκτέλεση εργασιών συντήρησης. Δυνατό είναι επίσης να υποστηριχθεί ότι ο κύριος όγκος εργασιών στο θέατρο της Αιγείρας ήταν συντήρησης (σφραγίσεις και στερεώσεις). Στο θέατρο της Απτέρας συνδυάστηκε η αναστήλωση (τα εδώλια που ήταν μέσα στην ασβεστοκάμινο, όπως και τα πεσμένα στο θέατρο, ανατάχθηκαν) με την αποκατάσταση, αφού διαμορφώθηκε η μορφή του κοίλου και στη σκηνή οι τοίχοι συμπληρώθηκαν. Στο θέατρο Άργους έγιναν εργασίες συντήρησης (εκτεταμένη στερέωση του βράχου και τοιχοδομών σκηνής) και αποκατάστασης (αποκατάσταση τοίχων και μορφής σκηνής). Στο θέατρο Γιτάνων εκτελέστηκαν εργασίες συντήρησης, αναστήλωσης και αποκατάστασης (συντήρηση και/ή αποκατάσταση και στη συνέχεια αναστήλωση εδωλίων). Στο θέατρο Δελφών συντήρησης, αναστήλωσης (συγκόλληση, συμπλήρωση, ανάταξη εδωλίων, λίθων παρόδων και θωρακίου) και αποκατάσταση μορφής κερκίδων. Στο θέατρο Δημητριάδος οι λίθοι κοίλου και σκηνής συντηρήθηκαν, τμήμα της στοάς του προσκηνίου, του αγωγού και των αντηρίδων των αναλημμάτων αποκαταστάθηκαν. Στο θέατρο Διονύσου Ελευθερέως αναστηλώθηκε το ανατολικό πλευρικό ανάλημμα και το ανώτερο τμήμα του κοίλου, αποκαταστάθηκαν οι πλάκες της ορχήστρας, τα αναλήμματα των παρόδων, το ανατολικό πλευρικό ανάλημμα, το ανώτερο τμήμα του κοίλου και τα μνημεία της ανατολικής παρόδου. Στο θέατρο Δωδώνης εκτελέστηκαν εργασίες συντήρησης (συγκολλήσεις εδωλίων, σφραγίσεις ρωγμών και πληρώσεις κενών), αναστήλωσης (τοίχων εσωτερικού σκηνής, εδωλίων ανατολικής κερκίδας του πρώτου διαζώματος) και αποκατάστασης τοίχων (εσωτερικού σκηνής, εδωλίων ανατολικής κερκίδας του πρώτου διαζώματος, νότιου αναλημματικού τοίχου της ακραίας ανατολικής κερκίδας, κατώτερων κερκίδων του κοίλου). Στο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου συντηρήθηκαν τα εδώλια και ο πώρινος τοίχος, αναστηλώθηκε ο δυτικός πυλώνας, εδώλια, η ακραία δυτική κερκίδα του επιθεάτρου και αποκαταστάθηκε ο αγωγός απορροής ομβρίων και οι αναβάθρες. Στο θέατρο πόλης Επιδαύρου έλαβαν χώρα εργασίες συντήρησης (στερεώσεις, συγκολλήσεις εδωλίων και κλιμάκων), αναστήλωσης (εδωλίων, προεδρίας, κλιμάκων) και αποκατάστασης του αναλημματικού και του περιμετρικού τοίχου, του τοίχου του προσκηνίου, του

⁴⁷² Ως ήπια επέμβαση με στόχο την κατάργηση και την διακοπή της φθοράς του μνημείου που δεν θίγει ριζικά και δεν αλλοιώνει τη μορφή και τη δομή του (Μαλλούχου-Tufano 2015, 15). Ενίοτε χρησιμοποιείται για να δηλώσει τις ενέργειες για τη διάσωση των πολιτιστικών αγαθών υπό την έννοια της προστασίας.

⁴⁷³ Με την έννοια της «ανασυναρμολόγησης των κατακείμενων αρχιτεκτονικών μελών των μνημείων». Συστήνεται ως μέθοδος για αποκατάσταση μνημείων σε κατάσταση ερειπίου στους διεθνείς χάρτες (ό.π., 16).

⁴⁷⁴ Ως εξειδικευμένη επέμβαση που στοχεύει στη διάσωση της μορφής του μνημείου και της ανάδειξης του πολιτιστικού χαρακτήρα και των αξιών του. Προϋποθέτει την εκ των προτέρων εκπόνηση μελετών, την εκτέλεση εργασιών ως το σημείο που δεν υπάρχει αμφιβολία για την αρχική μορφή του, την επικράτηση του ποσοστού του αρχικού υλικού έναντι των νέων επεμβάσεων ώστε να μην αλλοιωθεί ο αρχικός του χαρακτήρας, τον σεβασμό των ιστορικών του φάσεων και την κριτική αξιολόγηση όταν χρειάζεται να αποφασιστεί η απομάκρυνση στοιχείων ορισμένης φάσης, την εφαρμογή των νέων προσθηκών με τρόπο ώστε να εντάσσονται αλλά και να διακρίνονται και χρήση υλικών συμβατών με τα αρχικά και με βέβαιη και αντιστρεπτή συμπεριφορά στο χρόνο (ό.π., 21).

βωμού, των πεσσών του προσκήνιου, της ρωμαϊκής σκηνής, των πρώτων σειρών εδωλίων. Στο θέατρο Ερέτριας συντηρήθηκε το δυτικό ανάλημμα, εδώλια, ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος, αναστηλώθηκε ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος και μερικώς ο δυτικός αναλημματικός τοίχος της σκηνής, αποκαταστάθηκαν οι κλίμακες. Στο ωδείο Ηρώδη Αττικού συντηρήθηκαν λιθόπλινθοι του νότιου και των πλευρικών τοίχων σκηνής, εδώλια, κλίμακες και αποκαταστάθηκαν τοίχοι και τόξα σκηνής, οροφές κεκλιμένων θόλων παρόδων, κλίμακες, εδώλια. Στο θέατρο Ηφαιστίας Λήμνου αποκαταστάθηκε το σύνολο του μνημείου. Στο θέατρο Θάσου αναστηλώνονται και αποκαθιστώνται εδώλια. Στο θέατρο Θορικού συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν εδώλια. Στο θέατρο Καρθαίας Κέας αναστηλώθηκε το καμπύλο ανάλημμα, εδώλια, η σκηνή, αποκαταστάθηκαν πλευρικά αναλήμματα, εδώλια, αγωγός, η σκηνή. Στο θέατρο Κασσώπης αναστηλώθηκαν εδώλια, ο ανατολικός και δυτικός αναλημματικός τοίχος και αποκαταστάθηκαν κλίμακες και εδώλια. Στο θέατρο Λάρισας αναστηλώθηκαν εδώλια και αποκαταστάθηκαν κλίμακες. Στο θέατρο Μαρώνειας συντηρήθηκαν και αναστηλώθηκαν εδώλια, αποκαταστάθηκαν ο αγωγός, το δάπεδο της ορχήστρας, το προσκήνιο, εδώλια. Στη Μεγαλόπολη συντηρήθηκαν, αναστηλώθηκαν και αποκαταστάθηκαν εδώλια. Στη Μεσσήνη συντηρήθηκαν, αναστηλώθηκαν εδώλια, αναλήμματα, το προσκήνιο, αποκαταστάθηκε η σκηνή, το δάπεδο της ορχήστρας, κλίμακες και εδώλια. Στη Μήλο συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν εδώλια, κλίμακες και το προσκήνιο. Στη Μίεζα συντηρήθηκαν και αναστηλώθηκαν λίθοι και εδώλια, αποκαταστάθηκαν κλίμακες, κάτοψη και δάπεδα σκηνής, προσκήνιου, λίθοι, εδώλια. Στη Νικόπολη γίνονται εργασίες αποκατάστασης σε μεγάλο τμήμα του κοίλου, στον τοίχο της περιμετρικής στοάς και την εξωτερική τοιχοποιία του σκηνικού οικοδομήματος. Στον Ορχομενό Βοιωτίας αναστηλώνονται οι αναλημματικοί τοίχοι, οι λιθοδομές έδρασης εδωλίων και αποκαθιστώνται προεδρίες, εδώλια, τμήμα του προσκήνιου, ο όγκος της σκηνής. Στη Σπάρτη αναστηλώνονται τα αναλήμματα, αποκαθιστάται ο αγωγός, τα αναλήμματα, κλίμακες, εδώλια, η προεδρία, ο αγωγός. Στο θέατρο Στράτου συντηρούνται η σκηνή και το κοίλο, αποκαθιστώνται οι λίθοι της ορχήστρας, ο αγωγός, ο διάδρομος, το στηθαίο, οι ράμπες προσκήνιου. Στο θέατρο Φιλίππων αναστηλώθηκαν τα τόξα αντιστήριξης, τοίχοι του επιθεάτρου, ο αναλημματικός τοίχος και έγιναν εργασίες αποκατάστασης στη σκηνή. Όλες οι προσεγγίσεις είναι θεμιτές αρκεί να έχει προηγηθεί η ανάλογη τεκμηρίωση και να τηρείται η επιστημονική δεοντολογία.

Στις περισσότερες περιπτώσεις η σύγχρονη επέμβαση διακρίνεται επειδή τα υλικά με την οποία έγινε δεν έχουν την πάτινα και τη φθορά του χρόνου (πλάκες της ορχήστρας και νέοι δόμοι στην επίστεψη του αναλήμματος της δυτικής παρόδου στο θέατρο Διονύσου Ελευθερέως, νέες κλίμακες και εδώλια στο θέατρο Δωδώνης, νέα εδώλια στα θέατρα πόλης Επιδαύρου και Μαρώνειας, νέες βαθμίδες και εδώλια στα θέατρα Ερέτριας, Μεσσήνης, Μήλου, Νικόπολης, κλίμακες, εδώλια και αποκατεστημένα τμήματα σκηνής και παρόδων στο ωδείου Ηρώδη Αττικού, εδώλια σε θέατρο Θάσου, νέες βαθμίδες και συμπληρώματα στο θέατρο Λάρισας, σκηνή και αναλήμματα θεάτρου Μίεζας, νέες κλίμακες και τμήματα αναλημμάτων παρόδων, βόρειο καμπύλο ανάλημμα στο θέατρο Δελφών, τεχνητός λίθος σε εδώλια και πλάκες αγωγού στο θέατρο Καρθαίας Κέας). Σε άλλες περιπτώσεις είναι εμφανής για διαφορετικούς λόγους. Στο θέατρο της Απτέρας η κατασκευή των κλιμάκων σ' όλο το κοίλο με ξύλινο σκελετό γεμισμένο με χώμα τραβά την προσοχή

ως ιδιαίτερη μαζί με τα ελάχιστα νέα ανοιχτόχρωμα εδώλια. Στο θέατρο Άργους τα αδιάβροχα προκατασκευασμένα συνθετικά φύλλα στη θέση του ξύλινου δαπέδου του λογείου, το διαφανές κρύσταλλο με το οποίο στεγάστηκε η είσοδος στο χαρώνειο πέρασμα και το κιγκλίδωμα στην εξέδρα δίπλα της ξεχωρίζουν ως σύγχρονες επεμβάσεις. Στα θέατρα Γιτάνων και Κασσώπης ξεχωρίζει η σύγχρονη αποκατάσταση μια και στο κοίλο τα μη αποκατεστημένα εδώλια δίνουν την εικόνα διάλυσης. Στο θέατρο Δημητριάδος η αποκατεστημένη σκηνή ως δωμάτια όλα σε ύψος περίπου ενός μέτρου έρχεται σε αντίθεση με το υπόλοιπο μνημείο. Η διαφοροποίηση γίνεται ακόμα πιο έντονη όταν παρατηρήσει κάποιος τη σήμανση των τοίχων της παλαιότερης σκηνής στην επιφάνεια του εδάφους και την αυτοφωτιζόμενη κατασκευή μέσα στην οποία είναι ορατά λειτουργικά στοιχεία της σκηνής. Στα αναλήμματα των παρόδων του διονυσιακού θεάτρου έχει τοποθετηθεί φύλλο μολύβδου για να διακρίνεται το σύγχρονο από το αυθεντικό τμήμα στις εσοχές των νέων λίθων. Σύμφωνα με τους συντελεστές του έργου στο ανώτερο τμήμα του κοίλου η εναλλαγή αρχαίου και νέου υλικού βοηθά τον επισκέπτη να κατανοήσει ότι αυτές είναι οι αποκατεστημένες περιοχές⁴⁷⁵. Στο θέατρο Ηφαιστίας Λήμνου η αργολιθοδομή και το κονίαμα που έχουν τοποθετηθεί σχεδόν παντού κάνουν το θέατρο να θυμίζει ως έργο μιας φάσης, όχι απαραίτητα αρχαίας. Στο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας σύμφωνα με τη φωτορεαλιστική απεικόνιση της αναστηλωτικής πρότασης θα κατασκευαστούν διάδρομοι ακτινωτά διατεταγμένοι και ένας περιμετρικός και τα αναλήμματα των παρόδων σε όλο το μήκος, ενώ τα εδώλια μόνο μερικώς στις κατώτερες έντεκα σειρές. Επιπλέον μέσα σε αυστηρά όρια στο χώρο του κοίλου διατηρείται μυκηναϊκός τάφος. Αυτή η διευθέτηση θα παραπέμπει σε σύγχρονη συνδυαστική επέμβαση. Στο θέατρο Σπάρτης στο νέο υλικό που θα χρησιμοποιηθεί στα αναλήμματα των παρόδων οι νέες σειρές θα κατασκευαστούν σε βάθος σε σχέση με υφιστάμενο πάχος τοίχου. Στο θέατρο Φιλίππων το μάρμαρο που χρησιμοποιείται είναι ελαφρά διαφορετικό από το αυθεντικό (λευκό μάρμαρο Καβάλας με γκρίζα νερά). Επιπλέον όπου συμπληρώθηκαν οι τοίχοι το νέο υλικό τοποθετήθηκε με υποχώρηση 1,5 περίπου εκατοστού. Στις περιπτώσεις των θεάτρων Αιγείρας και Ασκληπιείου Επιδαύρου, η νέα επέμβαση είναι μάλλον διακριτική και δεν είναι εύκολο να διαγνωστεί. Στα θέατρα Μεγαλόπολης και Στράτου οι εργασίες έχουν ξεκινήσει πρόσφατα και είναι πολύ νωρίς ακόμα για συμπεράσματα.

Στα περισσότερα θέατρα δεν φαίνεται να υπάρχει πρόνοια για αναστρεψιμότητα. Μια μορφή με την οποία μπορεί να επιτευχθεί είναι ο διαχωρισμός του αρχαίου από το σύγχρονο υλικό: στο θέατρο Δημητριάδος χρησιμοποιήθηκε γεωύφασμα για να διαχωριστεί το αρχαίο από το νέο υλικό, στο Διονυσιακό μεμβράνη μεταξύ αρχαίων υλικών και σύγχρονων προσθηκών, στο ρωμαϊκό προσκήνιο του θεάτρου Μαρώνειας και στο θέατρο Φιλίππων φύλλα μολύβδου μεταξύ αρχικού και νέου υλικού. Στο τελευταίο θέατρο στα αρχιτεκτονικά μέλη μεταξύ των συμπληρώσεων και του αυθεντικού υλικού αλείφεται ρητίνη ή παραφίνη έτσι ώστε στο μέλλον να είναι δυνατή η αφαίρεση του νέου υλικού αν χρειαστεί. Προς την κατεύθυνση της αναστρεψιμότητας δεν βοηθά η χρήση τσιμέντου, όπως στο κονίαμα για στερέωση του βράχου στο θέατρο Άργους, στη συγκόλληση των αρχιτεκτονικών μελών και στο μείγμα για την υπόβαση των

⁴⁷⁵ Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύος Ακροπόλεως 2009, 20

εδωλίων του θεάτρου Γιτάνων, στις συγκολλήσεις των μεγάλων θραυσμάτων λίθων του κοίλου και στο μείγμα για τις εργασίες στήριξης στα σημεία όπου είχε υποχωρήσει το χώμα κάτω από τους λίθους του κοίλου στο θέατρο Δημητριάδος, στην επίχωση της εσωτερικής παρειάς του τοίχου στο ανατολικό πλευρικό ανάλημμα του διονυσιακού θεάτρου, στα κονιάματα συγκόλλησης των εδωλίων, σφράγισης ρωγμών και πλήρωσης κενών στο θέατρο Δωδώνης, στο κονίαμα για το χυτό υλικό στο θέατρο Φιλίππων.

2. την έκταση, τα υλικά και την επέμβαση σε διαφορετικά τμήματα του θεάτρου

Η επέμβαση δεν έχει την ίδια έκταση σε όλα τα θέατρα (πίνακας 1). Στις περισσότερες περιπτώσεις αφορά το σύνολο (Απτέρας, Άργους, Δωδώνης, πόλης Επιδαύρου, Ηφαιστίας Λήμνου, Καρθαίας Κέας, Μαρώνειας, Μεσσήνης, Μήλου, Μίεζας, Νικόπολης, Στράτου, Φιλίππων). Ακολουθούν τα θέατρα στα οποία οι εργασίες αφορούσαν το κοίλο και τη σκηνή (θέατρα Αιγείρας, Δημητριάδος, Ασκληπιείου Επιδαύρου, Ερέτριας, Ηρώδη Αττικού, Κασσώπης, Λάρισας, Ορχομενού Βοιωτίας). Σε λιγότερες περιπτώσεις αφορούν μόνο το κοίλο (Γιτάνων, Θάσου, Θορικού, Μεγαλόπολης). Τέλος, σε τρεις περιπτώσεις οι εργασίες λαμβάνουν χώρα στο κοίλο και την ορχήστρα (Δελφών, Διονύσου Ελευθερέως, Σπάρτης).

Εικ. 175: Θέατρο Άργους
(<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-άργους>)

Εικ. 176: Θέατρο Γιτάνων
(<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-γιτάνων>)

Η αναλογία νέου και αρχαίου υλικού δεν είναι σε όλα τα θέατρα η ίδια (πίνακας 2). Στη συντριπτική πλειοψηφία των θεάτρων το αρχαίο υλικό υπερτερεί του νέου (θέατρα Αιγείρας, Απτέρας, Άργους, Γιτάνων, Δελφών, Δημητριάδος, διονυσιακό θέατρο, Δωδώνης, Ασκληπιείου Επιδαύρου, Ηρώδη Αττικού, Θορικού, Καρθαίας Κέας, Κασσώπης, Λάρισας, Μεγαλόπολης, Μεσσήνης, Μήλου, Νικόπολης, Σπάρτης, Φιλίππων). Το νέο υλικό είναι παραπάνω από το αρχαίο στα θέατρα πόλης Επιδαύρου, Ερέτριας, Ηφαιστίας Λήμνου, Θάσου, Μίεζας. Στο θέατρο Μήλου υπερτερεί το αρχαίο στο κοίλο και το νέο στη σκηνή. Στα θέατρα Στράτου και Ορχομενού Βοιωτίας, αν και οι εργασίες είναι ακόμα σε πρώιμο στάδιο, μάλλον υπερτερεί το νέο υλικό.

Εικ. 177: Γενική άποψη του κοίλου του
θεάτρου Δωδώνης
(<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-dwdwnis/>)

Εικ. 178: Θέατρο Ηφαιστίας Λήμνου
(<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ηφαιστίας>)

Αναφορικά με τον τύπο του υλικού που χρησιμοποιήθηκε στις επεμβάσεις (πίνακας 3) στη συντριπτική πλειονότητα πρόκειται για φυσικό λίθο (θέατρα Απτέρας, Άργους, Δημητριάδος, Ασκληπιείου Επιδαύρου, πόλης Επιδαύρου, Θορικού, Ηρώδη Αττικού, Ηφαιστίας Λήμνου, Κασσώπης, Λάρισας, Μαρώνειας, Μήλου, Μίεζας, Νικόπολης, Ορχομενού Βοιωτίας, Σπάρτης, Στράτου). Στα θέατρα Δελφών, Δωδώνης, Διονύσου Ελευθερέως, Ερέτριας, Ηφαιστίας Λήμνου, Θάσου και Μεσσήνης χρησιμοποιήθηκε τόσο φυσικός λίθος όσο και τεχνητός. Στο θέατρο Καρθαίας Κέας χρησιμοποιήθηκε τεχνητός αποκλειστικά για συμπληρώματα εδωλίων, αλλά για τους αγωγούς και τη σκηνή οι πλάκες από σχιστόλιθο προέρχονταν από περισυλλογή. Στο θέατρο Φιλίππων έγινε χρήση χυτού υλικού για συμπληρώσεις αρχιτεκτονικών μελών, πλίνθους, λίθους και μάρμαρου για νέα.

Εικ. 179: Τμήμα του κοίλου του θεάτρου
Καρθαίας με τεχνητό λίθο για συμπληρώματα
εδωλίων (αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Εικ. 180: Τμήμα του κοίλου του θεάτρου
Μεσσήνης με φυσικό και τεχνητό λίθο
(αρχείο Κλ. Ασλανίδη)

Η γεωμετρία του κοίλου (πίνακας 4) αποκαθίσταται συνήθως με ανάταξη εδωλίων και εργασίες στους αναλημματικούς τοίχους. Εξειδικεύεται όμως σε κάποια θέατρα. Στο θέατρο Απτέρας η υπόβαση των εδωλίων που δεν σώζονταν επιστρώθηκε με στείρο χώμα και ενιαία κλίση. Αντίστοιχη εργασία έγινε στα θέατρα Λάρισας και Μεσσήνης και αναμένεται να γίνει στο θέατρο Σπάρτης με κάλυψη του πρανούς με εδαφικό υλικό. Στο θέατρο Άργους κατασκευάστηκαν λίθινοι αναβαθμοί στα άκρα του βράχου και διαστρώθηκε εδαφικό υλικό για να αποφευχθεί η μεταφορά χώματος στο κοίλο, αποκαθιστώντας εμμέσως με αυτό τον τρόπο τη μορφή του κοίλου. Στο θέατρο Μίεζας το πρανές φυτεύτηκε. Στον Ορχομενό Βοιωτίας θα τοποθετηθεί χαμηλή βλάστηση, θα κατασκευαστούν διάδρομοι ακτινωτά διατεταγμένοι, ένας περιμετρικός διάδρομος και τα

αναλήμματα των παρόδων σε όλο το μήκος. Στο θέατρο Καρθαίας διαμορφώθηκε χωμάτινο πρανές στο ανώτερο άκρο της κερκίδας Ι, η οποία σ' εκείνο το σημείο ήταν απογυμνωμένη. Στους Δελφούς οι απογυμνωμένες περιοχές θα στρωθούν με θραυστό υλικό και αμμοχάλικο στην τελική επιφάνεια. Στο Διονυσιακό θέατρο το πρανές πάνω από τα εδώλια διαμορφώνεται ως το ύψος του Περιπάτου. Στο θέατρο πόλης Επιδαύρου ο περιμετρικός διάδρομος του κοίλου στερεώθηκε και συμπληρώθηκε το κονίαμα. Στην Καρθαία συμπληρώθηκε και ανατάχθηκε το καμπύλο ανάλημμα. Στην Κασσώπη οι εργασίες αποκατάστασης που θα υλοποιηθούν στους αναλημματικούς τοίχους, το κεντρικό διάζωμα και τον καμπύλο περιμετρικό αναλημματικό τοίχο στην απόληξη του κοίλου θα την αποδώσουν. Στη Νικόπολη εργασίες αποκατάστασης που θα υλοποιηθούν στους αναλημματικούς τοίχους, το κεντρικό διάζωμα και τον καμπύλο περιμετρικό αναλημματικό τοίχο στην απόληξη του κοίλου θα την αποκαταστήσουν.

Εικ. 181: Γενική άποψη του θεάτρου της Καρθαίας από ΝΔ το 2015 (Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2017, εικ. 12)

Εικ. 182: Κατασκευή πρανούς στο βορειοανατολικό τμήμα του επιθεάτρου (<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-larisasa/>)

Αναφορικά με τις κλίμακες διαφορετικές πρακτικές ακολουθούνται σε κάθε θέατρο (πίνακας 5). Στο θέατρο της Απτέρας αποκαθίστανται σε όλο το κοίλο με ξύλινο σκελετό γεμισμένο με χώμα πάνω από το ανώτερα σωζόμενο εδώλιο. Στο θέατρο Δελφών θα αποκατασταθούν τα κατεστραμμένα τμήματα των κλιμάκων και θα αντικατασταθούν ολόκληρες βαθμίδες για οριστούν τα όρια των κερκίδων. Στο Διονυσιακό θέατρο τοποθετήθηκαν νέα σκαλοπάτια σε επαφή με τα αναλήμματα. Στα θέατρα Δωδώνης, Κασσώπης, Λάρισας, Μαρώνειας, Μεσσήνης, Μήλου, με νέο λίθο όπου απαιτούνταν, παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους. Στο θέατρο Μιέζας αποκαταστάθηκαν κλίμακες μεταξύ των εδωλίων με νέο πωρόλιθο και τμήμα κλίμακας της ελληνιστικής φάσης ψηλά στο μέσον περίπου του κοίλου με το αρχαίο υλικό. Στο θέατρο Σπάρτης οι κλίμακες θα αποκατασταθούν κατά το ήμισυ περίπου, σε συνάρτηση με τα εδώλια. Στο θέατρο Ερέτριας οι κλίμακες έχουν ανακατασκευαστεί με λίθο ως το ανώτατο σημείο του θεάτρου και στον Ορχομενό Βοιωτίας θα ανακατασκευαστούν ως τον περιμετρικό διάδρομο. Στο θέατρο Ηφαιστίας ανακατασκευάστηκαν με αργολιθοδομή όπου κατασκευάστηκαν και τα εδώλια. Στο θέατρο Θορικού στερεώθηκαν και οι κλίμακες στην ολότητά τους μαζί με τις κερκίδες. Στο θέατρο της Καρθαίας βαθμίδες ανακατασκευάστηκαν ως το ανώτατο σημείο του μνημείου μαζί με τα εδώλια. Στο θέατρο Θάσου θα κατασκευαστούν κλίμακες με λευκό μάρμαρο μεταξύ των αποκατεστημένων εδωλίων, όπως έχει γίνει ήδη σε κάποια σημεία του μνημείου. Στο θέατρο Νικόπολης αποκαταστάθηκαν βαθμίδες χαμηλά στο κοίλο. Στο Ηρώδειο στις κλίμακες έγιναν συγκολλήσεις με κονία και βλήτρα ανοξειδωτου μετάλλου,

συμπληρώσεις και ανακατασκευές ολόκληρων βαθμίδων με μάρμαρο. Στα πώρινα στηθαία των ακραίων κλιμάκων που είχαν σπάσει τοποθετήθηκαν συμπληρώματα από πειραϊκό ακτίτη, που συγκολλήθηκαν με κονίαμα και βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου. Το μαρμάρινο κεκλιμένο στηθαίο πάνω από το πώρινο συμπληρώθηκε και ο πωρόλιθος με το μάρμαρο συνδέθηκαν με βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου.

Εικ. 183: Κατασκευή κλίμακας παράλληλα με την αποκατάσταση της ακραίας ανατολικής κερκίδας στο θέατρο Δωδώνης (<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-dwdwnis/>)

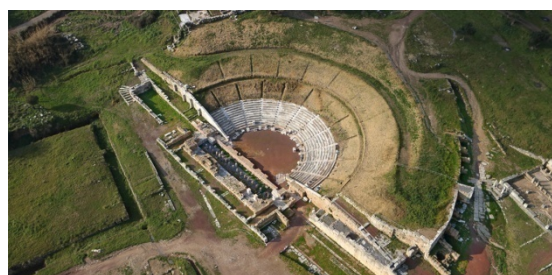
Εικ. 184: Το αποκατεστημένο κοίλο του θεάτρου Μαρώνειας (<https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-maroneias/>)

Και στους αναλημματικούς τοίχους έχουμε διαφορετικές προσεγγίσεις ανά θέατρο (πίνακας 6). Στην Άπτερα επανατοποθετήθηκαν οι κατώτερες σειρές λίθων. Στους Δελφούς στα αναλήμματα των παρόδων θα αναταχθούν οι μετακινημένοι λίθοι, θα συμπληρωθούν οι σπασμένοι με νέο υλικό, θα τοποθετηθούν νέοι δόμοι και νέοι λίθοι στο στηθαίο και την επίστεψη. Τα πλευρικά αναλήμματα θα συμπληρωθούν με νέους λίθους. Στο ανατολικό θα ενισχυθεί και η θεμελίωση. Το ανατολικό τμήμα του βόρειου καμπύλου αναλήμματος θα συμπληρωθεί με τεχνητό λίθο και θα γίνει ομαλή η κλίση. Σε όλα τα αναλήμματα ανάλογα με τις ανάγκες θα γίνουν στερεώσεις, συμπληρώσεις με αρχικό υλικό ή νέο, με κονίαμα και τεχνητό λίθο στη θεμελίωση. Στο θέατρο Δημητριάδος, όπου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των αναλημμάτων είχαν καταρρεύσει, έγινε συμπλήρωση και συντήρηση. Στο Διονυσιακό θέατρο το ανάλημα της ανατολικής παρόδου ανακατασκευάστηκε ως τη δέκατη τρίτη σειρά βαθμιδωτά χωρίς την επίστεψη με πειραϊκό ακτίτη εξωτερικά και τεχνητό κροκαλοπαγή εσωτερικά. Το ανάλημα της δυτικής αποκαταστάθηκε ως την έβδομη σειρά και το στηθαίο, στερεώθηκαν κροκαλοπαγείς λίθοι της θεμελίωσης στο κεντρικό τμήμα και τη νοτιοδυτική γωνία. Στο ανατολικό πλευρικό ανάλημα τοποθετήθηκαν νέοι κροκαλοπαγείς τεχνητοί λίθοι εσωτερικά, ολόκληροι ή συμπληρώματα και θα τοποθετηθούν νέες και αρχαίες διάσπαρτες λιθόπλινθοι εξωτερικά. Στο θέατρο Δωδώνης στο νότιο αναλημματικό τοίχο απομακρύνθηκαν οι λιθόπλινθοι πάνω από την τρίτη σειρά, συγκολλήθηκαν, στερεώθηκαν και συμπληρώθηκαν. Νέοι λίθοι τοποθετήθηκαν όπου δεν σώζονταν οι αρχαίοι. Η επίστεψη αποκαταστάθηκε τμηματικά για διδακτικούς λόγους. Στο θέατρο της πόλης της Επιδαύρου ο τοίχος της νότια παρόδου στερεώθηκε. Στο θέατρο της Ερέτριας το δυτικό ανάλημα συντηρήθηκε. Στο θέατρο Καρθαίας Κέας το καμπύλο ανάλημα συμπληρώθηκε και ανατάχθηκε και τα πλευρικά αναλήμματα συμπληρώθηκαν καθ' ύψος με τεχνητό λίθο. Στο θέατρο της Μεσσήνης τα αναλήμματα συμπληρώθηκαν με φυσικό λίθο και αποκαταστάθηκαν τα στηθαία ως

το σωζόμενο ύψος. Στο θέατρο της Μίεζας οι αναλημματικοί τοίχοι διαμορφώθηκαν κλιμακωτά με νέο πωρόλιθο ως το μέσο του μήκους τους. Στο θέατρο Ορχομενού θα διαμορφωθούν κλιμακωτά σε όλο το μήκος με νέο λίθο. Στο θέατρο Σπάρτης στο ανάλημμα της ανατολικής παρόδου θα αποκατασταθεί η δυτική απόληξη με επανένταξη αρχαίων και ενσωμάτωση νέων και θα ανακατασκευαστεί η καταληκτική βάση. Στο ανάλημμα της δυτικής παρόδου θα συμπληρωθεί η νοτιοδυτική γωνία, υποστηρίζοντας με αυτό τον τρόπο τις υπερκείμενες αρχαίες λιθοπλίνθους, οι οποίες θα αναταχθούν μετά την πλήρη αποσυναρμολόγησή τους. Στο θέατρο Φιλίππων ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος αποφορτίστηκε από τις ωθήσεις της επίχωσης με χρήσητσιμεντενέσεων σε συνδυασμό με μεταλλικές ράβδους Φ20. Αποκαταστάθηκε με γωνιόλιθους που συνδέθηκαν μεταξύ τους με συνδέσμους. Στη συνέχεια αποκαταστάθηκαν τα τόξα αντιστήριξης που εφάπτονταν πάνω του.

Εικ. 185: Αναλημματικός τοίχος στο θέατρο Απτέρας το 2020 (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-απτέρας>)

Εικ. 186: Θέατρο Μεσσήνης (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-μεσσήνης>)

Αναφορικά με τα συστήματα απορροής ομβρίων υδάτων (πίνακας 7) στο μεγαλύτερο μέρος των θεάτρων δεν υπάρχει αναφορά. Σε όσα γίνεται αναφορά πάλι οι προσεγγίσεις είναι διαφορετικές. Στο θέατρο Αιγείρας αποκαταστάθηκαν οι υπόγειοι αρχαίοι αγωγοί, έτσι ώστε να διευθετηθούν τα όμβρια ύδατα της σκηνής. Στο θέατρο Απτέρας δόθηκε κλίση στις χωμάτινες επιφάνειες και τα πρανή έτσι ώστε να ευνοείται η απορροή των ομβρίων. Ο αρχαίος αγωγός ενεργοποιήθηκε και πάλι για να συλλέγει τα όμβρια και ένας νέος υπόγειος κατασκευάστηκε. Στο θέατρο Δελφών το διάζωμα θα λειτουργήσει ως αγωγός ομβρίων. Στο θέατρο Δημητριάδος επειδή αποκαταστάθηκε ο αγωγός ενεργοποιήθηκε η χρήση του και κατασκευάστηκε φρεάτιο στην απόληξή του. Στο Διονυσιακό θέατρο στο ανατολικό πλευρικό ανάλημμα η εσωτερική πλευρά του τοίχου και ο χώρος γύρω από τις αντηρίδες έχει στρωθεί με κιμολόχωμα, μικτό ποσοστό τσιμέντου και κλίση προς την ορχήστρα, έτσι ώστε να διευθετηθούν τα όμβρια. Στον τοίχο του ανατολικού αναλήμματος διευθετήθηκαν τα όμβρια πίσω του. Στο θέατρο Ερέτριας θα τοποθετηθεί προκατασκευασμένος αγωγός ομβρίων από οπλισμένο σκυρόδεμα μήκους 74 μέτρων. Στο θέατρο Καρθαίας Κέας στην ορχήστρα το έδαφος διαμορφώθηκε με μικρή κλίση προς τον αγωγό. Στο θέατρο Μίεζας διαμορφώθηκε αγωγός ομβρίων πάνω από την έβδομη σειρά εδωλίων και κάτω από τη διαδρομή επισκεπτών. Στο τελευταίο σημείο ο αγωγός κατασκευάστηκε με διάνοιξη χαντακιού μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε διάτρητος σωλήνας που καλύφθηκε με γεωύφασμα και θραυστό υλικό. Στο θέατρο Σπάρτης στον αγωγό διανοίχθηκαν οι φραγμένες έξοδοι και αποκαταστάθηκε το τμήμα που είχε υποστεί καθίζηση κοντά

στο νοτιοανατολικό άκρο ορχήστρας. Στο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου αποκαταστάθηκε ο αγωγός. Στο θέατρο Φιλίππων κατασκευάστηκε νέος κτιστός υπόγειος αγωγός που συνεχίζει τον αρχαίο αγωγό της ρωμαϊκής φάσης 1 σε δύο σημεία και μεταφέρει τα ύδατα κάτω από τη σκηνή.

Εικ. 187: Αγωγός περιμετρικά της ορχήστρας στο θέατρο Δημητριάδος (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-δημητριάδος>)

Εικ. 188: Κλίση στο αποκατεστημένο κοίλο του θεάτρου Απτέρας (<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-απτέρας>)

Στην αποκατάσταση του σκηνικού οικοδομήματος οι προσεγγίσεις διαφέρουν ανά περίπτωση (πίνακας 8). Στο θέατρο της Αιγείρας μετά την εξυγίανση και στερέωση όλων των επιφανειών, εφαρμόστηκαν θυσιαζόμενα κονιάματα στις οριζόντιες επιφάνειες και ανατάχθηκαν τα κεραμικά στοιχεία και τα τμήματα των τοίχων που είχαν καταρρεύσει. Στο θέατρο Απτέρας οι τοίχοι αρμολογήθηκαν και συμπληρώθηκαν σύμφωνα με τις ανάγκες. Στο προσκήνιο αρμολογήθηκαν οι τοίχοι από αργολιθοδομή και στη λίθινη πρόσοψη ανατάχθηκαν όσα μέλη είχαν καταρρεύσει και τοποθετήθηκαν τρεις νέοι ορθοστάτες. Στο θέατρο Άργους όπου είχε αφαιρεθεί τοίχος προστέθηκε ξερολιθιά και επίχωση, ενώ όπου η επιφάνεια ήταν μεταξύ τοίχων προστέθηκε μόνο επίχωση, και στις δυο περιπτώσεις από αμμοχάλικο. Ο δυτικός τοίχος του λογείου συμπληρώθηκε με χειροποίητες τετράγωνες πλίνθους σε όποιο μέγεθος αντιστοιχούσε με το αρχικό και ως το ύψος του ανώτερου στρώματος πλίνθων. Τοποθετήθηκε γεωύφασμα και στην όψη φύλλο μολύβδου για να διαχωρίζεται το νέο από το αρχικό υλικό. Το ξύλινο δάπεδο του λογείου αντικαταστάθηκε από προκατασκευασμένα συνθετικά αδιάβροχα φύλλα πάνω σε σκελετό ανωδιομένου αλουμινίου. Στις τοιχοδομές της σκηνής προστέθηκαν κονιάματα που πρόεκυψαν από εργαστηριακή έρευνα, συμβατά με τα αρχικά σε χρώμα και ιδιότητες. Η ανώτερη επιφάνεια των τοίχων που δεν σώζονταν αποκαταστάθηκε με κονίαμα δόμησης και λίθους. Το στρώμα που δημιουργήθηκε αντιστοιχούσε σε δομή και περίγραμμα με το αρχικό. Μεταξύ του νέου και του αρχαίου υλικού τοποθετήθηκε περιγραφικός αρμός. Στα παρασκήνια συμπληρώθηκαν τα ίχνη των τοίχων. Οι τοίχοι του βόρειου τμήματος της σκηνής αρμολογήθηκαν ή δέχτηκαν προστατευτική στρώση. Η στάθμη του δαπέδου αποκαταστάθηκε στην ύστερη ρωμαϊκή φάση. Στην ελληνιστική στοά ο δυτικός τοίχος αρμολογήθηκε και στον κατεστραμμένο ανατολικό δηλώθηκε ίχνος του στυλοβάτη με κονίαμα. Στο θέατρο Δημητριάδος συντηρήθηκαν οι λίθοι, στερεώθηκαν τα κονιάματα θεμελίωσης, αφαιρέθηκαν τσιμεντοκονιάματα τα οποία αντικαταστάθηκαν με συμβατά ασβεστοκονιάματα. Στο θέατρο Δωδώνης αναστηλώθηκαν οι λίθοι στο εσωτερικό του ανατολικού και δυτικού παρασκήνιου. Τα κενά συμπληρώθηκαν με λίθους ασβεστολιθικής σύστασης, οι σαθροί λίθοι

αντικαταστάθηκαν με υγιείς και έγινε αρμολόγημα. Η ανώτερη σειρά λίθων απομακρύνθηκε, τοποθετήθηκαν ενισχυτικοί μεταλλικοί σύνδεσμοι και οι λίθοι επανατοποθετήθηκαν. Στο θέατρο πόλης Επιδαύρου αποκαταστάθηκε όλος ο τοίχος του προσκηνίου με πολύ λίγο νέο υλικό, η πρόσοψη αποκαταστάθηκε με αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν και οι τοίχοι του νότιου παρασκηνίου γεμίστηκαν με οπτοπλίνθους. Στο θέατρο Ερέτριας στηρίχθηκαν τα πρηνή της σκηνής και προβλέπεται μερική αναστήλωση του δυτικού αναλημματικού τοίχου της. Στο θέατρο Ηφαστίας Λήμνου αποκαταστάθηκε με αργολιθοδομή και κονίαμα ως ενιαίο κτήριο σε ύψος που κυμαίνεται από λίγα εκατοστά ως περίπου μισό μέτρο και με δάπεδο από γαλάζιο θραυστό υλικό. Στο νότιο τοίχο της σκηνής στο ωδείο Ηρώδη Αττικού συγκολλήθηκαν λιθόπλινθοι, μικρά τμήματα με κονίαμα, μεγάλα με κονίαμα και βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου. Όσα ήταν διογκωμένα ανοίχθηκαν και εισήχθη ρευστή κονία. Τα αποκολλημένα υλικά στους αρμούς αντικαταστάθηκαν με νέα και όπου οι λίθοι έλειπαν τοποθετήθηκαν νέοι. Στα τόξα αφαιρέθηκαν οι λιθόπλινθοι γύρω από τους θολίτες και κατασκευάστηκαν αντίγραφα. Στο θέατρο Καρθαίας Κέας ανατάχθηκαν οι λιθόπλινθοι του πλευρικού τοίχου, στη γωνία τοίχων τοποθετήθηκαν αρχαίες λιθόπλινθοι για να δηλωθεί η κάτοψη και συμπληρώθηκε το θεμέλιο τοίχου ως το επίπεδο της ευθυνηρίας με άμορφο σχιστόλιθο και ασβεστόλιθο που περισυνελέγη και έμοιαζε με τον αυθεντικό. Στο σκηνικό οικοδόμημα του θεάτρου της Κασσώπης αποσυναρμολογήθηκαν και στερεώθηκαν σχεδόν όλοι οι λίθοι. Στο θέατρο Λάρισας έγινε συντήρηση και οι ρηγματώσεις συμπληρώθηκαν. Στο θέατρο Μαρώνειας αποκαταστάθηκε τμηματικά το προσκήνιο με πολύ λίγο νέο υλικό. Στο θέατρο Μεσσήνης αποκαταστάθηκαν οι κόγχες του προσκηνίου και στην υπόλοιπη σκηνή οι τοίχοι σε χαμηλό ύψος. Στο θέατρο Μήλου στην πρόσοψη του προσκηνίου αποκαταστάθηκε τοίχος με τρία ανοίγματα. Στη σκηνή του θεάτρου Μίεζας έγινε η ελάχιστη δυνατή συμπλήρωση για διδακτικούς λόγους με ολοκλήρωση της κάτοψης σε όλους τους χώρους στο ύψος ενός δόμου και αποκατάσταση των δαπέδων με χώμα και αδρανή υλικά συμβατά και με τον χρωματισμό των εδωλίων. Στο προσκήνιο κατασκευάστηκαν αντίγραφα των ημικίωνων και των διαφραγματικών τοίχων. Στο θέατρο Νικόπολης έγιναν στερεώσεις, ανακτήσεις τοιχοποιιών και αρμολογήματα και αποκαταστάθηκε η εξωτερική τοιχοποιία. Στο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας αναστηλώνονται δύο κίονες με το επιστύλιο στο προσκήνιο, ο τοίχος του προσκηνίου, ο όγκος του σκηνικού οικοδομήματος και θυρώματα της πρόσοψης της σκηνής. Αρχαίοι λίθοι θα τοποθετηθούν σε ομόλογες θέσεις. Στο θέατρο Φιλίππων αποκαταστάθηκε τμηματικά ο βόρειος τοίχος της στοάς στα νότια του σκηνικού οικοδομήματος, οι εγκάρσιοι τοίχοι των χώρων της στοάς και οι πεσσοί της τοξοστοιχίας. Στους πεσσούς τοποθετήθηκαν αντίγραφα των αυθεντικών πλακών. Στους γωνιακούς πεσσούς οι πλάκες και τα γείσα αποκαταστάθηκαν σε όλο το ύψος. Οι τοίχοι πίσω από τους πεσσούς χωρίς πλάκες ανακατασκευάστηκαν σε χαμηλό ύψος. Αντίγραφα απλοποιημένα μόνο με κυμάτια τοποθετήθηκαν στη θέση των πλακών δύο πεσσών που δεν εντοπίστηκαν. Τα ταυτισμένα γείσα επανατοποθετήθηκαν και στους υπόλοιπους πεσσούς τοποθετήθηκαν αντίγραφα γείσων. Στους τοίχους της βόρειας πλευράς της σκηνής έγινε αρμολόγημα και ανάκτηση στις παρειές που σώζονταν. Υπήρξε μέριμνα ώστε να δίνεται εικόνα κατεστραμμένου τοίχου που συνεχιζόταν. Τα δάπεδα της πρώτης ρωμαϊκής φάσης από χώμα αποκαταστάθηκαν.

Εικ. 189: Θέατρο Κασσώπης
(<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-κασσώπης-μεγάλο-θέατρο>)

Εικ. 190: Αεροφωτογραφία του θεάτρου Μίεζας μετά την αποκατάσταση από νοτιοανατολικά (Πουλακάκης κ.ά. 2014, 145)

Πίνακας 1: Έκταση επέμβασης

Αιγείρας	κοίλο και σκηνή
Απτέρας	Ολόκληρο
Άργους	Ολόκληρο
Γιτάνων	Κοίλο
Δελφών	κοίλο και ορχήστρα
Δημητριάδος	κοίλο και σκηνή
Διονύσου Ελευθερέως	κοίλο και ορχήστρα
Δωδώνης	ολόκληρο
Επιδαύρου Ασκληπιείο	κοίλο και σκηνή
Επιδαύρου πόλης	ολόκληρο
Ερέτριας	κοίλο και σκηνή
Ηρώδη Αττικού	κοίλο και σκηνή
Ηφαιστίας Λήμνου	ολόκληρο
Θάσου	κοίλο
Θορικού	κοίλο
Καρθαίας Κέας	ολόκληρο
Κασσώπης	κοίλο και σκηνή
Λάρισας	κοίλο και σκηνή
Μαρώνειας	ολόκληρο
Μεγαλόπολης	κοίλο
Μεσσήνης	ολόκληρο
Μήλου	ολόκληρο
Μίεζας	ολόκληρο
Νικόπολης	ολόκληρο
Ορχομενού Βοιωτίας	κοίλο και σκηνή
Σπάρτης	κοίλο και ορχήστρα
Στράτου	ολόκληρο
Φιλίππων	ολόκληρο

Πίνακας 2: Υπερίσχυση υλικού

Αιγείρας	αρχαίο
Απτέρας	αρχαίο
Άργους	αρχαίο
Γιτάνων	αρχαίο
Δελφών	αρχαίο
Δημητριάδος	αρχαίο
Διονύσου Ελευθερέως	αρχαίο
Δωδώνης	αρχαίο
Επιδαύρου Ασκληπιείο	αρχαίο
Επιδαύρου πόλης	νέο
Ερέτριας	νέο
Ηρώδη Αττικού	αρχαίο
Ηφαιστίας Λήμνου	νέο

Θάσου	νέο
Θορικού	αρχαίο
Καρθαίας Κέας	αρχαίο
Κασσώπης	αρχαίο
Λάρισας	αρχαίο
Μαρώνειας	αρχαίο
Μεγαλόπολης	αρχαίο
Μεσσήνης	αρχαίο
Μήλου	αρχαίο (αρχαίο στο κοίλο και νέο στη σκηνή)
Μίεζας	νέο
Νικόπολης	αρχαίο
Ορχομενού Βοιωτίας	μάλλον θα υπερισχύσει το νέο υλικό
Σπάρτης	αρχαίο
Στράτου	μάλλον θα υπερισχύσει το νέο υλικό
Φιλίππων	αρχαίο

Πίνακας 3: Τύπος υλικού (λίθου)

Αιγείρας	δεν έγινε χρήση λίθου
Απτέρας	φυσικός λίθος
Άργους	φυσικός λίθος
Γιτάνων	φυσικός λίθος
Δελφών	φυσικός και τεχνητός λίθος
Δημητριάδος	φυσικός λίθος
Διονύσου Ελευθερέως	φυσικός και τεχνητός λίθος
Δωδώνης	φυσικός και τεχνητός λίθος
Επιδαύρου Ασκληπιείο	φυσικός λίθος
Επιδαύρου πόλης	φυσικός λίθος
Ερέτριας	φυσικός και τεχνητός λίθος
Ηρώδη Αττικού	φυσικός λίθος
Ηφαιστίας Λήμνου	φυσικός λίθος
Θάσου	φυσικός και τεχνητός λίθος
Θορικού	φυσικός λίθος
Καρθαίας Κέας	τεχνητός για συμπληρώματα εδωλίων, σχιστόλιθος από περισυλλογή για τους αγωγούς και τη σκηνή
Κασσώπης	φυσικός λίθος
Λάρισας	φυσικός λίθος
Μαρώνειας	φυσικός λίθος
Μεγαλόπολης	δεν γίνεται χρήση νέου λίθου
Μεσσήνης	φυσικός και τεχνητός λίθος
Μήλου	φυσικός λίθος
Μίεζας	φυσικός λίθος
Νικόπολης	φυσικός λίθος
Ορχομενού Βοιωτίας	φυσικός λίθος
Σπάρτης	φυσικός λίθος
Στράτου	φυσικός λίθος

Φιλίππων	φυσικός και τεχνητός λίθος
----------	----------------------------

Πίνακας 4: Μέθοδος αποκατάστασης γεωμετρίας κοίλου

Αιγείρας	Δεν έγιναν εργασίες αποκατάστασης γεωμετρίας του κοίλου
Απτέρας	Η υπόβαση των εδωλίων που δεν σώζονταν επιστρώθηκε με στείρο χώμα και ενιαία κλίση
Άργους	Στα άκρα του βράχου κατασκευάστηκαν λίθινοι αναβαθμοί και διαστρώθηκε εδαφικό υλικό
Γιτάνων	Δεν αποκαθίσταται η γεωμετρία του κοίλου
Δελφών	Οι απογυμνωμένες περιοχές θα στρωθούν με θραυστό υλικό και αμμοχάλικο στην τελική επιφάνεια
Δημητριάδος	Δεν έγιναν εργασίες αποκατάστασης γεωμετρίας του κοίλου
Διονύσου Ελευθερέως	Το πρανές πάνω από τα εδώλια διαμορφώνεται ως το ύψος του Περιπάτου, αποκαθίστανται τα αναλήμματα
Δωδώνης	Έγιναν εργασίες αποκατάστασης του νότιου αναλημματικού τοίχου, της ακραίας ανατολικής κερκίδας και των ακραίων κερκίδων κάτω κοίλου
Επιδαύρου Ασκληπιείο	Έγιναν εργασίες αποκατάστασης ακραίας δυτικής κερκίδας επιθεάτρου
Επιδαύρου πόλης	Ο περιμετρικός διάδρομος του κοίλου στερεώθηκε και συμπληρώθηκε το κονίαμα
Ερέτριας	Οι κλίμακες αποκαθίστανται σ' όλο το κοίλο
Ηρώδη Αττικού	Δεν χρειάζεται να αποκατασταθεί η γεωμετρία του κοίλου
Ηφαιστίας Λήμνου	Αποκαθίστανται κλίμακες και εδώλια
Θάσου	Αποκαθίστανται κλίμακες και εδώλια
Θορικού	Αποκαθίστανται κλίμακες και εδώλια
Καρθαίας Κέας	Συμπληρώθηκαν τα πλευρικά αναλήμματα καθ' ύψος. Τα εδώλια συμπληρώθηκαν και ανατάχθηκαν. Διαμορφώθηκε χωμάτινο πρανές στο ανώτερο άκρο της κερκίδας Ι, η οποία σ' εκείνο το σημείο ήταν απογυμνωμένη, συμπληρώθηκε και ανατάχθηκε το καμπύλο ανάλημμα.
Κασσώπης	Εργασίες αποκατάστασης θα υλοποιηθούν στους αναλημματικούς τοίχους και τον καμπύλο περιμετρικό αναλημματικό τοίχο στην απόληξη του κοίλου
Λάρισας	Η υπόβαση των εδωλίων που δεν σώζονταν επιστρώθηκε με στείρο χώμα και ενιαία κλίση. Θα κατασκευαστεί αναλημματικός τοίχος στη βάση του κοίλου, θα συμπληρωθούν και επανατοποθετηθούν εδώλια.
Μαρώνειας	Ανατάχθηκαν τα εδώλια που είχαν μετακινηθεί
Μεγαλόπολης	Δεν γίνονται εργασίες αποκατάστασης γεωμετρίας του κοίλου
Μεσσήνης	Η υπόβαση των εδωλίων που δεν σώζονταν επιστρώθηκε με χώμα και ενιαία κλίση, αποκαταστάθηκαν τα αναλήμματα.

Μήλου	Δεν έγιναν εργασίες αποκατάστασης γεωμετρίας του κοίλου
Μιέζας	Το πρανές φυτεύτηκε
Νικόπολης	Εργασίες αποκατάστασης θα υλοποιηθούν στους αναλημματικούς τοίχους, το κεντρικό διάζωμα και τον καμπύλο περιμετρικό αναλημματικό τοίχο στην απόληξη του κοίλου
Ορχομενού Βοιωτίας	Θα τοποθετηθεί χαμηλή βλάστηση, θα κατασκευαστούν διάδρομοι ακτινωτά διατεταγμένοι και ένας περιμετρικός και τα αναλήμματα των παρόδων σε όλο το μήκος
Σπάρτης	Το πρανές θα καλυφθεί με εδαφικό υλικό, θα αποκατασταθούν τα αναλήμματα
Στράτου	Θα γίνουν εργασίες αποκατάστασης και αναστήλωσης στο κοίλο και τα αναλήμματα
Φιλίππων	Δεν έγιναν εργασίες αποκατάστασης γεωμετρίας του κοίλου

Πίνακας 5: Αποκατάσταση κλιμάκων

Αιγείρας	-
Απτέρας	Σ' όλο το κοίλο με ξύλινο σκελετό γεμισμένο με χώμα πάνω από το ανώτερα σωζόμενο εδώλιο
Άργους	-
Γιτάνων	-
Δελφών	Θα αποκατασταθούν τα κατεστραμμένα τμήματα των κλιμάκων και θα αντικατασταθούν ολόκληρες βαθμίδες για οριστούν τα όρια των κερκίδων
Δημητριάδος	-
Διονύσου Ελευθερέως	Νέα σκαλοπάτια σε επαφή με τα αναλήμματα
Δωδώνης	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Επιδαύρου Ασκληπιείο	-
Επιδαύρου πόλης	-
Ερέτριας	Έχουν ανακατασκευαστεί με λίθο ως το ανώτατο σημείο του θεάτρου
Ηρώδη Αττικού	Έγιναν συγκολλήσεις με κονία και βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου, συμπληρώσεις και ανακατασκευές ολόκληρων βαθμίδων με μάρμαρο. Στα πώρινα στηθαία των ακραίων κλιμάκων που είχαν σπάσει τοποθετήθηκαν συμπληρώματα από πειραϊκό ακτίτη, που συγκολλήθηκαν με κονίαμα και βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου. Το μαρμάρينو κεκλιμένο στηθαίο πάνω από το πώρινο συμπληρώθηκε και ο πωρόλιθος με το μάρμαρο συνδέθηκαν με βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου.
Ηφαιστίας Λήμνου	Ανακατασκευάστηκαν με αργολιθοδομή όπου

	κατασκευάστηκαν και τα εδώλια
Θάσου	Θα κατασκευαστούν κλίμακες μεταξύ των αποκατεστημένων εδωλίων, όπως έχει γίνει ήδη σε κάποια σημεία του μνημείου
Θορικού	Στερεώθηκαν στην ολότητά τους μαζί με τις κερκίδες
Καρθαίας Κέας	Ανακατασκευάστηκαν ως το ανώτατο σημείο του μνημείου μαζί με τα εδώλια.
Κασσώπης	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Λάρισας	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Μαρώνειας	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Μεγαλόπολης	-
Μεσσήνης	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Μήλου	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Μίεζας	Κλίμακες μεταξύ των εδωλίων και τμήμα κλίμακας της ελληνιστικής φάσης ψηλά στο μέσο περίπου του κοίλου
Νικόπολης	Έχουν αποκατασταθεί βαθμίδες χαμηλά στο κοίλο
Ορχομενού Βοιωτίας	Θα ανακατασκευαστούν ως τον περιμετρικό διάδρομο
Σπάρτης	Θα αποκατασταθούν κατά το ήμισυ περίπου, σε συνάρτηση με τα εδώλια
Στράτου	-
Φιλίππων	-

Πίνακας 6: Μέθοδος αποκατάστασης αναλημματικών τοίχων

Αιγείρας	-
Απτέρας	Επανατοποθετήθηκαν οι κατώτερες σειρές λίθων
Άργους	-
Γιτάνων	-
Δελφών	Στα αναλήμματα των παρόδων θα αναταχθούν οι μετακινημένοι λίθοι, θα συμπληρωθούν οι σπασμένοι με νέο υλικό, θα τοποθετηθούν νέοι δόμοι και νέοι λίθοι στο στηθαίο και την επίστεψη. Τα πλευρικά αναλήμματα θα συμπληρωθούν με νέους λίθους. Στο ανατολικό θα ενισχυθεί και η θεμελίωση. Το ανατολικό τμήμα του βόρειου καμπύλου αναλήμματος θα συμπληρωθεί με τεχνητό λίθο και θα γίνει ομαλή η κλίση. Σε όλα τα αναλήμματα ανάλογα με τις ανάγκες θα γίνουν στερεώσεις, συμπληρώσεις με αρχικό υλικό ή νέο, με κονίαμα και τεχνητό λίθο στη θεμελίωση.
Δημητριάδος	Όπου τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των αναλημμάτων είχαν καταρρεύσει, έγινε συμπλήρωση και συντήρηση
Διονύσου Ελευθερέως	Το ανάλημα της ανατολικής παρόδου

	ανακατασκευάστηκε ως τη δέκατη τρίτη σειρά βαθμιδωτά χωρίς την επίστεψη με πειραϊκό ακτίτη εξωτερικά και τεχνητό κροκαλοπαγή εσωτερικά. Το ανάλημμα της δυτικής αποκαταστάθηκε ως την έβδομη σειρά και το στηθαίο, στερεώθηκαν κροκαλοπαγείς λίθοι της θεμελίωσης στο κεντρικό τμήμα και τη νοτιοδυτική γωνία. Στο ανατολικό πλευρικό ανάλημμα τοποθετήθηκαν νέοι κροκαλοπαγείς τεχνητοί λίθοι εσωτερικά, ολόκληροι ή συμπληρώματα και θα τοποθετηθούν νέες και αρχαίες διάσπαρτες λιθοπλινθοι εξωτερικά.
Δωδώνης	Στο νότιο αναλημματικό τοίχο απομακρύνθηκαν οι λιθοπλινθοι πάνω από την τρίτη σειρά, συγκολλήθηκαν, στερεώθηκαν και συμπληρώθηκαν. Νέοι λίθοι τοποθετήθηκαν όπου δεν σώζονταν οι αρχαίοι. Η επίστεψη αποκαταστάθηκε τμηματικά για διδακτικούς λόγους.
Επιδαύρου Ασκληπιείο	-
Επιδαύρου πόλης	Ο τοίχος της νότια παρόδου στερεώθηκε
Ερέτριας	Το δυτικό ανάλημμα συντηρήθηκε
Ηρώδη Αττικού	-
Ηφαιστίας Λήμνου	-
Θάσου	-
Θορικού	-
Καρθαίας Κέας	Το καμπύλο ανάλημμα συμπληρώθηκε και ανατάχθηκε και τα πλευρικά αναλήμματα συμπληρώθηκαν καθ' ύψος με τεχνητό λίθο
Κασσώπης	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Λάρισας	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Μαρώνειας	Παράλληλα με τις κερκίδες αποκαταστάθηκαν και οι κλίμακες μεταξύ τους
Μεγαλόπολης	-
Μεσσήνης	Τα αναλήμματα συμπληρώθηκαν με φυσικό λίθο και αποκαταστάθηκαν τα στηθαία ως το σωζόμενο ύψος
Μήλου	-
Μίεζας	Οι αναλημματικοί τοίχοι διαμορφώθηκαν κλιμακωτά με νέο πωρόλιθο ως το μέσο του μήκους τους
Νικόπολης	-
Ορχομενού Βοιωτίας	Θα διαμορφωθούν κλιμακωτά σε όλο το μήκος με νέο λίθο
Σπάρτης	Στο ανάλημμα της ανατολικής παρόδου θα αποκατασταθεί η δυτική απόληξη με επανένταξη αρχαίων και ενσωμάτωση νέων και θα ανακατασκευαστεί η καταληκτική βάση. Στο ανάλημμα της δυτικής παρόδου θα συμπληρωθεί η νοτιοδυτική γωνία, υποστηρίζοντας με αυτό τον τρόπο τις υπερκείμενες αρχαίες λιθοπλίνθους, οι οποίες θα αναταχθούν μετά την πλήρη

	αποσυναρμολόγησή τους.
Στράτου	-
Φιλίππων	Ο ανατολικός αναλημματικός τοίχος αποφορτίστηκε από τις ωθήσεις της επίχωσης με χρήση τσιμεντενέσεων σε συνδυασμό με μεταλλικές ράβδους Φ20. Αποκαταστάθηκε με γωνιόλιθους που συνδέθηκαν μεταξύ τους με συνδέσμους. Στη συνέχεια αποκαταστάθηκαν τα τόξα αντιστήριξης που εφάπτονταν πάνω του.

Πίνακας 7: Σύστημα απορροής ομβρίων υδάτων

Αιγείρας	Αποκαταστάθηκαν οι υπόγειοι αρχαίοι αγωγοί
Απτέρας	Δόθηκε κλίση στις χωμάτινες επιφάνειες και τα πρανή έτσι ώστε να ευνοείται η απορροή των ομβρίων. Ο αρχαίος αγωγός ενεργοποιήθηκε και πάλι για να συλλέγει τα όμβρια και ένας νέος υπόγειος κατασκευάστηκε.
Άργους	-
Γιτάνων	-
Δελφών	Το διάζωμα θα λειτουργήσει ως αγωγός ομβρίων
Δημητριάδος	Αποκαταστάθηκε ο αγωγός και κατασκευάστηκε φρεάτιο στην απόληξή του
Διονύσου Ελευθερέως	Στο ανατολικό πλευρικό ανάλημμα η εσωτερική πλευρά του τοίχου και ο χώρος γύρω από τις αντηρίδες έχει στρωθεί με κιμηλόχωμα, μικτό ποσοστό τσιμέντου και κλίση προς την ορχήστρα, έτσι ώστε να διευθετηθούν τα όμβρια. Στον τοίχο του ανατολικού αναλήμματος διευθετήθηκαν τα όμβρια πίσω του.
Δωδώνης	-
Ασκληπιείο Επιδαύρου	Αποκαταστάθηκε ο αγωγός
Επιδαύρου πόλης	-
Ερέτριας	Θα τοποθετηθεί προκατασκευασμένος αγωγός ομβρίων από οπλισμένο σκυρόδεμα μήκους 74 μέτρων
Ηρώδη Αττικού	-
Ηφαιστίας Λήμνου	-
Θάσου	-
Θορικού	-
Καρθαίας Κέας	Στην ορχήστρα το έδαφος διαμορφώθηκε με μικρή κλίση προς τον αγωγό
Κασσώπης	-
Λάρισας	-
Μαρώνειας	-
Μεγαλόπολης	-
Μεσσήνης	-
Μήλου	-
Μιέζας	Διαμορφώθηκε αγωγός ομβρίων πάνω από την έβδομη σειρά εδωλίων και κάτω από τη διαδρομή επισκεπτών. Στο

	τελευταίο σημείο ο αγωγός κατασκευάστηκε με διάνοιξη χαντακιού μέσα στο οποίο τοποθετήθηκε διάτρητος σωλήνας που καλύφθηκε με γεωύφασμα και θραυστό υλικό.
Νικόπολης	-
Ορχομενού Βοιωτίας	-
Σπάρτης	Στον αγωγό διανοίχθηκαν οι φραγμένες έξοδοι και αποκαταστάθηκε το τμήμα που είχε υποστεί καθίζηση κοντά στο νοτιοανατολικό άκρο ορχήστρας
Στράτου	-
Φιλίππων	Κατασκευάστηκε νέος κτιστός υπόγειος αγωγός που συνεχίζει τον αρχαίο αγωγό της ρωμαϊκής φάσης 1 σε δύο σημεία και μεταφέρει τα ύδατα κάτω από τη σκηνή

Πίνακας 8: Μέθοδος αποκατάστασης σκηνής

Αιγείρας	Μετά την εξυγίανση και στερέωση όλων των επιφανειών, εφαρμόστηκαν θυσιαζόμενα κονιάματα στις οριζόντιες επιφάνειες και ανατάχθηκαν τα κεραμικά στοιχεία και τα τμήματα των τοίχων που είχαν καταρρεύσει
Απτέρας	Οι τοίχοι αρμολογήθηκαν και συμπληρώθηκαν σύμφωνα με τις ανάγκες. Στο προσκήνιο αρμολογήθηκαν οι τοίχοι από αργολιθοδομή και στη λίθινη πρόσοψη ανατάχθηκαν όσα μέλη είχαν καταρρεύσει και τοποθετήθηκαν τρεις νέοι ορθοστάτες.
Άργους	Όπου είχε αφαιρεθεί τοίχος προστέθηκε ξερολιθιά και επίχωση, ενώ όπου η επιφάνεια ήταν μεταξύ τοίχων προστέθηκε μόνο επίχωση, και στις δυο περιπτώσεις από αμμοχάλικο. Ο δυτικός τοίχος του λογείου συμπληρώθηκε με χειροποίητες τετράγωνες πλίνθους σε όποιο μέγεθος αντιστοιχούσε με το αρχικό και ως το ύψος του ανώτερου στρώματος πλίνθων. Τοποθετήθηκε γεωύφασμα και στην όψη φύλλο μολύβδου για να διαχωρίζεται το νέο από το αρχικό υλικό. Το ξύλινο δάπεδο του λογείου αντικαταστάθηκε από προκατασκευασμένα συνθετικά αδιάβροχα φύλλα πάνω σε σκελετό ανωδιομένου αλουμινίου. Στις τοιχοδομές της σκηνής προστέθηκαν κονιάματα που πρόεκυψαν από εργαστηριακή έρευνα, συμβατά με τα αρχικά σε χρώμα και ιδιότητες. Η ανώτερη επιφάνεια των τοίχων που δεν σώζονταν αποκαταστάθηκε με κονίαμα δόμησης και λίθους. Το στρώμα που δημιουργήθηκε αντιστοιχούσε σε δομή και περίγραμμα με το αρχικό. Μεταξύ του νέου και του αρχαίου υλικού τοποθετήθηκε περιγραφικός αρμός. Στα παρασκήνια συμπληρώθηκαν τα ίχνη των τοίχων. Οι τοίχοι του βόρειου τμήματος της σκηνής αρμολογήθηκαν ή δέχτηκαν προστατευτική στρώση. Η στάθμη του δαπέδου

	αποκαταστάθηκε στην ύστερη ρωμαϊκή φάση. Στην ελληνιστική στοά ο δυτικός τοίχος αρμολογήθηκε και στον κατεστραμμένο ανατολικό δηλώθηκε ίχνος του στυλοβάτη με κονίαμα.
Γιτάνων	-
Δελφών	-
Δημητριάδος	Συντηρήθηκαν οι λίθοι, στερεώθηκαν τα κονιάματα θεμελίωσης, αφαιρέθηκαν τσιμεντοκονιάματα τα οποία αντικαταστάθηκαν με συμβατά ασβεστοκονιάματα.
Διονύσου Ελευθερέως	-
Δωδώνης	Αναστηλώθηκαν οι λίθοι στο εσωτερικό του ανατολικού και δυτικού παρασκηνίου. Τα κενά συμπληρώθηκαν με λίθους ασβεστολιθικής σύστασης οι σαθροί λίθοι αντικαταστάθηκαν με υγιείς και έγινε αρμολόγημα. Η ανώτερη σειρά λίθων απομακρύνθηκε, τοποθετήθηκαν ενισχυτικοί μεταλλικοί σύνδεσμοι και οι λίθοι επανατοποθετήθηκαν.
Επιδαύρου Ασκληπιείο	-
Επιδαύρου πόλης	Αποκαταστάθηκε όλος ο τοίχος του προσκηνίου με πολύ λίγο νέο υλικό, η πρόσοψη αποκαταστάθηκε με αρχιτεκτονικά μέλη που βρέθηκαν και οι τοίχοι του νότιου παρασκηνίου γεμίστηκαν με οπτοπλίνθους.
Ερέτριας	Στηρίχθηκαν τα πρηνή και προβλέπεται μερική αναστήλωση του δυτικού αναλημματικού τοίχου της
Ηρώδη Αττικού	Στο νότιο τοίχο συγκολλήθηκαν λιθόπλινθοι, μικρά τμήματα με κονίαμα, μεγάλα με κονίαμα και βλήτρα ανοξείδωτου μετάλλου. Όσα ήταν διογκωμένα ανοίχθηκαν και εισήχθη ρευστή κονία. Τα αποκολλημένα υλικά στους αρμούς αντικαταστάθηκαν με νέα και όπου οι λίθοι έλειπαν τοποθετήθηκαν νέοι. Στα τόξα αφαιρέθηκαν οι λιθόπλινθοι γύρω από τους θολίτες και κατασκευάστηκαν αντίγραφα.
Ηφαιστίας Λήμνου	Αποκαταστάθηκε ως ενιαίο κτήριο με αργολιθοδομή και κονίαμα σε ύψος που κυμαίνεται από λίγα εκατοστά ως περίπου μισό μέτρο και με δάπεδο από γαλάζιο θραυστό υλικό
Θάσου	-
Θορικού	Δεν υπάρχει σκηνή
Καρθαίας Κέας	Ανατάχθηκαν οι λιθόπλινθοι του πλευρικού τοίχου, στη γωνία τοίχων τοποθετήθηκαν αρχαίες λιθόπλινθοι για να δηλωθεί η κάτοψη και συμπληρώθηκε το θεμέλιο τοίχου ως το επίπεδο της ευθυντηρίας με άμορφο σχιστόλιθο και ασβεστόλιθο που περισυνελέγη και έμοιαζε με τον αυθεντικό.
Κασσώπης	Αποσυναρμολογήθηκαν και στερεώθηκαν σχεδόν όλοι οι λίθοι
Λάρισας	Έγινε συντήρηση και οι ρηγματώσεις συμπληρώθηκαν
Μαρώνειας	Αποκαταστάθηκε τμηματικά το προσκήνιο με πολύ λίγο νέο

	υλικό
Μεγαλόπολης	-
Μεσσήνης	Αποκαταστάθηκαν οι κόγχες του προσκηνίου και στην υπόλοιπη σκηνή οι τοίχοι σε χαμηλό ύψος
Μήλου	Στην πρόσοψη του προσκηνίου αποκαταστάθηκε τοίχος με τρία ανοίγματα
Μιέζας	Έγινε η ελάχιστη δυνατή συμπλήρωση για διδακτικούς λόγους με ολοκλήρωση της κάτοψης σε όλους τους χώρους στο ύψος ενός δόμου και αποκατάσταση των δαπέδων με χώμα και αδρανή υλικά συμβατά και με τον χρωματισμό των εδωλίων. Στο προσκήνιο κατασκευάστηκαν αντίγραφα των ημικιόνων και των διαφραγματικών τοίχων.
Νικόπολης	Έγιναν στερεώσεις, ανακτήσεις τοιχοποιιών και αρμολογήματα και αποκαταστάθηκε η εξωτερική τοιχοποιία
Ορχομενού Βοιωτίας	Αναστηλώνονται δύο κίονες με το επιστύλιο στο προσκήνιο, ο τοίχος του προσκηνίου, ο όγκος του σκηνικού οικοδομήματος και θυρώματα της πρόσοψης της σκηνής. Αρχαίοι λίθοι θα τοποθετηθούν σε ομόλογες θέσεις.
Σπάρτης	-
Στράτου	-
Φιλίππων	Αποκαταστάθηκε τμηματικά ο βόρειος τοίχος της στοάς, οι εγκάρσιοι τοίχοι των χώρων της στοάς και οι πεσσοί της τοξοστοιχίας. Στους πεσσούς τοποθετήθηκαν αντίγραφα των αυθεντικών πλακών. Στους γωνιακούς πεσσούς οι πλάκες και τα γείσα αποκαταστάθηκαν σε όλο το ύψος. Οι τοίχοι πίσω από τους πεσσούς χωρίς πλάκες ανακατασκευάστηκαν σε χαμηλό ύψος. Αντίγραφα απλοποιημένα μόνο με κυμάτια τοποθετήθηκαν στη θέση των πλακών δύο πεσσών που δεν εντοπίστηκαν. Τα ταυτισμένα γείσα επανατοποθετήθηκαν και στους υπόλοιπους πεσσούς τοποθετήθηκαν αντίγραφα γείσων. Στους τοίχους της βόρειας πλευράς της σκηνής έγινε αρμολόγημα και ανάκτηση στις παρειές που σώζονταν. Υπήρξε μέριμνα ώστε να δίνεται εικόνα κατεστραμμένου τοίχου που συνεχιζόταν. Τα δάπεδα της πρώτης ρωμαϊκής φάσης από χώμα αποκαταστάθηκαν.

3. τον συσχετισμό με τη χρήση για παραστάσεις

Πέρα από τα θέατρα της Επιδαύρου και το ωδείο Ηρώδη Αττικού που είναι γνωστό ότι λαμβάνουν χώρα παραστάσεις στο πλαίσιο του ετήσιου Φεστιβάλ Αθηνών-Επιδαύρου, για τα υπόλοιπα μπορεί να γίνει ειδική μνεία. Στα θέατρα Αιγείρας, Δελφών και Διονύσου Ελευθερέως δεν λαμβάνουν χώρα παραστάσεις. Στα θέατρα Απτέρας⁴⁷⁶, Άργους⁴⁷⁷, Γιτάνων⁴⁷⁸, Δημητριάδος⁴⁷⁹, Δωδώνης⁴⁸⁰, Ηφαιστίας Λήμνου⁴⁸¹, Κασσώπης⁴⁸², Μαρώνειας⁴⁸³, Μεσσήνης⁴⁸⁴, Μίεζας⁴⁸⁵, Μήλου⁴⁸⁶, Φιλίππων⁴⁸⁷ φιλοξενούνται εκδηλώσεις περιστασιακά. Στα θέατρα Ερέτριας, Θάσου, Μεγαλόπολης, Ορχομενού Βοιωτίας, με το πέρας των εργασιών θα υπάρχει δυνατότητα φιλοξενίας, αφού αφενός πριν από αυτές είχαν φιλοξενήσει κάποιες και αφετέρου οι σε εξέλιξη εργασίες βελτιώνουν τις υποδομές. Το θέατρο Θορικού κατ' εξαίρεση παραχωρείται σπανίως σε εκδηλώσεις, που κατά κανόνα συνδιοργανώνονται ή βρίσκονται υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού με ολιγομελή σχήματα και περιορισμένο αριθμό θεατών, χωρίς ηχητικό ή φωτιστικό εξοπλισμό και σκηνικά⁴⁸⁸. Το θέατρο Καρθαίας Κέας παραχωρείται για μία με δύο πολιτιστικές εκδηλώσεις το χρόνο, που πραγματοποιούνται από ή σε συνεργασία με τον Δήμο Κέας, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών πρόσβασης, κατάστασης διατήρησης του μνημείου⁴⁸⁹. Στα θέατρα Στράτου και Σπάρτης, όπως μπορεί να συναχθεί από τις εκτελούμενες εργασίες, με το πέρας τους θα υπάρχει δυνατότητα φιλοξενίας. Στο θέατρο Νικόπολης, αν και στο παρελθόν έχει λάβει χώρα παράσταση, θα χρειαστούν αρκετές εργασίες ακόμα για να φιλοξενήσει εκδηλώσεις.

⁴⁷⁶ Βλέπε <https://www.parakritika.gr/to-prasino-den-menei-pia-edo-sto-archaio-theatro-apteras/>

⁴⁷⁷ Ενδεικτικά <https://www.anagnostis.org/2023/09/07/arese-o-agamemnon-tou-thoe-sto-argos/>

⁴⁷⁸ Για παράδειγμα <https://www.lifo.gr/now/entertainment/koyra-sto-arhaio-theatro-gitanon-mia-parastasi-se-skinotheria-thodori-gkoni-kai>

⁴⁷⁹ Βλέπε <https://digitalculture.gov.gr/2023/07/o-berntes-tis-gis-archeo-theatro-dimitriadis/>

⁴⁸⁰ Βλέπε <https://www.epirusnews.eu/to-plires-programma-festival-dodonis-to-2023/>

⁴⁸¹ Ενδεικτικά παράσταση Οιδίποδα Τύραννου (<https://diazoma.gr/deltia-tyrou/ανοιξε-μετα-απο-2-500-χρονια-to-αρχαιο-θέατ/>)

⁴⁸² Βλέπε <https://www.lifo.gr/now/entertainment/meta-apo-21-aiones-agnosto-arhaio-theatro-tis-kassopis-anoigei-xana>

⁴⁸³ Για παράδειγμα <https://digitalculture.gov.gr/2023/07/emeni-me-niazi-archeo-theatro-marionias/>

⁴⁸⁴ Βλέπε <https://digitalculture.gov.gr/2023/08/euphoria-theatro-archeas-messinis/>

⁴⁸⁵ Ενδεικτικά <https://www.pena.press/home/tag/αρχαιο+θέατρο+Μίεζας>

⁴⁸⁶ Βλέπε <https://www.theatromania.gr/parastasi/diethnes-festival-theatro-tis-miloy-2022/>

⁴⁸⁷ Φεστιβάλ Φιλίππων-Θάσου

⁴⁸⁸ Πληροφορίες από επικοινωνία με την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων

⁴⁸⁹ Πληροφορίες από επικοινωνία με την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων

Ε. Θέατρα και αρχές αποκατάστασης-Συμπεράσματα

Αναφορικά με τις Χάρτες που παρουσιάστηκαν είναι δυνατό να παρατηρηθούν τα εξής. Οι συστάσεις της διακήρυξης της Εγέστας εφαρμόστηκαν τμηματικά: υφίσταται η προστασία των θεάτρων με νόμους, οικονομικούς πόρους (κυρίως με ευρωπαϊκά κονδύλια), η τεκμηρίωση, προγράμματα για τους εν δυνάμει διαχειριστές και σπουδές για τα υλικά κατασκευής και όσα είναι κατάλληλα να τα αντικαταστήσουν και εκπαίδευση σε τεχνολογία διατήρησης (κυρίως σε τμήματα πολυτεχνικών σχολών), προωθείται η γνώση και εκτίμηση γύρω από αυτά (με συνέδρια, καταλόγους και εκδόσεις), η ενότητα του περιβάλλοντος χώρου με τον έλεγχο των χρήσεων. Η αποκατάσταση στα αυστηρώς απαραίτητα δεν τηρήθηκε σε όλα, ιδιαίτερα αφού επιχειρήθηκε να γίνουν και διδακτικές αποκαταστάσεις (θέατρα Δωδώνης, Μίεζας, Σπάρτης). Δεν προωθείται σε όλα η σύγχρονη θεατρική δραστηριότητα κυρίως λόγω ακαταλληλότητας και ευπάθειας του χώρου (βλέπε προηγούμενο κεφάλαιο), αλλά σε όσα πραγματοποιούνται παραστάσεις οι εκδηλώσεις επιλέγονται με τρόπο ώστε να είναι κατάλληλες για τον χώρο.

Η Χάρτα της Βερόνας σε σημεία όπως η προστασία, η εκπαίδευση, η τεκμηρίωση και η επανάχρηση ταυτίζεται με τη Διακήρυξη της Εγέστας. Σε αυτά που δεν καλύπτεται έχουν να αναφερθούν τα παρακάτω. Η συνέργεια μεταξύ των μελών και η δικτύωση επιτυγχάνεται με τις πολυεπιστημονικές επιτροπές που ασχολούνται με τα θέατρα (βλέπε Επιτροπή Προστασίας, Αποκατάστασης και Ανάδειξης του Αρχαίου Θεάτρου και των άλλων Μνημείων του Ιερού της Δωδώνης, Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου) αλλά και συνεργασίες μεταξύ δήμων, υπουργείων, εφορειών αρχαιοτήτων (βλέπε για παράδειγμα Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, Περιφέρεια Πελοποννήσου και Δήμος Μεγαλόπολης στην περίπτωση του θεάτρου Μεγαλόπολης, Πολυτεχνείο του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και Υπουργείο Πολιτισμού στο θέατρο Μίεζας). Καταβάλλεται προσπάθεια να μην προκαλούνται βλάβες στο θέατρο από τους επισκέπτες με περιορισμό του αριθμού τους μέσω των εισιτηρίων κυρίως σε παραστάσεις. Γίνεται προσπάθεια τα μνημεία να γίνουν κατανοητά στο κοινό με πολλαπλούς τρόπους (εκδόσεις-οδηγούς, ψηφιακές εφαρμογές, πινακίδες, εκπαίδευση προσωπικού).

Εικ. 191: Παράσταση της Μαντάμ Μπάτερφλαϊ στο Ηρώδειο τον Ιούνιο 2023 (<https://www.naftemporiki.gr/culture/theater/1479507/i-mpatterflai-anoixe-ta-ftera-tis-sto-katamesto-irodeio/>)

Εικ. 192: Τμήμα του σκηνικού της «Μήδειας» του Frank Castorf (https://www.facebook.com/photo/?fbid=791524703017154&set=pcb.791525603017064&locale=el_GR)

Η χρήση ψηφιακών τεχνολογιών αντί μονίμων σκηνικών, έχει χρησιμοποιηθεί σε δύο. Στο Ηρώδειο, για το οποίο ενδεικτικά αναφέρεται η παράσταση της «Μαντάμ Μπάτερφλαϊ» (Η Μπαττερφλάι άνοιξε τα φτερά της στο κατάμεστο

Ηρώδειο). Χρήση της έχει γίνει και στο θέατρο της Επιδαύρου. Η πιο πρόσφατη είναι στη «Μήδεια» του Frank Castorf το καλοκαίρι του 2023 (Athens Epidaurus Festival).

Η χρήση των μνημείων ως οικονομικών πόρων παραπέμπει σε οικονομική μελέτη, για την οποία δεν εντοπίστηκαν στοιχεία. Είναι δυνατό να παρατηρηθεί πάντως ότι τόσο τα θέατρα της Επιδαύρου, όσο και το ωδείο του Ηρώδη Αττικού, είναι κατάμεστα από θεατές κάθε φορά που γίνονται εκδηλώσεις. Από προσωπική εμπειρία μπορώ να καταθέσω ότι το ίδιο συμβαίνει και με το θέατρο της Απτέρας στα Χανιά. Αυτά είναι ενδεικτικά δυναμικής ικανής να δώσει θετικά οικονομικά αποτελέσματα.

Πέρα από τα παραπάνω, μετά την παρουσίαση των εργασιών αποκατάστασης στα προηγούμενα θέατρα, συνάγεται ότι η αντιμετώπιση των θεάτρων στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες δεν δείχνει να στηρίζεται σε κοινές αρχές και να ακολουθεί κοινές στρατηγικές.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλλαμανή-Σουρή κ.ά. 2012: Αλλαμανή-Σουρή, Β. Καραδέδος, Γ. Μισαηλίδου, Β. Πουλακάκης, Ν. Το αρχαίο θέατρο της Μίεζας, στο *Αρχαία Θέατρα της Μακεδονίας*, Αδάμ-Βελένη Π. (επιμ.), Αθήνα 2018, 129-144

Ανδρίκου 2018: Ανδρίκου, Ε. Ο δήμος των Θορικών και το θέατρο, στο *Αρχαία Θέατρα της Αττικής Τα θέατρα των δήμων*, Λαμπρινουδάκης Β. (επιμ.), Αθήνα 2018, 123-138

Αρχαία Θέατρα 1996: χ. σ. (συλλογικό), Αρχαία Θέατρα ... θέατρα θέας άξια ... , Αθήνα 1996

Ασημακοπούλου κ.ά. 2012: Ασημακοπούλου, Χ. Καλοδημίδου, Η. Σιαμίδα, Κ. Πουλακάκης, Ν. Αρχαίο Θέατρο Μίεζας 2011-2012: συντήρηση και αποκατάσταση των λίθινων εδωλίων του, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 26 (2012), 187-198

Ασλανίδης 2018: Ασλανίδης, Κ. Το κοίλον του Διονυσιακού θεάτρου, στο *Αρχαία Θέατρα της Αττικής Τα θέατρα του άστεως*, Λαμπρινουδάκης Β. (επιμ.), Αθήνα 2018, 121-130

Βασιλειάδης κ.ά. 2013: Βασιλειάδης, Ι. Καραδέδος, Γ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ. Γαλάνης, Σ. Τεκμηρίωση και πρόταση αποκατάστασης κάτω κοίλου αρχαίου θεάτρου των Φιλίππων, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 27 (2013), 419-430

Βασιλειάδης κ.ά. 2015: Βασιλειάδης, Ι. Καραδέδος, Γ. Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ. Γαλάνης Σ. Το κοίλο του αρχαίου θεάτρου της Θάσου: τεκμηρίωση και πρόταση αποκατάστασης, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 29 (2015), 475-485

Βελένης κ.ά. 2010: Βελένης, Γ. Γεωργούλας, Γ. Σκαλιστή, Ε. ΤΔΠΕΑΕ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ Θέατρο, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 65 (2010), Χρονικά Β2, 1162-1163

Βόρδος 2016: Βόρδος, Α. Γ. Ανάπλαση-ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Παλαιοκάστρου Αιγών (Αρχαία Αιγείρα), Α' φάση, στο *Το Έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στην Αχαΐα και Ηλεία στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007 – 2013*, Πάτρα 2016, 30-31

Γεωργούλας κ.ά. 2014: Γεωργούλας, Γ. Σκαλιστή, Ε. Σμύρης, Γ. ΤΔΠΕΑΕ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ Α. Θέατρο, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 69 (2014), Χρονικά Β1C, 1580-1581

Γεωργουσόπουλος-Γώγος 2003: Γεωργουσόπουλος, Κ. – Γώγος, Σ. Επίδαυρος. Το Αρχαίο Θέατρο, οι Παραστάσεις, Αθήνα 2003

Γώγος 2008: Γώγος, Σ. Τα αρχαία ωδεία της Αθήνας, Αθήνα 2008

Δάκαρης 1963: Δάκαρης, Σ. Ι. Στέγαστρον Νικοπόλεως και Ωδείον, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 18 (1963), 157

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2014: Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Α. Ιντζεσίλογλου, Χ. Αγνωσιώτης, Δ. Αγγέλης, Ι. Αραχωβίτη, Π. Αλματζή, Κ. Βουζαξάκης, Κ. Γεωργίου, Κ. Ροντήρη, Β. Σταμέλου, Ε. Έργο «Αναστήλωση και αποκατάσταση τμημάτων του αρχαίου θεάτρου Δημητριάδος και συνολική βελτίωση του μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου του», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 69 (2014), 1358-1364

Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύς Ακροπόλεως 2009: Επιστημονική Επιτροπή Θεάτρου και Ιερού του Διονύσου-Ασκληπιείου Νοτίου Κλιτύς Ακροπόλεως, Εργασίες Αποκατάστασης στο θέατρο του Διονύσου, Αθήνα 2009

Εργασίαι Συντηρήσεως Αρχαίων 1973: χ. σ., Εργασίαι Συντηρήσεως Αρχαίων, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1973, 126-127

Ευαγγελίδης-Δάκαρης 1959: Ευαγγελίδης, Δ. Δάκαρης, Σ. Δωδώνη, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1959, 6-7

Ζάμπας κ.ά. 2012: Ζάμπας, Κ. Καραδήμα, Χ. Χατζηδάκης, Ν. Μουσιώνη, Α. Θωμάς, Γ. Δουδούμη, Ε. Αρχαίο θέατρο της Μαρώνειας. Το έργο της αποκατάστασης. *Δεύτερο Πανελλήνιο Συνέδριο Αναστηλώσεων ΕΤΕΠΑΜ*, Αθήνα 2012, 67-69

Ζαφειροπούλου 1994: Ζαφειροπούλου, Φ. Μήλος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 49 (1994), Χρονικά Β2, 674

Ζάχος 2000: Ζάχος, Κ. ΤΔΠΕΑΕ –ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ Αρχαιολογικός χώρος Δωδώνης, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 55 (2000), Χρονικά Β1, 584-586

Ζάχος 2001-2004: Ζάχος, Κ. ΤΔΠΕΑΕ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ Αρχαιολογικός χώρος Δωδώνης, Έργο: «Προστασία-Αποκατάσταση-Ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Δωδώνης», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 56-59 (2001-2004), Χρονικά Β5, 46-47, 78-79, 110-111

Ζάχος 2012: Ζάχος, Κ. Το θέατρο της Νικόπολης, στο *Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*, Σουέρεφ Κ. (επιμ.), Αθήνα 2012, 156-173

Θέμελης 2010: Θέμελης, Π. Τα θέατρα της Μεσσήνης, Αθήνα 2010, 19-39

ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων: ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α', στο http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=738

Ιντζεσίλογλου 2011: Ιντζεσίλογλου, Χ. Το αρχαίο θέατρο Δημητριάδος, στο *Αρχαία θέατρα στη Θεσσαλία*, Αδρύμη – Σισμάνη Β. (επιμ.), 2011, 33-48

Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2013: Ιντζεσίλογλου, Χ. Αγγέλης, Ι. Αγνωσιώτης, Δ. Γεωργίου, Κ. Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 68 (2013), 454-456

Καββαδίας 1881: Καββαδίας, Π., «Ανασκαφαί εν τω θεάτρῳ της Επιδάουρου», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1881, Παράρτημα 1-40

Καββαδίας 1882: Καββαδίας, Π., «Ανασκαφαί εν τω θεάτρῳ της Επιδάουρου», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1882, 75-77

Καζολιάς 2009α: Καζολιάς, Ε. Η αποκατάσταση του θεάτρου της αρχαίας πόλεως της Επιδάουρου, *Δεύτερο πανελλήνιο συνέδριο αναστηλώσεων ΕΤΕΠΑΜ*, Αθήνα 2009, 87-89

Καραγκούνης - Τζιαφάλιας 2014: Καραγκούνης, Δ. Τζιαφάλιας, Α., Αρχαίο Θέατρο Λάρισας, Αθήνα 2014

Καραδέδος - Βασιλειάδης 2016: Καραδέδος, Γ. Βασιλειάδης, Ι. Έρευνες, μελέτες και εργασίες αποκατάστασης σε αρχαία κτήρια θεαμάτων της Μακεδονίας και της Θράκης, 1986-2016, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 30 (2016), 587-598

Καραδέδος κ.ά. 2014: Καραδέδος, Γ. Μαυρίδης, Γ. Βασιλειάδης, Ι. Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ. Αρχαίο θέατρο Θάσου: διερεύνηση οικοδομικών φάσεων σκηνής και πρόταση αναστήλωσης προσκηνίου, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 28 (2014), 665-674

Καραδέδος – Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1999: Καραδέδος, Γ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., Θέατρο Φιλίππων: Αναστηλωτικές εργασίες, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 13 (1999), 87-110

Καραδέδος - Καραδήμα 2002: Καραδέδος Γ. Καραδήμα, Χ. Αρχαίο θέατρο Μαρώνειας, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 16 (2002), 9-18

Καραδήμα κ.ά. 2014: Καραδήμα, Χ. Ανδροβιτσανέα, Ι. Πανδρευμένου, Μ. Εργασίες συντήρησης και ανάδειξης του αρχαίου θεάτρου και του ιερού του Διονύσου στη Μαρώνεια κατά τα έτη 2013-2014, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 28 (2014), 699-706

Καραπαναγιώτου 2001: Καραπαναγιώτου, Α. Β. (2001). Ανασκαφικές εργασίες στο αρχαίο θέατρο της Μεγαλόπολης 1995-1997: Πρώτες εκτιμήσεις. Στο V. Mitsopoulos-Leon (ed.), *Forschungen in der Peloponnes. Akten des Symposions*

anlässlich der Feier "100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen", Athen 5.3-7.3.1998, 330-342

Καρασάββα 2013: Καρασάββα, Φ. ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΤΕΡΕΩΣΗΣ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ - ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ – ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ Αρχαίο θέατρο Θορικού, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 68 (2013), Χρονικά Β1, 86

Κολώνας κ.ά. 2009: Κολώνας, Λ. Σταυροπούλου-Γάτση, Μ. Σταμάτης, Γ. Στράτος, στο *Τα αρχαία θέατρα της Αιτωλοακαρνανίας*, Αθήνα 2009, 44-53

Κολώνια 2013: Κολώνια, Ρ. Η κατασκευή του θεάτρου, στο *Αρχαία Θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Κολώνια Ρ. (επιμ.), Αθήνα 2013, 131-146

Κοντογιάννη 2006: Κοντογιάννη, Θ. ΤΔΠΕΑΕ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ Αρχαιολογικός χώρος Δωδώνης, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 61 (2006), Χρονικά Β1, 687-689

Κορρές 1980: Κορρές, Μ. Εργασίες στα μνημεία. Διονυσιακό Θέατρο, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 35, Χρονικά Β1, 9-14

Κορρές 1982: Κορρές, Μ. Διονυσιακό Θέατρο. Συντήρηση-Αποκατάσταση μνημείων. Ορχήστρα, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 37, Χρονικά Β1, 15-16

Κορρές 2018: Κορρές, Μ. Το Ηρώδειο, στο *Αρχαία θέατρα της Αττικής Τα θέατρα του άστεως*, Λαμπρινουδάκης Β. (επιμ.), 2018, 201-222

Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2006: Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., Καραδέδος, Γ. Θέατρο Φιλίππων 2002-2004: Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης-αναστήλωσης, *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 20 (2006), 75-98

Κουκούλη-Χρυσανθάκη – Καραδέδος 2012:Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., Καραδέδος, Γ. Το αρχαίο θέατρο των Φιλίππων, στο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Αρχαία Θέατρα της Μακεδονίας*, Αδάμ-Βελένη Π. (επιμ.), Αθήνα 2012, 193-217

Κουμούση 2016α: Κουμούση, Α. Το έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στην Αχαΐα και στην Ηλεία στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013, στο *Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο 2* (ΑΕΠΕΛ 2), Πρακτικά της Β΄ Επιστημονικής Συνάντησης, Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017, 67-80

Κουμούση 2016β: Κουμούση, Α. Το Έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας στην Αχαΐα και Ηλεία στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007 – 2013, 11-15

Κυριαζή κ.ά. 2013: Κυριαζή, Ό. Κίτσου, Γ. Μπιλής, Θ. Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας, στο *Αρχαία Θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Κολώνια Ρ. (επιμ.), Αθήνα 2013, 79-91

Λαζαρίδης 1960: Λαζαρίδης Ανασκαφαί και άλλαι εργασίαι εις Αν. Μακεδονίαν, 4. Φίλιπποι, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 16 (1960), 218-219

Λαμπρινουδάκης 2006: Λαμπρινουδάκης, Β. Το έργο της Επιτροπής Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, *Το έργο των επιστημονικών επιτροπών αναστήλωσης, συντήρησης και ανάδειξης μνημείων*, Αθήνα 2006, 37- 57

Λαμπρινουδάκης - Καζολιάς 2006: Λαμπρινουδάκης, Β. – Καζολιάς, Ε., Το έργο της Επιτροπής Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου στο θέατρο της αρχαίας πόλης Επιδαύρου, στο *Το έργο των επιστημονικών επιτροπών αναστήλωσης, συντήρησης και ανάδειξης μνημείων*, Αθήνα 2006, 59-69

Morretti 1993: Moretti, J.-C. *Théâtres d' Argos*, Athènes: École Française d' Athènes

Μαλλούχου-Tufano 2010: Μαλλούχου-Tufano Φ., Νέες επιστημονικές απαιτήσεις versus καθιερωμένες πρακτικές. Οι περιπτώσεις της αναστήλωσης του Ιερού της Σαμοθράκης και του Ωδείου του Ηρώδη του Αττικού. Στο *Συντήρηση, αναστήλωση και αποκατάσταση μνημείων στην Ελλάδα, 1950-2000*, Χ. Μπούρας - Π. Τουρνικιώτης (επιμ.), Αθήνα 2010, 131-156

Μαλλούχου-Tufano 2012: Μαλλούχου-Tufano, Φ. Το Ωδείο του Ηρώδη του Αττικού: η επανάχρηση και η αναμαρμάρωσή του (1948-1967). *Ανθέμιον, ενημερωτικό δελτίο της Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως*, Τεύχος 23, Ειδικό αφιέρωμα στον Ηρώδη τον Αττικό και την εποχή του, Δεκέμβριος 2012, 17-21

Μαλλούχου-Tufano 2016: Μαλλούχου-Tufano. Φ., Προστασία και Διαχείριση Μνημείων Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις, Αθήνα 2016

Μανιδάκη 2015: Μανιδάκη, Β. Το ελληνιστικό προσκήνιο του θεάτρου της Δημητριάδας, *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 5 (2015), 257-266

Μάξιμος 1998: Μάξιμος, Π. Αρχαία ελληνικά θέατρα, 2500 χρόνια φως και πνεύμα. Αθήνα 1998

Μεγαλόπολις 1961: χ. σ., Αναστήλωσης και Συντήρησις Μνημείων, Μεγαλόπολις, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1961, 236

Μεγαλόπολις 1963: χ. σ., Αναστηλώσεις και Συντηρήσεις Μνημείων, Μεγαλόπολις, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1963, 192-3

Μερκούρη 2014: Μερκούρη, Χ. Το αρχαιολογικό έργο της ΛΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών αρχαιοτήτων Πρέβεζας-Άρτας κατά τα έτη 2011-2014, *Το αρχαιολογικό έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου*, Αθήνα 2018, 365-382

Μικεδάκη 2019: Μικεδάκη, Μ. Το αρχαίο θέατρο της Ορεστίας στη Μεγάλη Πόλη της Αρκαδίας, *Πέλοπας, Διεπιστημονικό Περιοδικό πανεπιστημίου Πελοποννήσου*, τ. 3(1), Ιανουάριος-Ιούνιος 2019, 58-80

Μπαζίνη κ.ά. 2015: Μπαζίνη, Ε. Πίστας Σ. Αγγελάκου, Μ. Σταυριανού, Ε. Αθιανού, Χ. Ζεύκη, Β. Ακολουθήσέ με στο αρχαίο θέατρο της Ηφαιστίας, Αθήνα 2015

Μπιλής 2013: Η αναστήλωση του αρχαίου θεάτρου του Βοιωτικού Ορχομενού, στο *Αρχαία Θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Κολώνια Ρ. (επιμ.), Αθήνα 2013, 93-95

Μπολέτης 2009: Μπολέτης, Κ. Αναστήλωση και χρήση αρχαίων θεάτρων που ο κίνδυνος;, στο *Μια σκηνή για τον Διόνυσο θεατρικός χώρος & αρχαίο δράμα, A stage for Dionysos theatrical space & ancient drama*, Αθήνα 1998, 131-154

Μπολέτης 2002: Μπολέτης, Κ. Ιστορικό των νεότερων επεμβάσεων στο θέατρο του Ασκληπιείου Επιδαύρου και στον ευρύτερο χώρο του έως το 1989. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 57 (2002), Μελέτες, 432-492

Μπουκάρas 2013: Μπουκάρas, Κ. Το αρχαίο θέατρο της Ερέτριας, στο *Αρχαία Θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Κολώνια Ρ. (επιμ.), 2013, 19-29

Νινιού-Κινδελή - Τζανακάκη 2018: Νινιού-Κινδελή, Β. – Τζανακάκη, Αικ. 2018 «Άπτερα, πόλις Κρήτης», στο *Κρήτη. Αναδυόμενες πόλεις: Άπτερα-Ελεύθερνα-Κνωσός* (επιμ. Ν. Σταμπολίδης, Ελ. Παπαδοπούλου, Ιλ. Λουρεντζάτου, Ι. Φάππας) Αθήνα, 10-66

Νινιού-Κινδελή – Χατζηδάκης 2012: Νινιού-Κινδελή, Β. – Χατζηδάκης, Ν. «Αρχαίο θέατρο Απτέρας» *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης* 2 (επιμ. Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου, Ιρ. Τζαχίλη), Ρέθυμνο, 548-554

Παπαδοπούλου κ.ά. 2022: Παπαδοπούλου, Β. Κύρκου, Θ. Γιούνη, Π. Καππά, Χ. Νάκα, Μ. Κατσούδας, Π. Το Θέατρο της Δωδώνης, Αθήνα 2022

Παπασταμάτη-φον Μόοκ 2018: Χ. Παπασταμάτη-φον Μόοκ, «Το Θέατρο του Διονύσου Ελευθερέως», στο *Αρχαία Θέατρα της Αττικής Τα θέατρα του άστεως*, Λαμπρινουδάκης Β. (επιμ.), Αθήνα 2018, 87-120

Παυλίδης 2015: Παυλίδης, Ε. Ιστορία της έρευνας, στο Ζάχος, Κ. Παυλίδης, Ε. Τρανουλίδης, Α., *Το θέατρο της Νικόπολης*, Αθήνα 2015, 40-55

Παυσανίας Ι, 21, 1: Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις Αττικά. Αθήνα 1994

Παυσανίας ΙΙ, 27, 5: Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις Κορινθιακά - Λακωνικά. Αθήνα 1994

Παυσανίας VIII 32,1: Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αχαϊκά και Αρκαδικά. Αθήνα 1994

Πλιάκου κ.ά. 2015: Πλιάκου, Γ. Ρήγιнос, Γ. Λάμπρου, Β. Αρχαίο θέατρο Γιτάνων. Οι εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης κατά την πρώτη διετία υλοποίησης του συγχρηματοδοτούμενου έργου, *Το αρχαιολογικό έργο στη βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου 2* (2017), Αθήνα 2022, 379-393

Πλιάκου - Σμύρης 2012: Πλιάκου, Γ. Σμύρης, Γ. Το αρχαίο θέατρο της Δωδώνης, στο *Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*, 2012, 62-87

Πουλακάκης κ.ά. 2014: Πουλακάκης, Ν. Ασημακοπούλου, Χ. Καλοδημίδου, Η. Στεργίου, Ν. Σιαμίδα, Κ. «Αρχαίο Θέατρο Μίεζας 2011-2014: οι εργασίες αποκατάστασης κατά το ΕΣΠΑ», *Αρχαιολογικό Έργο Μακεδονίας Θράκης* 28, 137-150

Πρέκα-Αλεξανδρή 2012α: Πρέκα-Αλεξανδρή, Κ. Αρχαίο Θέατρο Γιτάνων, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 67 (2012), Χρονικά Β3, 444-445

Πρέκα-Αλεξανδρή 2012β: Πρέκα-Αλεξανδρή, Κ. Το θέατρο των Γιτάνων (προκαταρκτική έρευνα), στο *Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*, Κ. Σουέρεφ (επιμ.), Αθήνα 2012, 109-115

Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη 1972: Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη, Ε. Το θέατρον της πόλεως της Επιδαύρου, *ΑΑΑ* 5 1972, 358-357

Ρήγιнос - Παπακώστα 2017: Ρήγιнос, Γ. Παπακώστα, Δ. Το θέατρο της αρχαίας Κασσώπης στην Πρέβεζα, Αθήνα 2017

Σαμαρά 2015: Α. Σαμαρά, «Αναστηλωτικό έργο στερέωσης και μερικής αποκατάστασης του ανατολικού πλευρικού αναλήμματος του κοίλου του Θεάτρου του Διονύσου», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 70, Χρονικά Β1, 78-81

Σαμαρά 2018: Α. Σαμαρά, «Οι αναλημματικοί τοίχοι του κοίλου», *Αρχαία Θέατρα της Αττικής Τα θέατρα του άστεως*, Λαμπρινουδάκης Β. (επιμ.), Αθήνα 2018, 147-158

Σημαντώνη-Μπουρνιά - Πανάγου, 2016: Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. Πανάγου, Τ. Το αρχαίο θέατρο της Καρθαίας στην Κέα. Ζητήματα θεμελίωσης και χρονολόγησης, στο *ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ / Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Κορρέ*, Αθήνα 2016, 487-498

Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 2017: Σημαντώνη-Μπουρνιά, Ε. Πανάγου, Τ. Μαυροκορδάτου, Δ. Το θέατρο της αρχαίας Καρθαίας στην Κέα, Ανασκαφή, στερέωση και ανάδειξη, Αθήνα 2017

Σκαλιστή 2008: Σκαλιστή, Ε. ΤΔΠΕΑΕ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΩΔΩΝΗΣ Θέατρο, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 63 (2008), Χρονικά Β1, 778-780

Σκαλιστή 2015: Σκαλιστή, Ε. ΕΣΠΑ – Συγχρηματοδοτούμενα έργα 3. Αποκατάσταση του Θεάτρου και της Δυτικής Στοάς του Ιερού της Δωδώνης, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 70 (2015), Χρονικά Β1, 784-787

Σμύρης 2015: ΕΣΠΑ – Συγχρηματοδοτούμενα έργα 3. Αποκατάσταση του Θεάτρου και της Δυτικής Στοάς του Ιερού της Δωδώνης, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 70 (2015), Χρονικά Β1, 779-780

Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη μνημείων της Επιδαύρου: χ. σ., Συντήρηση, αναστήλωση και ανάδειξη μνημείων της Επιδαύρου, Αθήνα 2010

Τρανουλίδης 2015: Τρανουλίδης, Α. Περιγραφή του θεάτρου, στο Ζάχος, Κ. Παυλίδης, Ε. Τρανουλίδης, Α., *Το θέατρο της Νικόπολης*, Αθήνα 2015, 58-81

Yoshitake κ.ά. 2012: Yoshitake, R. Ito, J. Iwata, C. Αναπαράσταση της ρωμαϊκής σκηνής του Θεάτρου της Αρχαίας Μεσσήνης, *Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Αναστηλώσεων: 1-3 Νοεμβρίου 2012*, ΕΤΕΠΑΜ, Αθήνα 2012, 42-44

Χανδακάς 2006: Χανδακάς, Β. Το έργο της Επιτροπής Στερέωσης, Αναστήλωσης και Ανάδειξης του Ωδείου Ηρώδη του Αττικού και της Στοάς του Ευμένους της Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως Αθηνών, στο *Το Έργο των Επιστημονικών Επιτροπών Αναστήλωσης, Συντήρησης και Ανάδειξης Μνημείων*, Λαμπρινουδάκης Β. (επιμ.), Αθήνα 2006, 83-97

Χάρτα της Βενετίας: χ. σ., Χάρτα της Βενετίας, μετάφραση Έ. Φερεντίνου Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 9/1975, 108

Χατζηδάκης 2021: Χατζηδάκης, Ν. «Η αναστήλωση του αρχαίου θεάτρου της Απτέρας Χανίων», στο *Τετράδια Αρχιτεκτονικής Αποκατάστασης 1. Πολυτεχνείο Κρήτης– Εργαστήριο Τεκμηρίωσης και Αποκατάστασης Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων Δήμος Χανίων Κέντρο Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου*, (επιμ Κ. Ασλανίδης, Ν. Σκουτέλης), Χανιά, 38-55

Χλέπα 2008: Χλέπα, Ε.-Α. 2008, «Στερέωση-Αποκατάσταση Αρχαίου θεάτρου Άργους», *Αποκατάσταση Μνημείων Αναβίωση Ιστορικών Κτιρίων στην Πελοπόννησο*, Α' τόμος, Αθήνα, 96-121

Χλέπα 2012: Χλέπα, Ε. – Α. Αρχαίες επισκευές στο θέατρο των Δελφών: Η ενσωμάτωσή τους στην πρόταση αποκατάστασης, ΕΤΕΠΑΜ, *Τρίτο Πανελλήνιο Συνέδριο Αναστηλώσεων*, Αθήνα 2012, 66-68

Χλέπα-Παπαντωνόπουλος 2013: Χλέπα, Ε. – Α. Παπαντωνόπουλος, Κ. Τεκμηρίωση και αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου Δελφών, *Αρχαία Θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Κολώνια Ρ. (επιμ.), Αθήνα 2013, 173-198

Ξενόγλωσση

Bieber 1961: Bieber, M. The history of the Greek and Roman theater, Princeton University Press, 1961

Bommelaer J.-F., Laroche D., Guide de Delphes – Le Site, Paris 1991

Gogos 1992: Gogos, S. Das Theater von Aigeira: ein Beitrag zum antiken Theaterbau, Wien 1992

Isler 2007: Isler, H.P. Eretria XVIII, Das Theater, 2007

Niniou-Kindeli-Chatzidakis 2016: Niniou-Kindeli, V. – Chatzidakis, N. 2016. “The Roman theater at Aptera: a preliminary report”, *Roman Crete: New Perspectives* (edited by J. E. Francis, A. Kouremenos), Oxford, 127-154

The conservation and use of ancient theatres: (none), The conservation and use of ancient theatres. Conservation and Management of Archaeological Sites, 1:4, 1996, 247-248

The Verona Charter: (none), The Verona Charter (1997) on the Use of Ancient Places of Performance. Conservation and Management of Archaeological Sites, 3:3, 1999, 163-168

Themelis 2015: Themelis, P. The theatre at Messene: Building Phases and Masons’ Marks, *The architecture of the Ancient Greek Theatre, Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens 27-30 January 2012*, 2015, 203-227

Townsend 1986: Townsend, R. F. 1986. The Fourth-Century Skene of the Theater of Dionysos at Athens, *Hesperia* 55 (4), 421-438

Travlos 1971: Travlos, J., Pictorial dictionary of ancient Athens, 1971

Waywell κ.ά. 1995: Waywell, B. Wilkes J. J. & Walker, S. E. C. “The ancient Theatre at Sparta”, in edit. S. E. C. Walker, William G. Cavanagh, *Sparta in Laconia, Proceedings of the 19th British Museum Classical Colloquium* 1995, (1998), σ. 97-112

Woodward 1923-1925: M. Woodward, “Excavations at Sparta, 1924-1925: The Inscriptions.”, *BSA* 26, (1923-25), σ. 159-239

Yoshitake 2016: Yoshitake, R. New Reconstruction of the Scaenae Frons of the Theatre at Messene, *Τέταρτο Πανελλήνιο Συνέδριο Αναστηλώσεων: 26-28 Νοεμβρίου 2015, Θεσσαλονίκη: περιλήψεις εισηγήσεων*, ΕΤΕΠΑΜ 2015, 152-155

Διαδικτυακές πηγές

«Αναστήλωση, συντήρηση και ανάδειξη του Ωδείου Ηρώδη του Αττικού και της Στοάς Ευμένους Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως» - Ωδείο Ηρώδη του Αττικού: χ. σ.,

«Αναστήλωση, συντήρηση και ανάδειξη του Ωδείου Ηρώδη του Αττικού και της Στοάς Ευμένους Νότιας Κλιτύος Ακροπόλεως» - Ωδείο Ηρώδη του Αττικού, στο <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?ilD=1339>

Ανάδειξη Αποκατάσταση αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (α' φάση): χ. σ., Ανάδειξη Αποκατάσταση αρχαίου θεάτρου Κασσώπης (α' φάση), στο <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?ilD=4113>

Ανδρίκου, Αρχαίο θέατρο Θορικού: Ανδρίκου, Ε., Αρχαίο θέατρο Θορικού, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-θορικού/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Αρχαίο θέατρο Αιγείρας: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Αιγείρας, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-αιγείρας/> καρτέλα Περιγραφή

Αρχαίο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου, στο <https://diazoma.gr/theaters/asklipleio-epidavrou-theatro/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Γιτάνων: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Γιτάνων, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-γιτάνων/> καρτέλα Πρόοδος Εργασιών

Αρχαίο θέατρο Δωδώνης: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Δωδώνης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-dwdwnis/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Ερέτριας: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Ερέτριας, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ερέτριας/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας: χ. σ. Αρχαίο θέατρο Ηφαιστίας, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ηφαιστίας/> καρτέλα Περιγραφή

Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας: χ. σ., Μ. Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-karthaias-keas/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 1: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο), στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-κασσώπης-μεγάλο-θέατρο/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο) 2: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Κασσώπης (μεγάλο θέατρο), στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-κασσώπης-μεγάλο-θέατρο/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Λάρισας Α': χ. σ., Αρχαίο θέατρο Λάρισας Α', στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-larisasa/> καρτέλα Πρόοδος Εργασιών

Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης 1: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-megalopolis/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης 2: Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-megalopolis/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαιο-θέατρο-μεσσήνης/> καρτέλα Πρόοδος Εργασιών

Αρχαίο θέατρο Μήλου: Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Μήλου: Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης, στο <https://www.archaiologia.gr/blog/2016/07/07/αρχαιο-θέατρο-μήλου-ολοκληρώθηκαν-οι/>

Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας 1: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-orchomenou-voiotias/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας 2: χ. σ., Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-orchomenou-voiotias/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 1: χ. σ. Αρχαίο θέατρο Σπάρτης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-spartis/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Αρχαίο θέατρο Σπάρτης 2: χ. σ. Αρχαίο θέατρο Σπάρτης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-spartis/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Αρχαίο θέατρο Στράτου: χ. σ., Μ. Αρχαίο θέατρο Στράτου, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαιο-θέατρο-στράτου/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Athens Epidaurus Festival: Athens Epidaurus Festival, στο https://www.facebook.com/AthensEpidaurusFestival/?locale=el_GR

Γ' ΚΠΣ Θεάτρου Λάρισας: χ. σ., Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, στο <http://www.larissa-theatre.com/works/kps-3/>

Έναρξη των εργασιών αποκατάστασης στο Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης: χ. σ. Έναρξη των εργασιών αποκατάστασης στο Αρχαίο θέατρο Μεγαλόπολης, στο http://arkadiko.blogspot.com/2016/04/blog-post_15.html#

Ενημερωτικό σημείωμα, Έργο: Α' Φάση αποκατάστασης θεάτρου Σπάρτης: χ. σ. Ενημερωτικό σημείωμα, Έργο: Α' Φάση αποκατάστασης θεάτρου Σπάρτης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archαιο-theatro-spartis/>

Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπιείου
Επιδαύρου: Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου, Αρχαίο Θέατρο
Ασκληπιείου Επιδαύρου, στο
http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=14301

ΕΣΠΑ 2014 - 2020: «Αποκατάσταση Αρχαίου Θεάτρου Σπάρτης: χ. σ., ΕΣΠΑ 2014 -
2020: «Αποκατάσταση Αρχαίου Θεάτρου Σπάρτης, στο
<https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=4539>

ΕΣΠΑ 2014 – 2020: «Συντήρηση και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Μεγαλόπολης –
φάση Α: αποκατάστασης των κερκίδων Β και Γ, βελτίωση προσβασιμότητας: χ. σ.
ΕΣΠΑ 2014 – 2020: «Συντήρηση και ανάδειξη του αρχαίου θεάτρου Μεγαλόπολης –
φάση Α: αποκατάστασης των κερκίδων Β και Γ, βελτίωση προσβασιμότητας, στο
<https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=4715>

ΕΣΠΑ Θεάτρου Λάρισας: χ. σ., ΕΣΠΑ, στο <http://www.larissa-theatre.com/works/espa/>

Η Μπαττερφλάι άνοιξε τα φτερά της στο κατάμεστο Ηρώδειο: χ. σ., Η Μπαττερφλάι
άνοιξε τα φτερά της στο κατάμεστο Ηρώδειο, στο
<https://www.naftemporiki.gr/culture/theater/1479507/i-mpatterflai-anoixe-ta-ftera-tis-sto-katamesto-irodeio/>

Θάσος: Το αρχαίο θέατρο του νησιού αποκτά την παλιά του αίγλη: χ. σ., Θάσος: Το
αρχαίο θέατρο του νησιού αποκτά την παλιά του αίγλη, στο
<https://www.cnn.gr/style/politismos/story/344160/thasos-to-arxaio-theatro-tou-nisioy-apokta-tin-palia-tou-aigli>

Θέατρο Αρχαίας Πόλεως Επιδαύρου: χ. σ., Θέατρο Αρχαίας Πόλεως Επιδαύρου, στο
http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=734

Θέατρο Μήλου: χ. σ., Θέατρο Μήλου, στο
http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=740

Θέμελης, Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης: Θέμελης, Π. Αρχαίο θέατρο Μεσσήνης, στο
<https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-μεσσήνης/> καρτέλα Επιστημονικό
Δελτίο

Ιντζεσίλογλου, Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος 1: Ιντζεσίλογλου, Χ. Αρχαίο θέατρο
Δημητριάδος, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-Δημητριάδος/>
καρτέλα Περιγραφή

Ιντζεσίλογλου, Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος 2: Ιντζεσίλογλου, Χ. Αρχαίο θέατρο
Δημητριάδος, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-Δημητριάδος/>,
καρτέλα Επιστημονικό Δελτίο

Καζολιάς 2009β: Καζολιάς, Ε. Πρόγραμμα Αποκατάστασης Αρχαίου θεάτρου πόλεως Επιδαύρου, 2009, διαθέσιμο στο <https://diazoma.gr/theaters/μικρό-θέατρο-αρχαίας-επιδαύρου>

Κλείνει λόγω εργασιών αποκατάστασης των κερκίδων το Αρχαίο Θέατρο Μεγαλόπολης: χ. σ., Κλείνει λόγω εργασιών αποκατάστασης των κερκίδων το Αρχαίο Θέατρο Μεγαλόπολης, στο <https://www.arcadiaportal.gr/news/kleinei-logo-ergasion-apokatastasis-ton-kerkidon-arhaio-theatro-megalopolis>

Κόλλια: Κόλλια, Ε. Αρχαίο Θέατρο στην Αιγείρα, στο http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=18961

Κολώνας, Αρχαίο θέατρο Στράτου: Κολώνας, Λ. Αρχαίο θέατρο Στράτου, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-στράτου>, καρτέλα Περιγραφή

Κολώνια, Αρχαίο θέατρο Ερέτριας: Κολώνια, Ρ. Αρχαίο θέατρο Ερέτριας, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-ερέτριας> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Λάζου, Αρχαίο θέατρο Γιτάνων: Λάζου, Θ. Αρχαίο θέατρο Γιτάνων, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-γιτάνων/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Λαμπρινουδάκης, Αρχαίο Θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου: Λαμπρινουδάκης, Β., Αρχαίο Θέατρο Ασκληπιείου Επιδαύρου, στο <https://diazoma.gr/theaters/asklipieio-epidavrou-theatro/> καρτέλα Περιγραφή

Με ορίζοντα το 2024 το αρχαίο θέατρο Δελφών: χ. σ., Με ορίζοντα το 2024 το αρχαίο θέατρο Δελφών, στο <https://www.fokidanews.gr/77540/me-orizonta-to-2024-to-archaio-theatro-delfon/>

Μπιλής 2014: Μπιλής, Θ. Παρουσίαση μελέτης αποκατάστασης του αρχαίου θεάτρου του Ορχομενού, στο <https://diazoma.gr/site-assets/meletiapokatastasis-1.pdf>

Μπολέτης, Αρχαίο θέατρο Διονύσου: Μπολέτης, Αρχαίο θέατρο Διονύσου, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-dionysou/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων: Μπόνιας, Αρχαίο θέατρο Φιλίππων, στο <https://diazoma.gr/theaters/αρχαίο-θέατρο-φιλίππων/> καρτέλα επιστημονικό δελτίο

Μπουρνιά-Σημαντώνη, Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας: Μπουρνιά-Σημαντώνη, Αρχαίο θέατρο Καρθαίας Κέας 1, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-karthaia-keas/> καρτέλα Επιστημονικό Δελτίο

Νικολαΐδου-Πατέρα, Αρχαίο θέατρο Θάσου 1: Νικολαΐδου – Πατέρα, Μ. Αρχαίο θέατρο Θάσου, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-thassou/> καρτέλα Περιγραφή

Νικολαΐδου-Πατέρα, Αρχαίο θέατρο Θάσου 2: Νικολαΐδου – Πατέρα, Μ. Αρχαίο θέατρο Θάσου, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-thassou/> καρτέλα Επιστημονικό Δελτίο

Οικονομάκου, Θορικός στη Λαυρεωτική 1: Οικονομάκου, Μ. Θορικός στη Λαυρεωτική, στο http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=2468 καρτέλα Περιγραφή

Οικονομάκου, Θορικός στη Λαυρεωτική 2: Οικονομάκου, Μ. Θορικός στη Λαυρεωτική, στο http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=2468 καρτέλα Πληροφορίες

Ορεστίδης 2012: Ορεστίδης, Γ. Μελέτη αποκατάστασης αρχαίου θεάτρου Σπάρτης, στο https://issuu.com/diazoma/docs/th_016_at-spartis

Ορεστίδης 2019: Ορεστίδης, Γ. Μελέτη αποκατάστασης Αρχαίου Θεάτρου Σπάρτης, [ομιλία], στο <https://www.blod.gr/lectures/meleti-apokatastasis-arhaiou-theatrou-spartis/>

Πανταζόπουλος, Αρχαίο θέατρο Επιδαύρου: Πανταζόπουλος, Ι., Αρχαίο θέατρο Επιδαύρου: Η ιστορία ενός από τα σπουδαιότερα μνημεία της αρχαιότητας, στο <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/arhaio-theatro-epidayroy-h-istoria-enos-aro-ta-spydaiotera-mnimeia-tis>

Πάντου, Αρχαίο θέατρο Μήλου 1: Πάντου, Π. Αρχαίο θέατρο Μήλου, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-milou/> καρτέλα επιστημονικό δελτίο

Πάντου, Αρχαίο θέατρο Μήλου 2: Πάντου, Π. Αρχαίο θέατρο Μήλου, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-milou/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Παραμερίζοντας το πέπλο του χρόνου: Αρχαίο θέατρο Κασσώπης: χ. σ., Παραμερίζοντας το πέπλο του χρόνου: Αρχαίο θέατρο Κασσώπης, στο <https://www.megaron.gr/paramerizontas-to-peplo-tou-chronouarchaio-theatro-kassopis/>

Παρατηρητήριο Διαζώματος - Ωδείο Ηρώδου Αττικού: χ. σ., Παρατηρητήριο Διαζώματος - Ωδείο Ηρώδου Αττικού, στο <https://diazoma.gr/theaters/ωδειο-ηρωδου-του-αττικού/>

Παυλίδης - Οικονόμου, Εργασίες προστασίας, συντήρησης και αποκατάστασης Μεγάλου θεάτρου Νικόπολης (β' φάση): Παυλίδης, Ε. Οικονόμου, Σ. (επιμέλεια) Εργασίες προστασίας, συντήρησης και αποκατάστασης Μεγάλου Θεάτρου

Νικόπολης (Β' φάση), στο <https://actianicopolisarchaeopark.gr/news/ergasies-prostasias-syntirisis-kai-apokatastasis-megalou-theatrou-nikopolis-v%CE%84-fasi/>

Παυλίδης - Οικονόμου, Μεγάλο Θέατρο: Παυλίδης, Ε. Οικονόμου Σ. (επιμέλεια) Μεγάλο Θέατρο, στο <https://actianicopolisarchaeopark.gr/nikopolis/megalo-theatro/>

Προγραμματική 2016-2018: χ. σ., Προγραμματική 2016-2018, στο <http://www.larissa-theatre.com/works/πρκή-2016-2018/>

Πώς έγινε η Αναστήλωση, του Ωδείου Ηρώδου του Αττικού: χ. σ., Πώς έγινε η Αναστήλωση, του Ωδείου Ηρώδου του Αττικού, στο <https://theancientwebgreece.wordpress.com/2017/09/23/πως-εγινε-η-αναστήλωση-του-ωδείου-ηρώδ/>

Ρήγιнос, Αρχαίο Θέατρο Νικόπολης: Ρήγιнос, Γ. Αρχαίο Θέατρο Νικόπολης, στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-nikopolis/> καρτέλα Επιστημονικό δελτίο

Στερέωση, Αποκατάσταση και ανάδειξη του θεάτρου Στράτου: χ. σ., Στερέωση, Αποκατάσταση και ανάδειξη του θεάτρου Στράτου, στο <https://www.efaitl.gr/στερεωση-αποκατασταση-και-αναδειξη-τ/>

Συντήρηση, αποκατάσταση, ανάδειξη του θεάτρου και των άλλων μνημείων του Ιερού της Δωδώνης - Φάση Α': χ. σ., Συντήρηση, αποκατάσταση, ανάδειξη του θεάτρου και των άλλων μνημείων του Ιερού της Δωδώνης - Φάση Α', στο <https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3955#prettyPhoto>

Τζιαφάλιας, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α': Τζιαφάλιας, Αρχαίο Θέατρο Λάρισας Α', στο <https://diazoma.gr/theaters/archaio-theatro-larisasa/> καρτέλα Επιστημονικό Δελτίο

Το αρχαίο θέατρο Ηφαιστείας λειτουργεί έπειτα από 2.300 χρόνια: χ. σ. Το αρχαίο θέατρο Ηφαιστείας λειτουργεί έπειτα από 2.300 χρόνια, στο <https://www.archaiologia.gr/blog/2010/08/10/το-αρχαίο-θέατρο-ηφαιστείας-λειτουργ-2/>

Το ταξίδι μας: Το Αρχαίο Θέατρο στον Ορχομενό της Βοιωτίας: χ. σ. Το ταξίδι μας: Το Αρχαίο Θέατρο στον Ορχομενό της Βοιωτίας, στο <https://oedipusculturalroute.gr/to-taxidi-mas-to-archaio-theatro-ston-orch/>

Τριανταφυλλοπούλου, Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος: Τριανταφυλλοπούλου, Π. Αρχαίο θέατρο Δημητριάδος, στο http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=24665

Ψυχογιού: Ψυχογιού, Ο. Αρχαίο θέατρο Άργους, στο http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=733

Ωδείο Ηρώδη του Αττικού: χ. σ., Μ. Ωδείο Ηρώδη του Αττικού, στο <https://diazoma.gr/theaters/ωδείο-ηρώδου-του-αττικού/> καρτέλα Πρόοδος εργασιών

Έγγραφα

Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου 1: Απόφαση (ΑΔΑ ΨΟΕ84653Π4-ΙΞ7, υπογράφων: Μενδώνη Λ.). Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου 1: «ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗΣ – ΦΑΣΗ Α΄: ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΕΡΚΙΔΩΝ Β ΚΑΙ Γ. ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ», της Πράξης: «ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗΣ – ΦΑΣΗ Α΄: ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΕΡΚΙΔΩΝ Β ΚΑΙ Γ. ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ», με κωδικό ΟΠΣ (5069202), απολογιστικά και με αυτεπιστασία από την ΕΦ.Α. Αρκαδίας:

Λύση σύμβασης επιστημονικού προσωπικού και τεχνιτών υψηλής εξειδίκευσης: Ανακοίνωση (ΑΔΑ 7ΗΒ84653Π4-ΗΚ1, υπογράφων: Καραπαναγιώτου Α.-Β.). Λύση σύμβασης επιστημονικού προσωπικού και τεχνιτών υψηλής εξειδίκευσης με σύμβαση εργασίας Ιδιωτικού Δικαίου Ορισμένου χρόνου για την υλοποίηση της Προγραμματικής Σύμβασης Πολιτισμικής Ανάπτυξης του έργου «Αρχαίο Θέατρο Μεγαλόπολης για την υλοποίηση εργασιών «Αποκατάστασης και Ανάδειξης του Αρχαίου Θεάτρου Μεγαλόπολης»:

Ένταξη της Πράξης «ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ»: Απόφαση της γραμματέα του Υπουργείου Πολιτισμού (ΑΔΑ 4ΙΦ2Γ-Ψ2, υπογράφων Μενδώνη Λ.). Ένταξη της Πράξης «ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ, ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ», με κωδικό ΟΠΣ 305619, στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007-2013»

4η Τροποποίηση της αρ. πρωτ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/64098/38127/2201/778/17-3-2017 Υπουργικής Απόφασης περί Έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Αναστήλωση αρχαίου θεάτρου Διονύσου»: Απόφαση υπουργική (ΑΔΑ 6ΨΒ34653Π4-ΞΗΙ, υπογράφων Μενδώνη Λ.) «4η Τροποποίηση της αρ. πρωτ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΠΚ/ΔΙΠΚΑ/ΤΠΚΑΧΜΑΕ/64098/38127/2201/778/17-3-2017 Υπουργικής Απόφασης περί Έγκρισης εκτέλεσης εργασιών του έργου «Αναστήλωση αρχαίου θεάτρου Διονύσου», απολογιστικά και με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων πόλης Αθηνών»

Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου 1: Απόφαση υπουργική (ΑΔΑ 6Κ9Υ4653Π4-Π6Δ, υπογράφων Κονιόρδου Λ.). Έγκριση εκτέλεσης εργασιών του υποέργου 1 «Αποκατάσταση και ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Θάσου-Β΄ φάση» του έργου «Αποκατάσταση και ανάδειξη αρχαίου θεάτρου Θάσου-Β΄ φάση» απολογιστικά και με αυτεπιστασία από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Καβάλας

Άλλα

Σημειώσεις μαθήματος «Συντήρηση και Αποκατάσταση μνημείων»: Σημειώσεις μαθήματος «Συντήρηση και Αποκατάσταση μνημείων. Θεωρητικές αρχές και εφαρμογή», Ακαδημαϊκό έτος 2019-2020, καθηγητής Κλ. Ασλανίδης